

Vybrané materiály

Hory a gorali
v dejinách a kultúre
poľsko-slovenského pohraničia
(Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny)

Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu

**Hory a gorali
v dejinách a kultúre
poľsko-slovenského pohraničia**
(Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny)

**Medzinárodná vedecká konferencia
Krakov – Nowy Targ – Bukowina Tatrzańska
21. – 24. október 2004**

(Vybrané materiály)

Nowy Targ 2005

Zborník vyšiel s finančným príspevím Európskej únie. Celkovú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesie Podhalańska štátna odborná vysoká škola v Nowom Targu a v žiadnom prípade nemôže byť stotožnený s oficiálnym stanoviskom Európskej únie.

KOORDINÁCIA VYDANIA A NÁVRH OBÁLKY

Jan S. Gawlik

EDITOR

Kazimierz Sikora

CZYTELNIA

KOREKTÚRA

Vlasta Juchniewiczová

TECHNICKÁ SPOLUPRÁCA

Elżbieta Białoń

821.162.1(031):39:94

SADZBA

Tomasz Szatkowski

8509

VYDAVATEL

Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu

Ul. Kokoszków 71, 34-400 Nowy Targ

Tel: (18) 26 10 700; 26 10 701

TRAK Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Krakowskiej

ISBN 83-921589-6-2

© Copyright by Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, ul. Kokoszków 71, 34-400 Nowy Targ
Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Krakowskiej

Nowy Targ 2005

Obsah

Predslov	7
Literatúra a jazyk	
Stanisław A. Hodorowicz (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Goralskosť goralov</i>	11
Franciszek Ziejka (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Spod Giewontu do Krakova (O goraloch na Jagelovskej univerzite)</i>	15
Irena Borecka (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Tatry v poľskej literatúre pre deti a mládež</i>	21
Józef Kaś (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Slovník podbalianskeho nárečia a kultúry</i>	26
Wojciech Kudyba (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Rozprávanie Kazimierza Przerwu-Tetmajera o utrpení</i>	30
Jan Majda (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Kultúrny a literárny život v Zakopanom v období modernizmu (Młoda Polska)</i> ..	35
Krystyna Poklewska (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Koncert na Kalatůkach alebo o Hrózostrašnom strelcovi Seweryna Goszczyńského</i>	42
Magdalena Sadlik (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Márnomyseľné mravce zoči – voči duši Tatier alebo filister pod Giewontom</i>	49
Kazimierz Sikora (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Goralský interdialekt v médiách a reklame</i>	55
Kultúra a príroda	
Danuta Tylkowa, Maria Godyń-Wrzesień (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Medzinárodná komisia pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch</i>	67
Lubomír Faltan <i>Socio-priestorové charakteristiky území, v ktorých žijú Gorali</i>	75
Wojciech Gąsienica Byrcyn (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Hospodárenie v Tatrách na príklade Kasprovej hole</i>	82
Bronisława Kopczyńska-Jaworska (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Pastiersky život v Tatrách</i>	86
Anna Kowalska-Lewicka (prekl. Vlasta Juchniewiczová) <i>Valasi v Tatrách a na Podbali</i>	94
Bożena Lewandowska (prekl. Tomasz Trancygier) <i>Piesne slovenskie v kontexte ostatných repertoárových skupín oravských piesní</i> ..	100
Daniel Luther <i>Etmologické poznatky o goraloch na Slovensku</i>	105

Adam Marasek (prekl. Vlasta Juchniewiczová)	
<i>Spolupráca Tatranského Ochotnickeho Pogotovia Ratunkoveho a Horskej záchrannej služby ako príklad spolupráce v Európe bez hraníc</i>	111
Antonina Sebesta (prekl. Tomasz Trancygier)	
<i>Tatranská inšpirácia ekoetiky.</i>	116
Wiesław Siarzewski (prekl. Vlasta Juchniewiczová)	
<i>Prehľad aktivít a snáh o ochranu Tatier a vytvorenie medzinárodného poľsko-československého Prírodného parku</i>	121

Dejiny

Michał Jagiełło (prekl. Vlasta Juchniewiczová)	
<i>Slováci v poľských očiach. Obraz Slovákov v poľskom písomníctve (informácia o knihe)</i>	127
Janusz Kamocki (prekl. Vlasta Juchniewiczová)	
<i>Problematika poľského národného povedomia u goralov emigrujúcich v 19. a 20. storočí do juhovýchodnej oblasti Rakúsko-Uhorska</i>	140
Krzysztof Koper (prekl. Tomasz Trancygier)	
<i>Kult svätej Kingy v Krościenku nad Dunajcom</i>	147
Bożena Królczyk (prekl. Vlasta Juchniewiczová)	
<i>Prvé Zjazdy Podbalanov v aspekte zachovaných pamätíkov a listov</i>	154

Predslov

Vstup Poľska a Slovenska do štruktúr Európskej únie v máji 2005 otvorilo pred podtatranskou oblasťou nové perspektívy. Hranice našich štátov prebiehajúce cez Tatry, dostali rozmer otvorenej brány. Ľudia, ktorí obývajú ich južnú a severnú oblasť, už predtým spolupracovali pre spoločné dobro. Svedčia o tom nielen skúsenosti horskej záchranej služby, ale aj prírodovedcov. Nikdy doteraz však neboli také priaznivé okolnosti na nadviazanie všestrannej spolupráce rôznych prihraničných spoločenských skupín, ako v tomto novom období. Európska únia navrhuje štátom takú starostlivosť o spoločne obývaný región – nenarušajúc ich suverenitu – ktorá nedelí, ale spája. Príslušnosť k tomu istému územiu plodí všestrannú spoluprácu a tá zasa podmieňuje priateľstvo ľudí. Človek z pohraničia je obohatený nielen o vlastnú kultúru, ale aj o kultúru susedov.

V októbri 2004, päť mesiacov po vstupe Poľska a Slovenska do Európskej únie, Podhalianska odborná vysoká škola v Nowom Targu a Jagelovská univerzita spolu zorganizovali medzinárodnú vedeckú konferenciu *Hory a gorali v dejinách a kultúre poľsko-slovenského pohraničia* (Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny). Spoluorganizátormi konferencie boli aj Zväz Podhalianov, Tatranský národný park, Euroregión Tatry a pobočka Dejepisného spolku v Nowom Targu. Jej cieľom bolo hlbšie sa vedecky zamyslieť nad historickým a kultúrnym dedičstvom poľsko-slovenského pohraničia a prediskutovať úlohu hôr a gorálov z hľadiska rôznych vedných oblastí. Konferencia bola tiež výbornou príležitosťou na výmenu a konfrontáciu názorov na stav goralskej kultúry, podstatu moderne chápaného regionalizmu a na fenomén kultúry pohraničia. Zasadanie prebiehalo v štyroch tematických sekciách venovaných dejinám, prírode, kultúre a literatúre i jazyku pohraničia. Bolo tu prehodnotených mnoho otázok, dôležitých pre budúce poľsko-slovenské vzťahy v regióne – počnúc od ťažkých historických chvíľ, ktoré sú príčinou vzájomnej zaujatosti, až po zdôraznenie spoločnej kultúry, potreby zblíženia v oblasti rôznych spoločenských aktivít a docenenie úlohy rôznorodosti a folklóru vo formujúcej sa Európe bez hraníc. Na konferencii sa zúčastnili vedci reprezentujúci poľské aj slovenské akademické strediská a predstavitelia PAN i SAV.

Tento zborník je venovaný slovenským čitateľom, ktorým by sme chceli priblížiť tematiku konferencie prostredníctvom vybraných referátov. Spomedzi takmer sto vystúpení sme vybrali texty, ktoré reprezentujú problematiku celej konferencie. Čitateľ tu teda nájde texty s historickou, ale aj prírodovednou tematikou a popri referátoch z oblasti literatúry a jazyka zasa také, ktoré sa týkajú otázok široko chápanej kultúry.

Zámerom autorov tohto zborníka bolo poukázať aj na iný rozmer prospechu vyplývajúceho z vedeckých konferencií s takou širokou tematikou ako *Hory a gorali v dejinách a kultúre poľsko-slovenského pohraničia*. Niektorí účastníci sa totiž vo svojich vystúpeniach dotýkajú spoločnej tematickej oblasti, obohacujúc doterajšie poznatky o vlastné úvahy, a iní zase vidia nové problémy, ktoré budú v budúcnosti východiskovým bodom ďalšieho bádania. Takýmto spôsobom dochádza zároveň k prehĺbeniu vedeckých úvah, ako aj k rozšíreniu ich obzoru.

Sme presvedčení, že výber textov prednesených na konferencii Hory a gorali v dejinách a kultúre poľsko-slovenského pohraničia (Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny), ktorý venujeme bratom Slovákovi, prispeje v blízkej budúcnosti k bohatým spoločným aktivitám s hojným počtom predstaviteľov zo Slovenska, čo obohatí vedu a kultúru južnej a severnej podtatranskej oblasti.

V mene organizátorov konferencie
Dr. Anna Mlekodaj

LITERATÚRA A JAZYK

Stanisław A. Hodorowicz

prekl. Vlasta Juchniewiczová

Goralskosť goralov

Vitajte, moji drahí! Vitajte všetci milovníci goralských regiónov a ľudu!

Stretli sme sa tu pri príležitosti storočnice dedičstva goralského hnutia a zrelého veku jeho zväzu. Stretli sme sa v období zjednocujúcej sa Európy a ťažko sa formujúcej slobody, aby sme si pripomenuli a porozmýšľali o tom všetkom, čo nazývame goralskosťou a čo tvorí jej hodnotu. Pripomenuli si, ale aj pouvažovali, čím je táto goralskosť charakteristická a čím sa vyznačuje. Samozrejme, aby sme si ju aj užili a v nej hľadali pre nás dôležité hodnoty, ale aby sme sa tiež prizreli dvom cestám, po ktorých plynul a plynie život ľudí poľsko-slovenského skalného pohraničia.

Dve cesty. Prvá sa strmo vinie k horám. Ona vytýčila korene ľudu, ktorý tu žije. Táto cesta k horám bola veľmi dlhá. Kráčali ňou rôzne skupiny tisíc rokov. Kráčali, žili tu a odchádzali. Zostali chodníky a názvy. Potom prišlo obdobie osadníkov – Poliakov, Slovákov, Čechov, Nemcov, Maďarov, Rusínov. Neskôr touto cestou kráčali veľkí synovia tejto zeme. Boli to napríklad Sabała, Obrochta, Suski, Galica, Gwiżdż, Zachemski, Machay, Wnuk, Tischner i obyčajní ľudia, ktorí každodennou krvavou prácou zaznamenávali svoj život na tomto mieste. Ale kráčali aj tí, ktorým táto zem uriekla, a oni jej venovali svoje srdcia. Stačí spomenúť napríklad Staszica, Zejsznera, Goszczyńskiego, Chałubińskiego, Szymanowského, Witkiewicza, Tetmajera alebo Kasprowicza. Oni z tejto cesty vytýčili svet, ktorý charakterizuje teraz naše pohraničie. Za týmto svetom sa skrýva pot, ťažký život, chudobné roky, ťarcha života v zimnom a jarnom období. Ale aj krv, veď do hôr šiel predsa aj Tatár, Švéd, dobyvateľ, okupant a zlý človek povojnového obdobia poroby. Za týmto svetom však stoja aj poklady, ktoré tejto zemi darovali ľudia zamilovaní do jej krásnej krajiny a do možnosti slobodne v nej dýchať, ale aj ľud, ktorý do tejto zeme vrástol a vniesol charakteristický obyčaj, tanec, hudbu a spev. Takto sa vyorali brázdy, ktoré určujú tvár tejto zeme. Na takomto poli rastú goralí. Sami určujú, kým sú a aké je ich goralské „Ja“. „Ja“ synov a dcér tejto goralskej krajiny. Tí, ktorí svojimi výhonkami života a práce formujú druhú cestu, cestu od hôr k ľuďom, k budúcim pokoleniam a cestu do sveta. Ona rozhoduje o ich goralskosti a jej kráse. Goralskosť! Čímže je taká charakteristická? Naša ľudová poetka z Raby hovorí:

Nie ten je goral, kto nosí parzenice*,
nie ten, kumu lajblík zdobia ostrenžnice**.

* vyšívaná ozdoba v tvare srdca na nohaviciach

** vyšívaný rastlinný motív na odeve

Keď nie parzenice ani ozdobené lajblíky, tak čo? Myslím si, že ako prvá je predovšetkým ozajstná viera a patričný vzťah k nej. To vyplýva z presvedčenia, že svet je Božský. Božský svet hôr, inak povedané „mystika hôr“. Nie bez príčiny Antoni Odyniec napísal:

Keď sa človek pozrie na hory a potom na seba,
povznesie srdce k Tomu, čo kraluje v nebi.

To je vlastne príčina, prečo tu lepšie vidieť nielen kríž na Gievonte, ale aj celú vieru. To nakazuje ozajstnému goralovi žiť statočne a správne sa rozhodovať. To tiež vyvoláva presvedčenie, že Boha sa treba držať. Držať, lebo ako povedal Sabała:

Keď sa Pánu Bohu zachce, zemiaky vyrastú aj na Červených vrchoch.

Držať sa Boha a súčasne cítiť vlastnú božskosť. Kubo z Ratulowa, hrdina jednej z Tetmajerových poviedok hovorí:

Boh je všade. A keďže je všade, tak je aj v tebe. Keď je ale v tebe, aj ty si božský.

To „všade“ dovoľuje cítiť Pána Boha v každej chvíli. Dokonca aj zbojník, keď kráčal, takto spieval:

Dopomôž nám Bože
i našim nohám,
keď nás budú viesť
k liptovským horám.

To všetko, moji milí, definuje goralskú nábožnosť. Tá ľudí celé stáročia až dodnes formovala. Zvláštne formovala. Kňaz, profesor Józef Tischner na otázku, za čo vďačí tejto nábožnosti, nie bezdôvodne odpovedal: „Táto nábožnosť ma sformovala.“ Od viery je len malý krok k slobode. K druhej zvláštnej vlastnosti, ktorá charakterizuje goralskosť. Nie je na tom nič zvláštne, pretože pre vieru je charakteristická láska, a tá zasa rodí slobodu. Láska a sloboda sú spojené. Spája ich tiež skutočnosť, že sloboda má vo svojej šlachetnej podstate tiež božské znamenie. Presvedčivo to vyjadrujú slová starej Gadejowej z Tetmajerovej poviedky *Zbojnícka chalupa*, keď hovorí:

Boh, ako Boh – je ako orol na nebi. Ktovie, ktorým smerom sa rozhodne letieť? Ani mraky, ani dážď mu nebudú prekážkou. Kam chce, tam zaletí. Taký je Pán Boh slobodný.

Takéto chápanie slobody zrodilo goralskú pesničku, ktorá už celé storočia znie po holiach a dolinách:

Utopí sa, utopí pierko, ktoré je na vode,
ale nezhynie túžba po slobode.

Túžba po slobode! Tá priviedla goralu Bartka do Chchołowského povstania. Šiel, nevšímajúc si ženin plač. A keď sa po mnohých rokoch vrátil z väzenia, nenašiel už ani svoj domov, ani ženu, ani deti. Našiel len nešťastie. Ale predsa povedal:

Nelutujem! Nelutujem, lebo to, čo som vtedy cítil, mi všetko vynahrádilo.

Táto túžba po slobode kázala Gustawovi Suskému počas ťažkých dní v koncentračnom tábore prosiť:

Tu na prsia si položíš hlavu,
moja sloboda...
a príde noc...

Prosiť a zároveň volať:

Staň sa srdcom, sloboda!
Povetrím sa staň a roztrhni im pľúca!
Nech rastú!...

Takto trepotalo srdce za slobodou v ťažkých časoch. Ale v dňoch každodenného života káže ju milovať tak, ako to nachádzame u Józka Bryjku v Tischnerovej *Filozofii po goralsky*. Keď sluha z Nedeckého zámku nabádal Jozefa slovami:

Keby si ty Józek dokázal aspoň trochu krk zohnúť, mohol by si na zámku v Nedeci jesť nie takú mizernú stravu, akú si sám chystáš,

Jozef okamžite odpovedal:

Keby si si ty dokázal takú stravu sám uvariť, nemusel by si zohýnať krk pred pánmi.

To je vlastne goralská goralskosť slobody. Goralskosť slobody je osadená na skale rodnej zemi. Ľudia spod Tatier, Pienin, Beskýd i Goriec opatrujú tento poklad, o ktorom Kazimierz Tetmajer hovorí:

Do mej kolísky letel od Tatier
o orlie krídla dotknutý vietor.

Poklad zeme hôr. Jej duch a milosť. „Genius loci” a „Gratia loci” ako hovorili Rímanovia. Táto zem ukazuje silu a krásu, učí pokore a hrdosti. Tu sa zrodili zvyky, hudba, spev a tanec. Veci, ktoré keď goral uvidí alebo ucho zachytí, zimomriavky mu po chrbte chodia. A spieva:

Hoci by som umrel, moja duša vstane,
keď len začuje goralské spievanie.

Táto zem káže strážiť dobro otčiny a mať k nej taký vzťah, aby sme raz nezačuli: „Nie teba som potrebovala, ale tvoju otčinu.”

Goralská otčina nie je vymedzená len brázdami. To sú tiež korene obyčajov. Stanisław Witkiewicz to obsiahol slovami:

Keď sa páni prezliekajú za Gorolov, začínajú od cifrovaných portiek a Goral, keď sa prezlieka za pána, posledná vec, ktorú si vyzlečie, sú portky.

Preto goral presiaknutý goralskosťou „neobchoduje” prednosťami goralských portiek a ľajblíkov. A nie len to, nemalo by mu byť tiež ľahostajné, keď niekto iný bezdôvodne tieto prednosti zneužíva.

Už spomínaná goralskosť vo viere, slobode, vzťahu k rodnej zemi a koreňom rodí potrebu pocívať vlastné „Ja“. Ja syn, ja dcéra tejto zeme. Tu sa rodí aj vôľa takého bytia, aby sa človek v živote nestratil, nebál sa, odolával nedbanlivosti a ľuďom, ktorí za to nestoja. Rodí sa vôľa byť v živote „Niekým“. Ten „Niektor“ sa nevzťahuje na úrady a funkcie. Obmedzuje sa na bytie „Človekom“. Byť Človekom na ceste, ktorá vedie do hôr.

Vymenoval som štyri, podľa mňa najdôležitejšie atribúty goralskosti. Myslím si, že oheň týchto hodnôt ako dedičstvo predkov, bude horieť ďalej a určovať naše miesto v reťazi spájajúcej prácu predošlých a budúcich pokolení. Bude jasno planúť k novým vyzvaniam s vedomím slov Augustyna Suského:

Len pomyslieť, ako ľahko by bolo možné povzniesť naše Poľsko k Orkanovým „slniečným prahom“, keby každý z nás rozumel, že Poľsko sme my.

Ale dnes, v období otvoreného sveta, taktiež vedomie, že byť svedomitým synom Malej vlasti horského pohraničia a synom Veľkej vlasti, zvanej Poľskom, nie je prekážkou byť dobrým Európanom, pretože ako písal Artur Górski:

Tá naša rodina v Európe je zároveň našou rodinou. Ona tvorí taktiež naše medzinárodné Poľsko...

Tvorí naše medzinárodné Poľsko a tvorí medzinárodné Slovensko.

Franciszek Ziejka
prekl. Vlasta Juchniewiczová

Spod Gievontu do Krakova (O goraloch na Jagelovskej univerzite)

Gorali, pripútaní k svojmu rodisku, ho neradi opúšťajú. Demografický vývoj však spôsobil, že už od polovice 16. storočia sa v kronikách krakovskej univerzity objavujú obyvatelia Podhalia. Teda už v roku 1556 prednášal na Fakulte slobodných umení Majster Maciej z Nowého Targu. Nie je známe, či študoval v Krakove, alebo na inej európskej univerzite. Jeho príklad však onedlho pritiahol iných mladých obyvateľov Podhalia. Zo zoznamu študentov Krakovskej akadémie vyplýva, že v roku 1566 začal v Krakove študovať Feliks, syn Marcina Słowaka z Nowého Targu. V 80. rokoch 16. storočia v Krakove študovali štyria Nowotargčania: Józef – syn Marcina Nowotaržanina, Melchior – syn Mikołaja Miczeńského, neskoršieho starostu Nowého Targu, Wawrzynec – syn Jakuba a Stanisław – syn Marka Krauszowského. V 90. rokoch 16. storočia sa do Krakovskej akadémie zapísali dvaja Nowotargčania: Zachariasz – syn Marcina Łużańskiego a Grzegorz – syn Tomasza. V dvoch nasledujúcich storočiach sa na krakovskej univerzite Podhalania objavovali len sporadicky.¹ Až v druhej polovici 19. storočia, keď sa spod Tatier pohla vystahovalecká vlna, objavili sa podhalianski študenti vo väčšej skupine. Jedni z „vystahovalcov“ išli „za chlebom“ do rôznych kútov Haliče či Poznańska alebo „za hranicu“ do Kongresového kráľovstva. Iní sa rozhodli ísť na „sezónne práce“ (saksy). Ale nechýbali ani takí, ktorí sa rozhodli cestovať do ďalekej Ameriky alebo ešte ďalej, do Brazílie. Najnadanejší sa rozhodli hľadať duševnú potravu v Krakove. Hoci neraz trpeli samotou, ba aj hladom, hoci si neraz opakovali slová Kazimierza Tetmajera:

Tatry! Spoglądam z tęsknoty żałobą
Ku wam, błyszczącym w słońcu zorzy złotej...
Na długo ja się pożegnałem z tobą,
Kolebko moja... Dzisiaj – miejskich murach –
Szłę sokolimi myśl ku tobie loty,
Co wraca do mnie na łabędzich piórach
Z tęsknoty z pieśnią...²

predsa však neustupovali, nepoddávali sa. Vedeli, že bojujú za svoju budúcnosť, za svoj lepší život.

¹ Por. Baranovci, K. a T., Wyrostek, L.: *Z przeszłości miasta Nowego Targu*. Nowy Targ 1948, s. 172-176.

² Tetmajer, K.: *Patrząc ku Tatrom*. In: *Poezje wybrane*. Spracoval a úvod napísal J. Krzyżanowski. BN I 123, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 117.

Vďaka materiálom, ktoré sa zachovali v univerzitných archívoch, môžeme zostaviť zoznam poslucháčov JU pochádzajúcich z Podhalia. Chcel by som tu spomenúť gorarov, priekopníkov tohto vykročenia do sveta plného dobrodružstva s vedou.

Historici zistili, že v prvej polovici 19. storočia začalo študovať, hlavne teológiu, približne 50 osôb.³ Tento počet sa podstatne zvýšil v druhej polovici 19. storočia. Andrzej Banach ustálil, že v rokoch 1860-1918 začalo na Jagelovskej univerzite študovať viac ako dvesto goralských synov z Nowotargského okresu.⁴ Je to porovnateľný počet s množstvom študentov – sedliackych synov pochádzajúcich z vtedajších okresov – Bochnianskeho, Vieličského alebo Brzeského, ale už podstatne vyšší od počtu z Tarnowského okresu (odkiaľ prišlo na JU sotva 178 sedliackych synov) alebo Myslenického okresu (167). Na štúdiá do Krakova sa náhlili gorali z Czarného Dunajca a Szaflár, z Poronina a Odrowąža, z Bialky a Ludźmierza, z Wróblówki a Witowa, z Chochołowa a Dzianisza, ale aj – a to v hojnom počte – z Nowého Targu a zo Zakopaného. Medzi prvými Zakopančanmi študujúcimi na JU v druhej polovici 19. storočia boli Andrzej Walczak, ktorý v rokoch 1864-66 študoval právo a ktorého syn Henryk Michał, tiež absolvent práva na JU, sa stal po niekoľkých rokoch náčelníkom polície v Krakove. V roku 1876 sa na Teologickú fakultu JU zapísal Józef Krzeptowski. O tri roky neskôr prišiel na Lekársku fakultu JU Andrzej Chramiec (1859-1939), známy nielen na Podhalí, syn chudobného gorala, prvý medik z Podhalia. Lekárske štúdium ukončil v roku 1884. V nasledujúcom roku získal stupeň doktora a vrátil sa do Zakopaného. S pomerne búrlivým a neobyčajným životným osudom Dr. Chramca sa môžeme oboznámiť vďaka Włodzimierzovi Wnukovi.⁵ Pripomeňme, že v roku 1886 sa Dr. Chramiec stal s pomocou Tytusa Chałubińskiego prvým klimatickým lekárom v tejto obci. Snažil sa zmeniť chudobnú primitívnu dedinu na klimatickú stanicu, a preto chcel prinútiť Zakopančanov predovšetkým postaviť komíny na svoje chalupy (dovtedy malo komín len sedem chalúp!). Usiloval sa tiež o to, aby si ľudia stavali studne a záchody. Napriek odporu svojich susedov používal niekedy nekonvenčné metódy (napríklad priviedol z Nowého Targu vojakov a ubytoval ich u vzdorovitých gorarov a tí ich museli živiť!). Chramiec svoj cieľ dosiahol, ale v roku 1888 ...prišiel o miesto klimatického lekára. Keď bol v Zakopanom postavený prvý Vodoliečebný ústav, takmer 30 rokov bol jeho riaditeľom a zmenil ho na ozajstnú vizitku obce (bolo zistené, že do roku 1916, keď Chramiec z neho odišiel, liečilo sa v ňom okolo 20 tisíc pacientov!). V rokoch 1902-1906 bol Dr. Chramiec starostom obce Zakopané a viedol boj s vtedajším klimatickým lekárom obce doktorom Tomaszom Janiszewským.⁶ Tento konflikt, známy v celom Poľsku, veľmi jednostranne opísal Stanisław Witkiewicz v sérii článkov nazvaných „Bahno”.

V deväťdesiatych rokoch 19. storočia začali na Jagelovskej univerzite študovať aj iní Zakopančania: Andrzej Bachleda (teológia), Jan Bachleda (právo), Stanisław Ga-

³ Por. Adamczyk, M. (red.): *Dzieje Nowego Targu*. Nowy Targ 1991, s. 210.

⁴ Por. Banach, A.K.: *Młodzież chłopska na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1860/61-1917/1918*. Kraków 1997, s. 104 passim.

⁵ Por. Wnuk, W.: *Doktor Chramiec*. In: tenże: *Moje Podhale*. Warszawa 1968, s. 5-56.

⁶ Boj sa skončil pred Iwovským súdom, v ktorom síce Witkiewicz zvíťazil (bol zbavený obvinenia z ohovárania doktora Gaika, pomocníka Dr. Chramca), ale sa vôbec nepričinil o zlepšenie situácie v meste. V dôsledku toho bol doktor Janiszewski zbavený funkcie klimatického lekára (bola to bezpochyby „pomsta” poslancov obecného úradu v Zakopanom) a v samotnom Zakopanom sa na dlhé roky udomácnil konflikt medzi „konzervatívnymi” goralmi a „radikálnou” nedomácou zakopan-skou inteligenciou.

sienica (filozofická fakulta) a Jan Hyc (právo). Spolu s nimi sa na štúdium do Krakova vybrali aj kamaráti zo susedných dedín. Koncom druhej polovice 19. storočia bola v Krakove aj pomerne početná skupina mladých goralov z Czarného Dunajca. Študovali tu Michał Fiedor, Jan Figus, Józef Długopolski, Jędrzej Ciszek s niekoľkými bratmi a bratrancami, Jan Kapel, Jan Chlebek, Józef Leja, ale predovšetkým Józef Kantor a Józef Rafacz. J. Kantor bol známy na prelome 19. a 20. storočia ako spisovateľ a etnograf, stredoškolský učiteľ, autor rozsiahlej monografie *Czarny Dunajec* (1907), antológie *Tatry w polskiej poezji* (1909) a tiež mnohých iných cenných prác. J. Rafacz začal študovať v roku 1908, v roku 1913 získal doktorát a od roku 1922 bol profesorom práva na Varšavskej univerzite. V období okupácie sa zapísal do histórie svojimi prácami z oblasti dejín práva, vrátane dejín Podhalia (napr. dodnes jediné podrobné dejiny Podhalia *Dejiny a zriadenie Nowotargského Podhalia v období bývalej Poľskej republiky* [1935]).

Na Jagelovskú univerzitu sa hlásili gorali z celého okolia Podhalia. Z Odrowąža pochádzali o.i. Jan Kanty Dusza a Jakub Zachemski – po rokoch jeden zo zakladateľov Zväzu Podhalanov, stredoškolský učiteľ v Krakove aj v Nowom Targu a publicista. Jeho bratranec Antoni sa taktiež zapísal do poľskej kultúry. Po štúdiu na JU sa stal učiteľom. Písal básne (napr. *Husle z javora* – 1935), napísal tiež dôležitú rozpravu *Podhalianske hnutie* (1930). Z Kościeliska z tohto obdobia pochádza Andrzej Stopka-Nazimek (1868-1934), spisovateľ, učiteľ, bádateľ goralského folkóru, jeden z ideológov a vodcov Zväzu Goralov, autor populárnych kníh *Sabata* (1897), *Spiaci rytieri w Tatrách* (1897, 1911) a drámy *Hólmy wietor*, ktorú si oblúbili a často hrávali amatérske divadlá.⁷ V roku 1898 sa nákladom Akadémie znalostí v Krakove ukázali jeho *Príspevky k etnografii Podhalia*. Włodzimierz Wnuk o ňom napísal, že bol „človekom veľkej kultúry a pritom veľmi prostý a vyrovnaný, bol goralským inteligentom s mimoriadnymi vedomostami a dobrým spoločenským postavením, ktorý sa najlepšie cítil medzi ľuďmi, z ktorého pochádzal a do kultúry ktorého bol zaľúbený a zaangažovaný celým srdcom”.⁸ V archívoch JU je zaznamenané, že z Poronina pochádza o.i. Franciszek Chowaniec a zo Zubsuchého Franciszek Łukaszczyk, ktorý sa po skončení medicíny a dlhoročnom pobyte v zahraničí vyznamenal ako tvorca a organizátor klinickej onkológie, ale známy bol tiež ako dlhoročný riaditeľ Inštitútu rádia Marie Curie Skłodowskej vo Varšave.

Do dejín univerzity sa pekne zapísala obec Wróblówka, odkiaľ pochádzala pomerne veľká skupina poslucháčov. Boli to Sebastian Króźel, Ludwik Bielski, šesť predstaviteľov rodiny Bobakovcov, ale predovšetkým Józef Kapuściarz-Kapuściński, čiže známy básnik Józef Jedlicz – autor vynikajúcich básnických zbierok *Słoneczna piosenka* (1904) a *Neznámemu Bobu* (1922), nadaný novelista a pritom spoluzakladateľ a dlhoročný činiteľ významného Spolku dedinských divadiel a zborov.⁹ V univerzitných kronikách sa na prelome storočí objavujú traja bratia Ćwikowski z Czernica a dvaja bratia Huzovci zo Zabrzeża – Michał študoval právo a Wojciech skončil teológiu. Iní dvaja bratia Franciszek a Wojciech Janczovci zasa kliesnili cestu na Jagelovskú univerzitu mladým obyvateľom Sromowiec Wyżnych.

⁷ Por. Mantyka, M.: *O rzekomo zaginionej sztuce Andrzeja Stopki*. In: Wierchy 2002, t. 67, s. 162-4.

⁸ Wnuk, W.: *Apostol Zakopanego*. In: tenže, cit. dielo.

⁹ Por. Jedlicz, J.: *Utwory wybrane*. Sprac. A. Czabanowska-Wróbel. Kraków 1997.

V tomto vymenovávaní by sme mohli pokračovať, ale nejde tu predsa len o to. Uvedené mená priekopníkov, ktorí sa rozhodli študovať na Jagelovskej univerzite, nám dovoľujú konštatovať, že z Podhalia odišla koncom 19. a začiatkom 20. storočia veľká skupina mladých goralov, ktorí sa dôstojne zapísali do dejín poľskej vedy a kultúry. Po ich stopách sa onedlho vydali aj iní. Ukázalo sa totiž, že súčasne s rozvojom Podhalia sa rozšírili aj rady podtatranských goralov študujúcich na Jagelovskej univerzite. V medzivojnovom období sa podhalianska mládež objavila aj na iných krakovských vysokých školách. Po 2. svetovej vojne sa však už Krakov stal cieľom „výprav“ obrovského zástupu mladých goralov. Krakovské vysoké školy sa zaludnili synmi a dcérami Podhalanov. Hoci sa neprechádzali po dávnom hlavnom meste Poľska v goralských krojoch, občas však dali o sebe vedieť napríklad spevom a tancom v súbo- re piesní a tanca *Skalni* na Polnohospodárskej akadémii.

Putovanie mladých goralov z Podhalia do Krakova bolo taktiež otvorením sa tohto kraja pre okolitý svet. Mladí ľudia, ktorí v podwawelskom kráľovskom meste získali vzdelanie, dostávali šancu lepšie sa uplatniť v práci, primerane si zariadiť budúci život, aj keď často vzdialený od domova. Ale keď ich život neraz zavial aj do najvzdialenejších kútov štátu alebo sveta, vždy sa cítili synmi Podhalia a Tatier. Preto sa združovali do spolkov a zväzov, ktorých cieľom bolo udržiavať vzťahy s rodnou zemou, ale aj brániť spoločné záujmy. Takto sa v Zakopanom zrodil Zväz Goralov, známy zorganizovaním štyroch veľkých zjazdov Podhalanov (1911, 1912, 1913, 1919), ktoré sa do veľkej miery pričínili o to, že myšlienka podhalianskeho regionalizmu sa natrvalo dostala do povedomia poľského spoločenstva. Táto myšlienka tiež motivovala vznik Zväzu Podhalanov na IV. zjazde v roku 1919 (do ktorého boli prijatí aj negorali silno spojení s Podhalím) a vytvorenie Zväzu Podhalanov v Severnej Amerike o desať rokov neskôr. Mala tiež vplyv na vznik podobných zväzov v iných štátoch, napríklad Zväz Podhalanov vo Veľkej Británii – od roku 1954 a Zväz Podhalanov v Kanade – od roku 1978.

Charakteristické je, že goralí sa veľmi rýchlo rozhodli zapojiť študujúcu mládež z krakovskej univerzity do aktívnej činnosti v prospech Podhalia. V roku 1906, len dva roky po vzniku Zväzu Goralov, bol pri ňom utvorený Akademický krúžok Podhalanov. Došlo k tomu 19. augusta 1906 v Zakopanom, počas zasadnutia predsedníctva Zväzu Goralov, na ktorom sa okrem predsedu Wojciecha Krzeptowského zúčastnili také významné osobnosti ako Władysław Orkan, Wojciech Brzega (sochár a spisovateľ), Józef Jedlicz a skupina niekoľkých goralov-študentov a žiakov najvyšších lyceálnych tried. V dočasnom predsedníctve krúžku boli okrem študentov Władysław Orkan, Józef Jedlicz a Andrzej Stopka. Cieľom krúžku bolo predovšetkým spojiť mládež čo najsilnejším putom s rodnou podhalianskou zemou, čo sa realizovalo zapojením mladých ľudí do rôznych aktivít, ktoré mali „pozdvihnúť osvetu medzi podhalianskym ľudom, ako aj pozdvihnúť ho eticky a ekonomicky”.¹⁰ Členovia krúžku sa mali zaoberať zbieraním prísloví, piesní, ľudových melódii, opisovaním zvykov a pôvodného kroja, výskumom umenia podhalianskeho ľudu, podporou podhalianskej literatúry a základným poznávaním dejín a etnografie Podhalia, obranou cti Podhalia voči nespravodlivým obvineniam tlače atď. Mali pomôcť pri zakladaní osvetových spolkov

¹⁰ Por. *Statút Akademickiej sekcje Podbalanow Związku Goralow* zachovaný vo fondě Mestskej verejnej knižnice v Zakopanom.

v jednotlivých dedinách, združovať ľud do ekonomických spolkov, ale pomáhať tiež pri organizovaní zábav pre podhaliansku mládež. Žiaľ, autorovi tohto príspevku sa nepodarilo zistiť, nakoľko tieto krásne myšlienky zakotvené v štatúte, boli realizované v praxi. Jedno je však isté, myšlienka zjednotiť študujúcu mládež v Krakove, predovšetkým na Jagelovskej univerzite, do jedného spolku, bola dlhé roky živá. Z nej sa zrodila v roku 1922 – tiež na JU – organizácia s názvom Oddiel zväzu Podhalianov – akademická sekcia. Vďaka dokumentom zachovaným v archívoch Jagelovskej univerzity môžeme dnes zrekonštruovať históriu tejto organizácie, ktorá pretrvala až do roku 1938 a vo veľkom prispela k udržaniu vzťahov študentov-goralov k rodnému Podhaliu.

Štatutárne ciele Oddielu zväzu Podhalianov – akademickej sekcii sa veľmi podobali na tie, ktoré podnietili tvorcov Akademického krúžku Zväzu Goralov v roku 1906. V štatúte, ktorý schválil Senát Jagelovskej univerzity dňa 10. mája 1922, si teda môžeme prečítať, že hlavnou úlohou spolku bolo: „udržanie spoločenského a duševného spojenia s Podhalím; práca na pozdvihnutí podhalianskeho ľudu z hľadiska národného; pestovanie a šírenie svojráznej podhalianskej kultúry.“¹¹ Mladí akademici mali veľmi ambiciózne plány, ktoré sa im aj čiastočne podarilo zrealizovať. V štatúte je uvedené, že na podhalianskych dedinách hodľajú zakladať čítárne a knižnice, organizovať prednášky a stretnutia, usporadúvať kurzy pre analfabetov, pripravovať výlety z Podhalia do Krakova, tvoriť amatérske divadlá a zbory, písať články do *Gazety Podhalańskiej*, ale aj zriadiť komisiu na výskum architektúry, maliarstva, folklóru, osvety a turistiky. Prvým predsedom spolku bol Ludwik Wyrostek z Filozofickej fakulty a kurátom sa stal kňaz prof. Dr. Józef Kaczmarczyk (pôvodom z Nowého Targu). V roku 1927 spolok zmenil názov na Akademický zväz Podhalianov v Krakove. Počet členov už vtedy prekročil 100 osôb. Pripomeňme si ešte jednu charakteristickú príhodu zo začiatku 30. rokov, keď sa vlády vo Zväze chceli ujať Nowosączania. Z archiválnych dokladov vyplýva, že v tom čase sa do zväzu zapísalo okolo tridsať Nowosączanov, ktorí spolu so skupinou priateľov z Podhalia prevzali vedenie v AZP. Záležitosť vyvolala spory a na akademickú pôdu vraj dokonca vkročila polícia (oddiel asi 60 policajtov) utíšiť prchkých goralov. Incidentom sa zaoberal aj senát na svojom zasadnutí. Nakoniec od roku 1933 AZP združoval už len podhaliansku mládež z Jagelovskej univerzity.

Zo zachovaných výročných správ zväzu vyplýva, že mladí goralí-študenti JU organizovali večery, čajové večierky, rozlúčky s fašiangami, novoročné stretnutia pri oblátke a predovšetkým prednášky. Dňa 16. a 17. marca 1934 prof. Piętka mal u nich dve prednášky – *Krakov a Norimberg v živote Wita Stwosza a Umelecká činnosť Wita Stwosza v Poľsku a v Nemecku*. 2. mája 1934 Andrzej Zachemski predstavil *Dojmy z výletu na Slovensko*. Dňa 25. apríla 1935 prof. Stanisław Pigoń predniesol referát *Apoštol Podhalia* (Władysław Orkan). V súlade s činnosťou, ktorú predpokladal štatút, mladí akademici občas chodili po podhalianskych dedinách a sami prednášali. Boli napríklad v Sromowciach, Ludźmierzu, Pyzówke, Jurgove, ale aj v Jordanowe alebo Żywci. Zostavili si vlastnú knižnicu a kúpili aj tzv. knižnicu na kolesách, ktorá slúžila podhalianskej spoločnosti.

9. februára 1938 členovia vedenia zväzu nepredstavili Senátu JU opravený štatút, a preto senát s okamžitou platnosťou zväz zrušil. Posledným predsedom AZP bol

¹¹ Por. Archív UJ, s. II, 772.

študent Poľnohospodárskej fakulty Julian Klimek. Mladí goralí však boli na Jagelovskej univerzite nadalej viditeľní. Jednou z ich iniciatív bolo vydanie básnickej zbierky zostavenej z vlastných básní. Došlo k tomu vďaka Polonistickému krúžku JU, ktorý v roku 1937 vydal veľmi zaujímavú antológiu *Poézia môjho Podhalia*. Treba zdôrazniť, že predslov k tejto zbierke napísal prof. Stanisław Pigoń a nachádzali sa v nej verše Stanisława Nędzu-Kubicu a Augustyna Suského (písané v nárečí), Hanky Nowosielskej, Antoniego Zachemského a Jana Mazura.

Po druhej svetovej vojne na brány Jagelovskej univerzity zaklopala pomerne početná skupina goralov z Podhalia. Najväčšie uznanie v Poľsku aj vo svete si spomedzi nich získal Józef Tischner z Łopusznej (hoci narodený v Nowom Sączu), ktorý začal študovať v roku 1949 právo. Onedlho sa však rozhodol vstúpiť do duchovného seminára. Po čase sa stal kaplánom, kazateľom, všeobecne uznávaným teológom, kurátorom Solidarity a Zväzu Podhalanov, profesorom filozofie v Pápežskej teologickej akadémii a prednášateľom na Jagelovskej univerzite, ktorý svojimi prednáškami priťahoval po dlhé roky davu študentov. Dlhو by sme tu mohli opisovať jeho zásluhy v oblasti poľskej vedy a kultúry. Jedno je isté – od čias Kazimierza Tetmajera Poľsko menalo ďalšieho človeka, ktorý by zohral takú dôležitú rolu v oblasti pozdvižnutia problematiky goralov až na takú vysokú úroveň v národnej kultúre, ako on. Autor *Dejín filozofie po goralsky* sa natrvalo zapísal do srdca goralov ako kaplán, ktorý od vojnového stavu (1981 – pozn. prekl.) slúžil svoje slávne *sv. omše za vlasť pod Turbaczom*. Kňaz profesor Józef Tischner zdôrazňoval, že „Goralská kultúra je veľká nie preto, že je goralská, ale preto, že je ľudská. Že z nej žiari pravda o človeku, o jeho láske, o jeho viere, o jeho nádeji.”¹² Tieto slová musíme uznať za testament pre budúce pokolenia goralov, ktorí sa vydajú po jeho stopách a po stopách tých všetkých, ktorí dnes píšu krásnu stranu v dejinách vzťahov Podhalia s Jagelovskou univerzitou.¹³

¹² Tischner, J.: *Filozofia po góralsku*. Kraków 1997.

¹³ Senát JU sa rozhodol za zásluhy kňaza prof. Józefa Tischnera nazvať jeho menom prednáškovú sieň v Collegium Witkowského, v ktorej prednášal. Táto slávnosť sa konala 12. marca 2001 pri príležitosti 70. narodenín profesora Tischnera za účasti kňaza kardinála Franciszka Macharského.

Irena Borecka

prekl. Tomasz Trancygier

Tatry v polskej literatúre pre deti a mládež

Východiskovým bodom mojich úvah o tatranských námetoch v literatúre pre deti a mládež bol rozbor publikácií vydávaných od konca 50. rokov 19. storočia do konca 20. storočia.

Tatranská tematika sa začala objavovať v literatúre pre deti a mládež takmer v rovnakom čase, keď sa začala vyskytovať aj v dielach určených pre dospelého čitateľa. Spočiatku totiž časopisy pre mládež preberali známe básnické texty, opisy túr a fragmenty vedeckých štúdií. Uverejňovali ich v najobľúbenejších časopisoch pre mládež.¹ V týchto dielach sa poľahky dala vycítiť atmosféra očarenia Tatrami, príznačná pre romantikov, ktorých tvorba bola vysoko oceňovaná vzhľadom na jej vlastenecké hodnoty. Sprvu sa najviac uverejňovali práce básnikov. Často sa adaptovali alebo upravovali texty určené pre dospelých. Ako príklad môžeme uviesť úpravu diela Kazimierza Przerwu Tetmajera *Legendy Tatier*, ktoré bolo určené detskému čitateľovi pod názvom *Jánošík, kráľ Tatier*; ďalej skrátenú verziu textu Tytusa Chałubińskiego *Šesť dní v Tatrách*, ktorú vydali v Bibliotéke orlieho letu, či poému Michala Arcta *Jánošík*,² ktorej predlohou bol *Rozprávkový svet Tatier*.³

Obdobie pozitivizmu prinieslo už čítanie adresované výlučne mládeži, v ktorom sa nachádzali opisy prírody, rozširovali sa prírodovedecké a geografické vedomosti mladých čitateľov. V konvencii Hoffmanovej *Opisov...* boli aj knihy Zofie Węgierskej a Zofie Ścisłowskej. Knihy tohto typu vznikali ako dôsledok absolvovaného výletu, alebo boli kompilátmi prác iných autorov.⁴ Na druhej strane *Obrázky z cesty do Tatier a Pienin* Márie Steczkowskej (1858) predstavujú rozsiahle kompendium vedomostí o horách.⁵ Tento dokument predstavuje prechodnú formu medzi typom pamätníka a modernou turistickou reportážou. Polov opis Tatier autorka vyhlásila za „najdokonalejší umelecký hold, aký bol vzdaný horám”.⁶

¹ Napr. Zabawy Umysłowe..., Przyjacieli Dzieci, Wieczory Rodzinne, Czytelnia dla Młodzieży.

² Arct, M.: *Janosik*. In: Moje piśemko, 1922, s. 14-27.

³ Goszczyński, S.: *Pobyt w Karpatach*. Rozmaitości 1823, s. 483; Warmiński, J.: Cit. dielo.

⁴ Węgierska, Z.: *Podróż po najciekawszych okolicach ziemi naszej*. (1853); Ścisłowska, Z.: *Wspomnienia z przejażdżki po kraju* (1858); Śmigieliska, J.: *Wycieczka z Krakowa do Karpat*. In: Zabawy Umysłowe dla Młodego Wieku 1861, z. 1; *Przejażdżka z Krakowa do Karpat*. Tamże.

⁵ Por. Majda, J.: *Literatura o Tatrach i Zakopanem (do roku 1918)*. Wrocław 1981.

⁶ Steczkowska, M.: *Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin*. Kraków 1858, s. 19.

Ďalším spôsobom oživovania záujmu mládeže o Tatry bolo nadväzovanie na konvenciu prázdninového dobrodružstva.⁷ Vlastivedné poznatky boli zakomponované do opisu prázdninového výletu.

V 80. rokoch 19. storočia sa horská tematika začala stále častejšie objavovať v dielach písaných na objednávku a tiež na súťaže, ktoré vypisovali redakcie rozličných časopisov.⁸

Hlavným námetom takéhoto diela je hľadanie pokladov. Autori radi používali tento motív, aby presvedčili čitateľov o tom, že najväčším pokladom sú skúsenosti a vedomosti získané počas vlastivedných a vedeckých výletov. Podstatne vydarenejšia než *Tatranský Robinson* bola kniha Márie Júlie Zaleskej *Dobrodružstvá malého cestovateľa v Tatrách*⁹, ktorá ukazovala krásu prírody, učila zemepis vlastnej krajiny a varovala mladých ľudí pred následkami nevhodného správania sa v horách. Za najlepší tatranský príbeh z tohto obdobia sa považuje *Ruža bez trňov* Zofie Urbanovskej.¹⁰ Tento román bol výsledkom mnohých autorkiných pobytov v Tatrách a v Zakopanom a dlhoročného štúdia tatranskej literatúry.¹¹ Autorka veľmi dobre vedela, že suchopárna, dokumentaristická reportáž nielen odradí mladého čitateľa, ale tiež nevystihne krásu tatranskej krajiny. Domnievala sa, že túto úlohu nesplní ani správa prírodovedca či dokonca geológa. Preto riskovala a dynamickú dobrodružnú zápletku príbehu popretkávala aktuálnymi poznatkami z oblasti zemepisu, etnografie a prírodovedy. Mladému čitateľovi ukázala takmer rozprávkový obraz premií, ktoré sa odohrávali v Tatrách v priebehu miliónov rokov. Ako sujet k meniacim sa vedeckým poznatkom použila výpravu baroneta Edwarda Warburtona z Rochedale, ktorej cieľom bolo nájsť botanickú zvláštnosť *Rosa alpina* (ruža bez trňov). Trasy absolvovaných túr boli opísané natolko presne, že čitateľ, ktorý by sa chcel na ne vydať, by už nemusel požívať iných sprievodcov. Hlavní hrdinovia tejto knihy nielen usilovne študovali Eliašovho *Sprievodcu*¹², ale si ho aj nadmieru cenili za to, že *cestovateľa učí, ako sa má na výlete správať, na čo a ako sa má pozerat*.

Za čias Urbanovskej sa poznatky o Tatrách podstatne rozšírili.¹³ Zásadne sa zmenil aj vzťah ľudí k putovaniu po nich. Pod vplyvom kontaktu s prírodou sa zmenili aj prežívané emócie – z hrôzy a strachu na estetické zážitky. Mládež sa mohla prostredníctvom tejto knihy veľa dozvedieť o mnohých bádateľoch, ktorí sa zaslúžili o poznanie a vedecký výskum tohto regiónu.¹⁴

Každá jej časť mala bohatú ikonografiu. Nechýbali tam kresby tatranskej flóry a fauny, ako aj rytiny zobrazujúce zaslúžilé osobnosti Tatier.¹⁵ Boli tu umiestnené aj ilustrácie charakteristické pre tatranskú krajinu.¹⁶

⁷ Kosielewski, Z.: *Z Krakowa do Gdańska Wisłą (Wspomnienia z podróży)*. Lwów 1972.

⁸ Gębarski, S.: *Robinson tatrzański*. Warszawa 1891.

⁹ V roku 1881 ju začali uverejňovať na pokračovanie v časopise *Wieczory Rodzinne* a knižne vyšla prvý raz v roku 1882.

¹⁰ Uverejnená na pokračovanie v roku 1900 vo *Wieczorach Rodzinnych*, v číslach 1-51, v ďalšom ročníku v číslach 6-32.

¹¹ Por. Leo, J.: *Posłowie*. In: Urbanowska, Z.: *Róża bez kolców*. 2. vyd., Warszawa 1980, s. 565.

¹² Eliaz, W.: *Ilustrowany przewodnik do Tatr. Pienin i Szczawnicy*. Kraków 1891.

¹³ Napríklad výskum Klemensa Dziewulského odhalil záhady jazera Morskie Oko, čo umožnilo usporiadať poznatky a sprístupniť ich verejnosti prostredníctvom vedeckých štúdií a tlače, a odrazilo sa to v knihe Urbanovskej.

¹⁴ Napríklad Dziewulského, Chałubińskiego, Bolesława Kotulu, Samuela Rotha.

¹⁵ Tytusa Chałubińskiego, Stanisława Witkiewicza, kňaza Stolarczyka.

¹⁶ Napríklad Doliny Kościeliskiej, križa Wincentyho Pola, vodopádov.

Rovnako bohato ilustrované boli aj ďalšie knižné vydania,¹⁷ v ktorých bol vedecký aparát použitý formou poznámok, objasňujúcich čitateľovi nárečové výrazy, názvy jednotlivých častí goralského kroja, či predmetov z goralskej chalupy. Žiadna ďalšia kniha o Tatrách určená mladým čitateľom už neobsahovala toľko poznatkov podaných takýmto pútavým spôsobom.

Zaslúžilým propagátorom Tatier medzi deťmi bol Michał Arct. Jeho vydavateľstvo v rámci edície *Pútavé čítanie a Knižky pre všetkých* tiež vydalo niekoľko titulov venovaných Tatrám.¹⁸

Ale iba v publikáciách Bohdana Dyakowského boli prírodovedné vedomosti o Tatrách prepojené pútavým dejom. Bolo to tak v hnihe *Kráľovná horského prameňa* a *O svištovi, ktorý býval v múzeu*. Jeho „najtatranskejšou“ knihou bola *Hor sa do hôr; brat môj* z roku 1912. Obsahuje všestranný opis Zakopaného a Tatier, ktorý môže ešte aj dnes mládeži vynikajúco poslúžiť na porovnávanie. Vedecké poznatky o Tatrách autor včlenil do príbehu o prázdninových dobrodružstvách dvoch chlapcov Tádka a Władka, ktorí sa vydali do hôr nabádaní profesorovými prednáškami z dejín prírody.¹⁹ V podobnom duchu bola napísaná aj kniha Jadwigy Rogovskej-Cybulskej *Tajomstvo Tatier* (1934).²⁰ Aby autorka udržala záujem čitateľa, spestrila dej takmer detektívnym motívom šesťdňového pátrania po chlapcovi, ktorý sa stratil v Myšacej jaskyni.

S regionalistickým hnutím sa spájala ďalšia práca Dyakowského *Tatry. Prírodno-zemepisný opis* z roku 1923.²¹ Bola to populárno-vedecká publikácia odporúčaná žiakom a učiteľom ako učebná pomôcka pri vyučovaní prírodopisu a zemepisu. Podobný charakter mala kniha Wiktora Kuźmiara *Z tatranskej prírody*, ktorá vyšla v roku 1910 a ktorá obsahovala veľa informácií o nerastoch, flóre, faune a podnebí týchto hôr.

Tatranskú tematiku obsahovali aj programy skautských školení. Na tento účel slúžila edícia *Výlety malých skautov*, kde bol v 136. čísle s názvom *Tatry a Pieniny*²² uverejnený kvázi turistický sprievodca. Taktiež nabádali mládež k pestovaniu rozličných športových aktivít. Táto problematika prevládala v knihách Jerzyho Mieczyślawa Rytarda a jeho manželky Heleny²³ a taktiež Adama Darkowského²⁴.

Rovnako obľúbená bola tatranská tematika aj po 2. svetovej vojne. Spomedzi spisovateľov, ktorí sa zaoberali hlavne tvorbou pre deti a mládež, najviac kníh venovali Tatrám Adam Badaj a Cezary Chlebowski. V mnohých ich knihách nájdeme podobnú problematiku ako v dielach Rytardovcov.²⁵ Autori sa usilovali oživiť záujem mládeže

¹⁷ Napr. vo vydaní z roku 1903 boli nové kresby zobrazujúce Matlakowského, Sabalu a tatranských sprievodcov Tatara a Walu, ako aj rytina *Pratatier* s obrovskými papradami a prasličkami.

¹⁸ Napríklad *Rośliny tatrzańskie i alpejskie*. Pozri katalóg *Książki dla Wszystkich*.

¹⁹ Okrem iného absolvovali túry k Czarnemu Stawu Gasienicowemu, na Morské Oko, na Závrat a do Kościeliskiej doliny a k Smrečińskému Stawu.

²⁰ Vydávali ju aj po 2. svetovej vojne.

²¹ Arct, M.: *Zajmujące czytanki*. č. 387.

²² *Tatry i Pieniny*, Kraków (rok vydania neuvedený).

²³ Rytard, J.M.: *Dalekie spojzenia*. Warszawa 1934; Tenże: *Tysiąc chwil. Powieść*. Warszawa 1936; Tenże: *W pięknych górach. Opowieść sportowa*. Katowice 1947; Rytard, J.M., Roj-Rytardowa, H.: *Koleba na Hliniku (Przygody w Tatrach)*. Warszawa 1933; Rytard J.M., Rytardowa, H.: *Wilczur z Prohyby. Powieść*. Warszawa 1935; Rytard, J.M., Rytardowa, H.: *Na białej grani*. Warszawa 1939; Rytard, J.M., Rytardowa, H.: *Wierzbowina*. Kraków 1938.

²⁴ Darkowski, A.: *Kurs narciarski. Opowieść dla młodzieży*. Warszawa 1937.

²⁵ Pozri bibliografiu

o lyžiarske športy a ukazovali tiež hrdinstvo poľských goralov v boji proti nemeckým okupantom.²⁶ V obdobnom duchu sa niesol aj román Marie Wardasówny *V snehu a slnku*.²⁷ Tatry boli pozadím dobrodružných a spoločenských románov pre mládež Krystyny Boglarovej, Marie Józefackej, Marie Kannovej i Wandy Ziółkowskej.²⁸ Opisy hôr a Zakopaného, ktoré sa tu náchádzajú, môžu čitateľov nabádať k návštevám týchto miest.

V rozprávačských tradíciách 19. storočia pokračovali v povojnovej literatúre takí autori, ktorí debutovali ešte pred vojnou, ako napríklad Józef Bieniasz²⁹ a Tytus Karpowicz³⁰, H. Zakrzewska³¹ a M. Wiśniewska³², píšuca pre mladšie deti.

Iba sporadicky sa na knižnom trhu objavovali knihy o dejinách goralov a zbojníkov, ale túto problematiku vyčerpávajúco predstavili vo svojich prácach J. Kolbuszewski a M. Jagiello.³³ Preto len okrajovo spomenieme knihy Konstantyho Steckého, ktoré sa týkali histórie tohto regiónu, ale aj zbojníctva a záchranných akcií v Tatrách.³⁴

Na propagáciu Tatier sa nezabudlo ani v dielach pre najmladších čitateľov. Táto otázka si však vyžaduje osobitné spracovanie.

Bibliografia

Boglar K., *Libusza*, Warszawa 1975.

Boglar K., *Mgła nad Doliną Wiatrów*, Warszawa 1975.

Darkowski A., *W śnieżnym więzieniu*, Warszawa 1932.

—, *Kurs narciarski. Opowieść dla młodzieży*, Warszawa 1937.

—, *Rybie jezioro w Tatrach*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1879, nr 4, s. 115-124.

Eliasz W., *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnicy*, Kraków 1891.

Gębarski S., *Robinson tatrzański*, Warszawa 1891.

Jagiello M., *Zbójnicka sonata. Zbojnictwo tatrzańskie w piśmiennictwie polskim XIX i początków XX wieku*, Wyd. 2, Warszawa 2004

²⁶ Pozri bibliografia

²⁷ Wardasówna, M.: *W śniegu i słońcu. Powieść narciarska*. Warszawa 1947.

²⁸ Pozri bibliografia

²⁹ Bieniasz, J.: *Wilki wyją* (bez miesta wydania) 1937; Tenże: *Turul, król puszczy karpackiej* (bez miesta wydania) 1938; Tenże: *Turul, władca Puszczy*. Warszawa 1947.

³⁰ Karpowicz, T.: *Księga puszczy*: 1. *część Szlakiem czarnego zwierza*. Warszawa 1958; 2. *część Bałabuszka – złoty lis*. Warszawa 1958; 3. *część Tytan-byk nad byki*. Warszawa 1962; 4. *część Saga o niedźwiedziu*. Warszawa 1960; 5. *część Piewca kniei*. Warszawa 1970, tenże: *Władca doliny Morskiego Oka*. Warszawa 1964.

³¹ Zakrzewska, H.: *Pojednanie. Opowieść o niedźwiedziu tatrzańskim*. Warszawa 1947.

³² Wiśniewska, M.: *Marmotek z gór*. Warszawa 1946.

³³ Kolbuszewski, J.: *Tatry w literaturze polskiej 1805-1939*. Kraków 1982; Jagiello, M.: *Zbójnicka sonata. Zbojnictwo tatrzańskie w piśmiennictwie polskim XIX i początku XX wieku*. 2. rozszerzone wydanie, Warszawa 2004.

³⁴ Stecki, K.: *Za Kopanem (XVII w.)*. Warszawa 1957; Tenże: *Tatry na co dzień (opowiadania przewodnickie)*. Warszawa 1962; Tenże: *Zbójcekie dukaty*. Warszawa 1965; Tenże: *Zbójceki los*. Warszawa 1969; Tenże: *Sześć błysków na minutę*. Warszawa 1973.

- Kann M., *Dujawica*, Warszawa 1956.
—, *Owczc sciezki*, Warszawa 1962.
—, *Wantule*.Wyd. 3, Warszawa 1957.
- Karpowicz T., *Ksiega puszczy*, cz. 1. *Szlakiem czarnego zwierz*a, Warszawa 1958.
—, *Ksiega puszczy*, cz. 2. *Balabuszka – zloty lis*, Warszawa 1958.
—, *Ksiega puszczy*, cz. 3. *Tytan – byk nad byki*, Warszawa 1962.
—, *Ksiega puszczy*, cz. 4. *Saga o niedzwiedziu*, Warszawa 1960.
—, *Ksiega puszczy*, cz. 5. *Piewca kniei*, Warszawa 1970.
—, *Wladca Doliny Morskiego Oka*, Warszawa 1964.
- Kolbuszewski J., *Tatry w literaturze polskiej 1805- 1939*, Krakow 1982.
- Kosielewski Z., *Z Krakowa do Gdanska Wisla (Wspomnienia z podrzy)*, Lwow 1872.
- Piksa W., *Spojrzenie na Tatry poprzez wieki. Od pierwszych wzmianek do Oswiecenia*,
Krakow–Wroclaw 1995.
- Rytard J.M., *Dalekie spojrzenia*, Warszawa 1934.
—, *Tysiac chwil. Powiesc*, Warszawa 1939.
—, *W pieknych gorach. Opowiesc sportowca*, Katowice 1947.
- Rytard J.M., Roj-Rytardowa H., *Koleba na Hliniku (przygody w Tatrach)*, Warszawa
1933.
—, *Wilczur z Prohyby. Powiesc*, Warszawa 1935.
—, *Wierzchownia*, Krakow 1938.
- Staszic S., *O ziemiorodztwie Karpatow i rownin Polski*, Warszawa 1815,
- Scislowska Z., *Wspomnienia z przejazdki po kraju*, Warszawa 1858.
- Smigielska M., *Obrazki z podrzy do Tatrów i Pienin*, „Zabawy Umystowe dla Mlo-
dego Wieku” 1861, z. 1.
- Urbanowska Z., *Roz*a bez kolcow, Warszawa 1980.
- Warminski J., *Karpackie gory*, „Przyjaciel Dzieci”, 1864, nr 156, s. 99.
- Węgierska Z., *Podróż do najciekawszych okolic ziemi naszej*, Warszawa 1853.
- Zakrzewska H., *Pojednanie. Opowiesc o niedzwiedziu tatrzańskim*, Warszawa 1947.
- Ziolkowska W., *Gdzie diabel mowi dobranoc*, Warszawa 1970.
—, *Jedrek z Koliby*, Warszawa 1976.
—, *Ty poidziesz gora*, Warszawa 1978.

Slovník podhalianskeho nárečia a kultúry

Na stretnutí rodu Mostowých v Poronine v roku 2003, hneď po vyjdení *Slovníka oravského nárečia*,¹ sa jeden z členov tohto rodu v rozhovore o potrebe spracovania slovníka podhalianskeho nárečia vyjadril, že asi nad ním visí akási kliatba, pretože inak sa ani nedá nazvať skutočnosť, že už viac ako 100 rokov sa táto myšlienka nemôže uskutočniť. Odpovedal som mu, aby nepokúšal čerta, treba sa radšej pustiť do práce a s goralskou zanovitosťou vec dokončiť.

Pre poľskú vedu je to trochu zvláštne, že nárečie, ktoré je štandardné pre poľskú kultúru, ktorým sa nadchýnali umelci už v 19. storočí, sa dodnes nedočkalo dôkladného lexikografického spracovania. Musíme, žiaľ, priznať, že túto úlohu nesplnila krakovská dialektologická obec, ktorú mám česť reprezentovať. V medzivojnovom období však prof. K. Nitsch uvedomujúc si dôležitosť problematiky, nezanedbal výskum na juhu Poľska, výsledkom čoho je aj *Jazykový atlas poľského Podkarpatska*,² ktorý spracoval spolu s M. Małeckým. Ťažko ale môžeme poprieť, že omnoho viac energie venoval pohraničnej oblasti na severe, ktorú reálne ohrozovala germanizácia.

Na potrebu spracovania slovníka podhalianskeho nárečia sa poukazovalo už v 19. storočí a v tomto období boli tiež iniciované práce smerujúce k tomuto cieľu. Zo spomínaného časového rozpätia pochádza pomerne veľa prác obsahujúcich lexikografický materiál, ako napríklad A.A. Kryńského³, W. Kosińského⁴, A. Wrześniowského⁵, J. Złozy⁶ a predovšetkým *Slovník podhalianskeho nárečia* B. Dembowského. Tento slovník bol donedávna najobširnejším slovníkom podhalianskeho nárečia. V predvečer našej konferencie sa však ukázal veľmi rozsiahly a navyše úplný *Slovník goralského nárečia Skalného Podhalia*, ktorého autorom je rektor PŠOVŠ prof. S.A. Hodorowicz.⁷

¹ Kaš, J.: *Slovník gwary orawskiej*. Krakov 2003.

² Małecki, M. – Nitsch, K.: *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. I. diel, 500 máp; II. diel, Úvod, vysvetlivky, zoznam výrazov. Krakov 1934.

³ Kryński, A.: *Gwara zakopiańska. Studium dyjalektologiczne*. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1883.

⁴ Kosiński, W.: *Przyczynek do gwary zakopiańskiej*. In: *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności X*. Krakov 1884, s. 225-309.

⁵ Wrześniowski, A.: *Spis wyrazów podhalskich*. In: *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańkiego*. Krakov 1885.

⁶ Złozy, J.: *Zbiór wyrazów i wyrażen używanych w okolicach Chochołowa*. In: *Sprawozdania Komisji Językowej AU w Krakowie IV*, 1891, s. 341-352.

⁷ Hodorowicz, S.A.: *Slovník gwary górali Skalnego Podhalia*. Nowy Targ 2004.

Je to významný slovník nielen vzhľadom na počet 20 000 hesiel. Na základe zbežného prelistovania môžem konštatovať, že v slovníku, ktorý zostavil rodený goral, sa nachádza určite viac ako 1000 nových hesiel, v porovnaní s bázou 28 000 lexém, ktoré som doteraz sám zozbieral. Toto prirovnanie poukazuje z jednej strany na bezpochybnú hodnotu slovníkov zostavovaných autochtónmi a z druhej strany na neobvyčajné bohatstvo materiálu, ktorý ešte len čaká, až ho niekto objaví. Na prelome 19. a 20. storočia vyšli veľmi dôležité etnografické práce, bohaté na nárečovú slovnú zásobu. Ide hlavne o práce W. Matlakowského⁸ a J. Kantora⁹. Na I. zjazde zväzu Podhalanov v roku 1911 bolo tiež Jozefovi Kantorovi zverené spracovanie slovníka podhalianskeho nárečia. Nie je mi známe, prečo túto úlohu nespľnil. Dost na tom, až dodnes sme si pomáhali rôznymi slovníčkami, ktoré sú prevažne len doplnením slovníka B. Dembowského. V posledných rokoch sa spolu s vlnou opätovného záujmu o regionálnu tematiku objavili ďalšie podhalianske slovníky, napríklad Jána Gutta-Mostowého¹⁰ a Tadeusza Bukowského-Grosek¹¹. Treba podotknúť, že ani jeden z autorov nie je jazykovedcom a svoje práce považujú za vlasteneckú povinnosť voči svojmu „rodnému hniezdu“ (prvý býva vo Wroclave, druhý v USA).¹²

Predpokladaný charakter nového slovníka podhalianskeho nárečia

Plánovaný slovník by mal byť ozajstnou, dôležitou, vedeckou prácou. Mal by odzrkadľovať nárečie a kultúru v minulosti aj v súčasnosti. Podhalie so svojou kultúrou si bezpodmienečne zasluhuje pozoruhodnú vedeckú prácu, ktorá by bola zdrojom informácií aj pre ďalšie pokolenia. Nemôže to byť teda dvojštĺpcový index nárečových výrazov a ich poľských ekvivalentov, čo dominuje v slovníkoch, ktoré nespracovali jazykovedci. Podľa nášho zámeru to bude nárečový regionálny slovník, v ktorom sa odrazí samotná štruktúra lexikálneho systému, ako aj ľudová kultúra regiónu. V našom ponímaní úlohy a charakteru regionálneho slovníka si spomínaný slovník splní svoje poslanie a bude zaujímavý nielen pre čitateľa mimo regiónu, ale aj pre pravého gorala.

1. Jazykovedná dimenzia plánovaného slovníka

a) Rozsah lexikálneho materiálu. Úlohou *slovníka* je registrovať používanú slovnú zásobu miestneho obyvateľstva. Znamená to, že *slovník* sa neobmedzí len na výrazy

⁸ Matlakowski, W.: *Budownictwo ludowe na Podbalu*. Krakov 1895; Tenže: *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podbalu. Zarys życia ludowego*. Warszawa 1901.

⁹ Kantor, J.: *Czarny Dunajec. Monografia etnograficzna*. In: *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne AU IX*. Krakov 1906.

¹⁰ Gutt-Mostowy, J.: *Higlander Polish-English/ English-Higlander Polish Dictionary*. New York 1995; Tenže: *Mały słownik podhalański. Wybór góralskich wyrazów gwarowych*. Wrocław 2002.

¹¹ Bukowski-Grosek, T.: *Gwaro podhalańskie fto dziś tobom włodo. Słownik gwary podhalańskiej*. Chicago 2000.

¹² Na tomto mieste nepredstavujem úplný prehľad literatúry predmetu a odkazujem len na práce M. Karaša a J. Okoniowej; Karaš, M.: *Badania językowe w Małopolsce*. In: *Sprawozdania z Czynności i posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddział w Krakowie IV*, 1961, s. 542-548; Táže: *Przegląd i charakterystyka badań językowych w Małopolsce południowej*. In: *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze*, z. 5, 1963, s. 341-354; Okoniowa, J.: *Stan badań i perspektywy prac leksykograficznych nad językiem polskiego Podbala*. In: *Z polskich studiów slawistycznych, seria 10, Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003*. 2002, s. 161-165.

charakteristické pre miestne nárečie, ale bude obsahovať všetky používané výrazy. Bude to teda úplný a nie diferenčný slovník. Takýto typ slovníka vyplýva z nutnosti ukázať celý lexikálny systém nárečia, pretože len na pozadí celej slovnej zásoby je možné zhodnotiť množstvo a charakter diferenčnej slovnej zásoby. Nesmieme zabudnúť ani na dokumentačnú funkciu každého nárečového slovníka. To, čo sa nám dnes zdá samozrejmé, o niekoľko dekád bude mať už historický význam. O takomto prístupe k aktuálnej nárečovej slovnej zásobe svedčí napríklad vynikajúca monografia Czarného Dunajca J. Kantora. Zdá sa tiež, že jedine takýto postoj k nárečovej slovnej zásobe umožňuje vierohodné porovnávanie lexikálnej zásoby jedného nárečia s analogickou slovnou zásobou iného nárečia. Prvoradý význam má, samozrejme, nárečová slovná zásoba, ktorá sa odlišuje od celonárodnej podoby jazyka. Po druhé, to bude slovná zásoba rovnako súčasná, ako aj historická, excerpovaná z tlače aj z rukopisov jazykovedného a etnografického charakteru.

b) Materiálová báza slovníka. Pri zbieraní jazykového materiálu budú využit:

- vlastné nahrávky nárečia, ako aj nahrávky z iných prameňov (napr. z rozhlasu). Do prác pri nahrávaní sú zapojení aj študenti Jagelovskej univerzity a hlavne študenti PŠOVŠ;
- nárečové texty. Na tomto mieste musíme, žiaľ, konštatovať, že okrem textov zo Ząbu, ktorých autorom je J. Bubak,¹³ nedisponujeme väčším súborom z Podhalia. V tomto kontexte sa vynára potreba, čo najrýchlejšie spracovať rozsiahle, reprezentatívne nárečové texty pre celé Podhalie, čo by umožnilo dôkladne spracovať vnútorné rozdiely v nárečí tohto regiónu;¹⁴
- ankety, dotazníky zhotovené so zámerom získať slovnú zásobu z konkrétnej tematickej oblasti;
- staré slovníkové kartotéky pripravované od 19. storočia, ak ich majitelia sprístupnia. Sám disponujem kartotékou asi 30 000 lístkov, ktorá vznikla po výskume východného Podhalia vedenom prof. M. Karašom (už je zapísaná do bázy). Najdôležitejšie sú materiály nachádzajúce sa v Tatranskom múzeu (rukopisné materiály J. Zborovského), v Tatranskom národnom parku (materiály po zosnulých manželoch Paryských) a v kartotéke archívu vo Viedni. Neukrývam to, že sa spolieham na majiteľov, že nám tieto materiály sprístupnia. Na úlohu sprostredkovateľa sa podujalo predsedníctvo Zväzu Podhalanov. Treba zdôrazniť, že prístup k týmto historickým prameňom nepodmieňuje dôkladnosť celého diela. Ak však zohľadníme skutočnosť, že aj malý súbor slovnej zásoby nám poskytne nové, doteraz neznáme výrazy, tak význam rozsiahlych kartoték je o to väčší;
- tlačené a rukopisné nárečové texty písané goralmi, napr. A. Zachemským z Odrowąża¹⁵, J. Guttom-Mostowým¹⁶, alebo F. Łojasom-Košlom¹⁷ z Poronina atď. Za druhoradé budú rozhodne považované texty, ktoré nepísali gorali. Takéto texty

¹³ Bubak, J.: *Teksty gwarowe ze wsi Ząb w powiecie nowotarskim*. In: *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze*, z. 12. Krakov 1966.

¹⁴ Na nutnosť spracovať takýto súbor poukázal už Z. Gołąb v diele: *O zróżnicowaniu wewnętrznym gwary podbalańskie*. In: *Język Polski*, 1954, s. 85-111.

¹⁵ Zachemski, A.: *Gęśle z jawora*. Nakladom Krakovského krúžku Zväzu Podhalanov, Krakov.

¹⁶ Gutt-Mostowy, J.: *Gwara o gwarze*. Krakov 1998; Tenže: *Utwory sceniczne po góralsku*. Krakov 2003.

¹⁷ Łojas-Košla, F.: *Rodowe dziedzictwo*. Poronin 2004.

(vzhľadom na ich menšiu vierohodnosť) neplánujem citovať vo výklade slovníkových hesiel. Za veľmi cenné považujem nárečové slovníčky, ktoré si goralí zostavili pre vlastnú potrebu;

- vedecké práce z oblasti etnografie a iné práce spájajúce miestnu slovnú zásobu s ľudovou kultúrou.

c) Geografický dosah výskumu. Výskum zahrnie široko chápané Podhalie po Rabku, Rabu Wyżnu a Spytkowice na severe a Maniowy a Czorsztyn na východe. Obíde však Dolnú a Hornú Ochotnicu. Západná hranica s Oravou nie je sporná. Určené hranice sú teda hranicami jazykovými a nemusia sa pokrývať s inými hranicami, napríklad etnografickými. Treba tu pripomenúť, že obyvatelia obcí z okolia Rabky sa pomerne často považujú za Záhorákov a nie goralov.

d) Štruktúra heslovej state bude nadväzovať na najnovšie výsledky nárečovej a celonárodnej lexikografie. Okrem typických prvkov bude dôležitú úlohu zohrávať zeme-pisná lokalizácia hesla, čo umožní dokumentovať prirodzené vnútorné rozdiely podhalianskeho nárečia. Novým prvkom heslovej state bude stručná informácia o etnografickom charaktere, čomu sa venujem v ďalšej časti príspevku.

2. Etnografický aspekt plánovaného slovníka

Aby si *slovník* zachoval charakter typického slovníka regionálneho jazyka, musí mať črtý lexikónu podhalianskej kultúry, ktorá sa silno zapísala do národnej kultúry. To určite vzbudí záujem aj ľudí mimo regiónu a bude mať tiež väčšiu poznávaciu hodnotu. Uskutočnenie tohto postulátu si bude naisto vyžadovať neporovnateľne väčšie pracovné úsilie ako pri klasickej nárečovej slovníku. Etnografický aspekt *slovníka* sa prejaví:

- rozšírením čisto jazykovej definície o kultúrne informácie;
- doplnením hesiel mnohými citátmi, ktorých úlohou bude nielen dokumentovať heslo v kontexte, ale aj poukázať na nárečový spôsob zobrazovania, hodnotenia atď;
- uvedením mnohých fotografických ilustrácií, skíc a iných, ktoré budú mnohokrát nevyhnutné pre súčasného percipienta, dokonca aj z Podhalia, na pochopenie jazykovej definície. Skúsenosti so študentmi PŠOVŠ výrazne poukazujú, že pre mladé pokolenie goralov sú už dnes mnohé prvky materiálnej regionálnej kultúry neznáme. Je to prirodzený dôsledok rýchlych civilizačných zmien na dedine. Naším cieľom je predstaviť úplnú ikonografickú dokumentáciu, obzvlášť materiálnej kultúry, ktorá upadá do zabudnutia.

O práci na Slovníku podhalianskeho nárečia a kultúry som hovoril v budúcom čase, pretože podstatná časť práce je len pred nami. Ale veľa prípravných prác máme už za sebou. Úzko spolupracujeme s PŠOVŠ, ktorej predstavitelia na čele s JM rektorom majú pre projekt veľké pochopenie. Do organizačných prác sa zapojil aj Zväz Podhalanov, ktorý očakáva, že na sté výročie I. zjazdu Podhalanov v roku 2011 bude *slovník* dokončený. Prípravný materiál je zhromažďovaný v počítačovej databáze, kde sa nachádza viac ako 200 000 hesiel, v tom viac ako 28 000 odlišných lexém. Predpokladám, že *slovník* bude obsahovať okolo 35 000 hesiel. Pracovná skupina je v súčasnosti veľmi skromná, skladá sa z dvoch osôb. V tomto roku sa do prác veľmi intenzívne zapojil Mgr. Maciej Rak. Bol by som rád, keby sa do rôznych prác zapojili aj iné osoby, ktoré by chceli prispieť k zdokumentovaniu bohatého kultúrneho dedičstva podhalianskeho regiónu.

Wojciech Kudyba
prekl. Tomasz Trancygier

Rozprávanie Kazimierza Przerwu-Tetmajera o utrpení

Je známe, že novely z cyklu *Na Skalnom Podbalí* Kazimierza Przerwu Tetmajera vychádzali tlačou takmer súčasne so *Sedliakmi* Władysława Reymonta a obdobne ako epepeja tohto nositeľa Nobelovej ceny mytologizujú dedinskú realitu. Čas Tetmajerových poviedok býva občas cyklickým časom prírody alebo opakovateľným, rytmickým časom rituálov a obradov. Horský priestor býva v niektorých jeho textoch predmetom hyperbolizácie, či dokonca sakralizácie.¹ Hrdinovia príbehu, najmä zbojníci sú zvláštnym spôsobom mytologizovaní, preto čitateľ uvedeného cyklu môže mať dojem, že práve na nich sa sústreďuje autorova pozornosť.² Možno skutočne tomu tak aj je, lebo práve postavám goralských hérosov básnik dáva najviac priestoru vo svojom rozprávaní. Zdá sa preda, že zväzok *Na Skalnom Podbalí* je čímisi viac, než len umelecky spracovaná zbierka povestí o zbojníkoch. Tetmajerove ambície siahali podstatne ďalej: smerovali k epickému, panoramatickému prístupu, ktorým by sa dalo celosne zobrazit goralský svet a veľké bohatstvo goralského osudu.³ V tejto súvislosti si treba spomenúť na zvlášť zaujímavý text *O sietniakovi Walkovi* (O mrzákovi Walkovi). Jeho hrdinom totiž nie je urastený héros, ale dieťa. Narácia tohto príbehu nijako nepripomína *chanson de geste* – piesne ospevujúce činy slávnych bojovníkov. V podhalijskom nárečí sa slovo „sietniak“ vzťahuje na postihnutú, hendikepovanú osobu, kreténa.⁴ Prečo práve takýto jedinec sa stal ústrednou postavou Tetmajerovej novely? Akú funkciu v celom tomto cykle plní postava postihnutého dieťaťa? Akým spôsobom sa Tetmajer zmočňuje problému choroby a utrpenia? Tieto a obdobné otázky nabádajú k tomu, aby sme sa na uvedenú novelu pozreli pozornejšie. Som totiž presvedčený, že je hodna pozornosti.

Rozprávanie začína podrobným opisom vonkajšieho zjavu tejto postavy. Narátor básnicky, vtipne a farbisto dôkladne diagnostikuje príznaky choroby:

¹ Porovnaj Zacharska, J.: *Chłopska epepeja Kazimierza Tetmajera*. In: *Przegląd Humanistyczny* 1974, č. 2, s. 34-56.

² Porovnaj napríklad poznámky v publikácii Piasecki, Z.: *Byli chłopczy, byli... Zbojnictwo karpacie – prawda historyczna, folklor i literatura*. Kraków 1970.

³ Píše o tom napríklad Majda, J.: *Młodopolskie Tatry literackie*. Kraków 1989.

⁴ Tetmajer vo svojom nárečovom slovníku (ktorý neskôr doplnil R. Hennel) priloženom k zväzku *Na Skalnom Podbalí* uvádza iba jeden význam lexémy „sietniak“ – kretén.

Walek Prascularz zo Żębu bol sietniak, teda mrzák. Hlavu mal veľkú ani kaď, vlasy na nej riedke a žlté sa ježili ako štetiny. Polány mal na tej hlave, lebo vlasy na nej miestami v chumáčoch rástli a miestami ich vôbec nebolo.⁵

Táto charakteristika by sa dala vnímať ako pokus o naturalistickú hyperbolizáciu symptómov fyzického postihnutia. Azda by ju bolo možné zasadiť aj do biblického kontextu a v opise mrzáka Walka hľadať súvislosti s Jóbovou knihou, v ktorej sa predsa objavujú zmienky o lepre rozkladajúcej telo hrdinu. Zdá sa totiž, že najbližší kontext tohto literárneho portrétu nachádzame v rozličných reláciách a štúdiách venovaných podtatranskému regiónu. Jedným z prvých cestovateľov po Karpatoch bol Stanislaw Staszic. V jeho štúdií *O ziemióródtwie Karpatów i innych gór Polski* nachádzame nasledujúci fragment:

V celom tomto horskom pásme, v jeho skalách a v zložení tunajších vôd či plynov z týchto hôr sa uvoľňujúcich sa nachádza niečo škodlivé (...) Vidieť tu mnoho mrzákov a duševne zaostalých, ťažko a nezrozumiteľne sa vyjadrujúcich (...) V ich vonkajších prejavoch a v duševných procesoch badať akúsi pomalosť a tuposť. Hlavy majú veľké, ale akoby opuchnuté, hrvole veľikánske až na hrude im padajú; pery navreté, sústavne otvorené ústa, obočie hrubé, ovisnuté viečka, opadnuté čeluste a čierno-žltkastá pokožka. Takýchto úbožiačkov z hrvoľmi sa v tomto pásme nachádza veľmi veľa.⁶

Teraz porovnajme tento opis s portrétom Walka Prascularza, ako ho kreslí Tetmajer:

Tvár veľká, opuchnutá a bledá ako u utopenca, oči vytreštené, bledomodré ako u zdochnutej ryby, pery oduté, ovisnuté, červenožlté, pričom stále z nich tiekli sliny (...) Pod hrdlom hrvoľ, no nie jeden, ale hneď dva. Jeden na druhom, ako holúbky na jar. Skrátka a dobre – hotový krásavec. Netvor a netvor. A na dôvažok koktal, div sa nezadusil (s. 24-25)

Z tejto nápadnej zhody oboch opisov možno usudzovať, že Tetmajer poukazuje na jav vonkoncom nie ojedinelý, ktorý nebol nijakou zvláštnosťou. Skôr naopak, ukazuje sa, že takíto mrzáci boli trvalým prvkom sociologického obrazu Karpát a v tomto regióne otázka postihnutých ľudí predstavovala závažný sociálny problém.

Ťažko však môžeme povedať, že text *O mrzákovi Walkovi* zapadá do kategórie moralistických príbehov o detskom utrpení, ktoré začali vznikať v období pozitivizmu. Tetmajerov narátor – na rozdiel od rozprávača príbehov Elizy Orzeszkowej – sa vyhýba sociálnemu moralizovaniu: stráni sa komentárov, nehodnotí udalosti, pri opisovaní hlavného hrdinu a osôb, s ktorými prichádza do styku, je zdržanlivý. Pravdou však je, že sa nevyhýba hodnoteniu. Uvedený opis zovňajšku hlavnej postavy sa vyznačuje zreteľnými axiologickými znakmi: napriek viacerým naturalistickým prvkom vytvára okolo hlavného hrdinu pozitívnu emocionálnu auru. Deje sa to vďaka špecifickému autorovmu humoru. Ponuro ladenú charakteristiku hrdinu odľahčuje obzvlášť motív „holúbkov na jar“, ktorý vnáša istý druh žoviálnosti, vytvára sympatickú atmosféru. Napokon na inom mieste sa narátor o Walkovi vyjadrí takto: *zo všetkých mrzákov bol*

⁵ Všetky citácie z Tetmajerovej poviedky pochádzajú z vydania – Przerwa-Tetmajer, K.: *Na Skalnym Podhalu*. Tekst ustalil, pryzpisy i słownik sporządził R. Hennel. 2. zv, 4 vyd., Kraków 1967, s. 24-31. (Slovenský preklad citácií T. Trancygier)

⁶ Staszic, S.: *O ziemióródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski*. Wstęp W. Goetela. Warszawa 1955, s. 85-86.

najpobladnejši. V jeho slovách však ťažko nájdeme hodnotenie ostatných postáv a ich správanie. Osobitne pôsobivý je fragment o vyhnaní hrdinu z rodinného domu:

Odišiel a znova sa vrátil. Zasa ho zbili. Znova odišiel a opätovne sa vrátil. Ej, tak ho vytrieskali, že ani sa nevládal pohnúť. (...) Spočiatku ho mlátil iba otec, potom otec a matka, a nakoniec spolu s rodičmi aj obaja bratia a sestra. Bili, bili a už sa nevrátil. Pol dňa ležal za záhradou, pol noci zasa v smrečine a vzápätí odišiel. (s. 25)

Toto rozprávania neobsahuje ani jediné slovo komentára a sotva sa v ňom dá nájsť čo len stopa narátorovho hodnotenia. Drastická bitka a vyhnanie boli predstavené takým spôsobom, že nevieme s istotou povedať, aký je narátorov postoj voči hrdinovým rodičom a súrodencom. Čím sa dá vysvetliť táto jeho nezvyčajná axiologická zdržanlivosť, ktorá je obzvlášť vypuklá v porovnaní s ostatnými pozitivistickými príbehmi o dedinských postavách? Aké pohnútky viedli Tetmajera práve k takejto konštrukcii narácie?

Mnohé autorove postupy zrejme súvisia so žánrovými danosťami cyklu *Na Skalnom Podbalí*. Na tomto mieste je vhodné pripomenúť, že uvedený súbor poviedok bol koncipovaný ako svojrážna „goralská epepeja”. Jednou z dôležitejších vlastností narátora epického diela je práve postoj nestranného pozorovateľa, ono Mickiewiczovo „vidím a opisujem”, čiže zámerné nekomentovanie a vyhýbanie sa hodnoteniu. Obmedzenie auktoriality, snaha realizovať opisy z hľadiska hrdinu príbehu (práve takto je ladená relácia o posledných chvíľach života tejto postavy) svojrážna nestrannosť rozprávania, sklon k lakonickému zaznamenávaniu faktov a správania, všetky tieto znaky oddiaľujú naráciu cyklu *Na Skalnom Podbalí* od pozitivistickej tendenčnosti, ako aj od subjektivismu spisovateľov obdobia Młoda Polska*. Zdá sa, že niektoré konštrukčné prvky narátora približujú Tetmajerove novely k prúdom prózy 20. storočia.

Narátor uvedených poviedok má však aj ďalšie vlastnosti, ktoré hodno pripomenúť. Lahko si môžeme všimnúť, že jeho výpoveď sa vyznačuje nárečovou štylizáciou. Autor síce iba ojedinele dopĺňa prejav rozprávača fonetickými vlastnosťami nárečia, často ho však obohacuje nárečovou lexikou a frazeológiou.⁷ Jeho opisy sú často jadrne expresívne, prikrášené svojrážnym humorom a príznačnou živiálnosťou, čo naznačuje, že Tetmajerov narátor má viaceré znaky goralského rozprávača. Lahko podľahneme dojmu, že prostredníctvom rozličných úkonov sa autor usiluje narátora priblížiť k svetu svojich postáv, zdôrazňuje jeho príslušnosť k svetu podhalianskej kultúry a zvykom. Je možné, že absencia komentára k citovanému opisu vyhnania je motivovaná „goralskoscťou” narátora, ktorý sa stotožňuje s mentalitou a zvykmi podhalianskeho spoločenstva, a preto vyhnanie mrzáka považuje iba za uplatnenie tvrdého práva, ktoré platí v neúprosnom „horskom” svete...

Narátorov vzťah k uvedeným javom zobrazovaného sveta môže byť však motivovaný aj niečím iným. Mnoho nasvedčuje tomu, že Tetmajerov „rozprávač” je v polohe pozorného analytika. Uskutočňuje mnohostranné, dokonca možno povedať, že až filozofické pozorovanie fenoménu, akým je choroba, skúma jeho mechanizmy a rozličné

* „Špecifický termín Młoda Polska, ktorý sa prvýkrát objavil na stránkach časopisu *Życie* v roku 1898, sa dodnes považuje za určujúci identifikačný znak poľskej kultúry v období 1890-1918.” Por. Kąśa, P.: *Medzi estetickou a ideológiou. Literárnovedné a komparatistické štúdie*. Prešov 2001, s. 183. (poz. prekl.).

⁷ Píše o tom o.i. B. Pietrewicz v článku: *Metoda stylizacji gwarowej w „Na skalnym (!) Podbalu” Kazimierza Przerwy Tetmajera*, „Prace Językoznawcze”, z. č. 21, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” Kraków 1968, s. 69-77.

aspekty. Na rozdiel od mnohých pozitivistických poviedok utrpenie dieťaťa v analyzovanej poviedke nie je problémom (v tom zmysle, ktorý tomuto pojmu priradil Gabriel Marcel), teda nie je javom, ktorý je možné jednoznačne určiť a ani nie je možné ho poľahky odstrániť. Narátor analyzovaného príbehu nie je verejný činiteľ, a neponúka jednoduché riešenia, dokonca možno ani neverí, že by nejaké mohli existovať. Skutočnosť, že dieťa trpelo vážnym postihnutím je pre neho záhadou, niečím, čo presahuje rámec okamžitej spoločenskej reakcie a núti klásť si otázky týkajúce sa metafyzických rozmerov bytia. Opätovne zdôrazňujeme, že narátor tejto novely nie je verejný činiteľ, ale analytik, filozof a mudrc.

Položme si teda otázku: na ktoré aspekty javu upriamuje osobitnú pozornosť? Zdá sa, že v prvom rade zdôrazňuje sociálno-psychologický aspekt postihnutia. Ukazuje sa, že choroba je skúsenosťou vyobcovania, spája sa so stratou oného zvláštneho existenčného priestoru, ktorý nám poskytuje pocit bezpečia a sebaistoty. Tetmajer hovorí, že svet, ktorý pred nami otvára vážna choroba, je nebezpečný a hrozivý, je realitou, ktorú nedokážeme pochopiť a zvládnuť. Narátor príbehu zdôrazňuje najmä skutočnosť, že významným korelátom „psychologického“ vydedenia je spoločenské vyobcovanie. Nie náhodou sa v spisovateľovom rozprávaní vracia motív vyhnania z domu. Rodina môže realizovať všeobecne prijaté mechanizmy spoločenského správania: s postihnutým dieťaťom prestávajú zaobchádzať ako s ľudskou bytosťou, funguje ako „to“, a vtedy sa vyobcovanie stáva niečím prirodzeným. *Vyhnali ho z domu* – oznamuje narátor. Ako sme už uviedli, drastický opis tohto vyhnania sa stáva hlboko dojímavou ilustráciou krutých, nefudských pravidiel, ktoré platili v gorskom spoločenstve.

Opisom psychologických a sociologických aspektov vyobconia narátor však nekončí. Možno to bude pôsobiť paradoxne, ale všíma si aj metafyzický rozmer tohto javu. V analyzovanom príbehu sa postihnutie stáva akýmsi ontologickým škandálom, nabúrava metafyzickú harmóniu sveta. Hlavný hrdina nadobúda presvedčenie, že jeho pokračujúca choroba ničí nielen jeho, ale v istom zmysle aj celú prírodu. Preto vyhľadáva izolované, pre druhých nedostupné miesta.

V kriekoch ani divoké zviera sedel Walek Prascularz, plný vredov, ubolený, lepkavý a mokrý. Chcel vyjsť do polí (...) ale sa zastavil. Odradzovali ho zelené polia a ľudia na nich (...) Cítil, že tie polia ľuďom poškrvni a že možno by i samotné zelené polia ho vypudili. Kto vie, možno i zem nakazí vredmi, keď po nej kráča?...

Tetmajer hovorí, že choroba prináša aj skúsenosť metafyzického vyobcovania. Hrdinovo putovanie sa sprvu stáva symbolom spoločenskej degradácie – metaforickým obrazom jeho vytlačenia za hranice ľudského spoločenstva. Vyhnaný z rodného domu a nakoniec aj zo všetkých domov vôbec, zatlačený do ríše zvierat. Rovnako ako ony si musí hľadať existenčný priestor v prírode. Lenže postihnuté dieťa odvrhujú nielen rodičia a celá dedinská spoločnosť. Odmieťa ho dokonca aj príroda, ktorá mu doposiaľ poskytovala útočisko a obživu. Chlapecova osamelosť dosahuje metafyzický rozmer a snád by sme mali hovoriť o skúsenosti zvláštneho zatratenia, ktoré je súčasťou jeho biografie, o prežívaní vyobcovania z celej existencie, o pocite viny a zvláštnej „nedôstojnosti“, o bezmocnosti a zúfalstve. Ak by sme uvedené zážitky mali opisovať v teologických kategóriách, potom by sme mohli povedať, že hrdina novely prežíva skúsenosť pekla – vedomie totálnej osamelosti a izolácie od všetkých existenčných zdrojov a hodnôt.

Nie je to však iba tón zúfalstva a melanchólie, čo dominuje v Tetmajerovom príbehu. Pochmúrny tón opisovaných javov zmierňuje v novele špecifický odstup narátora,

ktorý – ako sme už spomenuli – zachováva si nielen objektivizmus, ale aj zmysel pre humor. V príbehu taktiež nechýba perspektíva nádeje. Prvý raz sa začína objavovať v okamihu, keď sa trpiaci hrdina zastavuje pri pricestnej kaplnke s Žialiacim Kristom:

Postavil sa Walek Mrzák pred Pánom Ježišom, hľadá naňho a vraví:

– Prečo si taký?

A zdalo sa mu, že Pán Ježiš kývol k nemu hlavou s korunou a takisto hovorí:

Prečo si taký?

Vidí Walek, že aj On je polonahý, zakrvavený, s trňmi na hlave – a raz nevie, na koho Pán Ježiš myslí.

Toto stretnutie je nezvyčajné, vyznačuje sa skrytou hĺbkou, ktorú stojí za to odhaliť. Walkove slová totiž vyjadrujú ďalší dôležitý aspekt Tetmajerovej filozofie utrpenia. Ukazuje sa totiž, že naša bolesť má povahu otázky. Hrdina jeho príbehu si už predtým kládol otázky: *Prečo som práve ja taký? Čo som komu vykonal a čím som sa prevínil, že som práve taký?* Tentoraz ich však vyslovuje pred Bohom. Máme dojem, že podľa spisovateľa ľudské utrpenie nevyhnutne smeruje k nekonečnu, núti klásť otázky, ktorých horizont presahuje našu každodennosť. Otázka *Prečo si taký* je predsa ozvenou oného povestného latinského *unde malum?* – otázky, ktorá viedla k zrodu teodícey ako nového odboru teológie.

Je teda možné v Tetmajerovej novele nájsť stopy nejakej teodícey? Usiluje sa vo svojom rozprávaní objasňovať pramene zla, ukazovať zmysel utrpenia alebo aspoň načrtnúť perspektívu zmyslu zla, ktoré nás z neznámych príčin postihuje?

Pozoruhodný je spisovateľom kreovaný obraz Boha. Boh Walka Mrzáka je Boh mlčiaci, pokorený, slabý. V mnohom sa podobá na Boha modernistov – smutného, bezmocného Boha, ktorý prehral. Zdá sa totiž, že zvláštna odpoveď, ktorú Kristus poskytol hrdinovi, nesie stopu navodzujúcu asociácie s kresťanským učením o vykúpení. Obraz Boha, ktorý sa vynára zo situácie načrtnutej spisovateľom, sa veľmi približuje kresťanskej vízii kenózy Krista, ktorý práve svojím ponížením, prijatím potupnej smrti dáva zmysel nášmu utrpeniu. Boh je vo svete prítomný práve svojou slabosťou a bezbrannosťou a práve vďaka ním vykupuje. Takúto ideu presadzujú najmä protestantskí teológovia Karl Barth a Dietrich Bonhoeffer. Kristova odpoveď na otázku *Prečo si taký?* povzbudzuje k zamysleniu sa nad zdrojmi utrpenia Boha – k reflexii, ktorá implikuje históriu spasenia, ako je zobrazená na stránkach Biblie.

Lenže hlavný hrdina príbehu nechápe Kristovu otázku a odchádza zarmútený. Vzniká dojem, že autor obmedzuje horizont jeho skúseností, nesnaží sa odhaliť eschatologický rozmer utrpenia. To však nie je pravda. Eschatologická perspektíva je významnou zložkou autorovho rozprávania, ten ju však vykresľuje nadmieru decentne, predovšetkým prostredníctvom symboliky vody. Sužovaný hrdina svoj nárek adresuje práve onej *sivej vode: ej voda, voda, aspoň ty mi porad v tej biede, ej voda, voda sivá.*

Tento nárek vlastne vyznieva ako rituálne zaklínadlo. Môžeme si domysliť, že personifikovaná voda sa stáva istým druhom sakrálneho priestoru – poskytuje nádej na očistu a uzdravenie. Preto nečudo, že hrdina po páde z brala precitá v nebi. Je to goralské nebo – meno jedného z anjelov, ktorý sa motá po izbe je Teres, potom sa objavujú anjelovi rodičia. Hrdinovi sa dostáva starostlivej opatery a je pripravený na cestu na smrť. Zdá sa, že Tetmajerova odpoveď na otázku, čo je nebo, znie: nebo je tam, kde je starostlivosť a láska, kde sa ľudské utrpenie stretáva s pomocou zo strany druhých.

Jan Majda
prekl. Vlasta Juchniewiczová

Kultúrny a literárny život v Zakopanom v období modernizmu (Młoda Polska)*

Kultúrnotvorná a politická úloha Tatier, Zakopaného a celého Podhalia na prelome 19. a 20. storočia, čiže v období modernizmu, predstavuje určitý fenomén v našich dejinách. Došlo vtedy k explózií horského regiónu v poľskej kultúre a hlavne literatúre. Väčšina básnikov, ktorí písali na prelome storočí o Tatrách a Zakopanom, oficiálne tieto hory nazvala „mystickým oltárom Poľska“¹, „znovuzískaným rajom“² a často dokonca poľskou Svätou zemou iniciujúcou nový dekalóg národného života a umenia.

Tento kultúrny fenomén, ako aj charakterizujúce ho poetické metafory mali svoje opodstatnenie, pretože ich spôsobili rôzne činitele.

Prvý činiteľ: Po páde Januárového povstania a po odňatí svojprávnosti varšavskému politickému a kultúrnemu centru, ako aj iným regionálnym strediskám, vytvorilo sa práve pod Tatrami, v Zakopanom duchovné centrum, ktoré nebolo spojené so žiadnou častou rozdeleného Poľska. Tatry sa zmenili na vlastenecké heslo, zberné miesto pre bývalých vojakov Januárového povstania a ich ideových pokračovateľov, v dôsledku čoho sa hory stali zárodkom nezávislého Poľska.

Organizáciou, ktorá pod Tatrami pripravila toto stredisko národnej konsolidácie, bol Tatranský spolok, založený v roku 1873. Bola to jedna z najpočetnejších spoločenských organizácií na poľskom území pred prvou svetovou vojnou a sústreďovala národnú elitu – najvýznamnejších ľudí rôznych kruhov a profesií, ktorí svojou autoritou zaručovali úroveň vlasteneckej práce spolku. Jeho členmi, prípadne čestnými členmi boli významní spisovatelia a umelci, napríklad Adam Asnyk, Seweryn Goszczyński, Artur Górski, Mieczysław Karłowicz, Oskar Kolberg, Wojciech Kossak, Józef Ignacy Kraszewski, Jan Matejko, Tadeusz Miciński, Helena Modrzejewska, Ignacy Paderewski, Władysław Reymont, Henryk Siemiradzki, Andrzej Strug, Kazimierz Tetmajer, Stanisław Witkiewicz, Leon Wyczółkowski, Tadeusz Boy-Żeleński, Stefan Żeromski a iní.

* „Špecifický termín Młoda Polska, ktorý sa prvýkrát objavil na stránkach časopisu *Życie* v roku 1898, sa dodnes považuje za určujúci identifikačný znak poľskej kultúry v období 1890-1918.“ Por. Káša, P.: *Medzi estetikou a ideológiou. Literárnovedné a komparatistické štúdie*. Prešov 2001, s. 183.

V slovenskej literatúre sa používa ako ekvivalent termínu Młoda Polska termín modernizmus. Pozri Kolektív autorov: *Definy poľskej literatúry*. Preklad J. Sedlák. Tatran, Bratislava 1987. (Pozn. prekl.)

¹ Miciński, T.: *Nietota*. Warszawa 1910, s. 65.

² Tamže, s. 309.

Každý z týchto spisovateľov alebo umelcov sa vo svojich dielach snažil určitým spôsobom spojiť srdce národa s Tatrami – ako to už bolo skôr metaforicky povedané.

Členmi Tatranského spolku boli aj významní vedci z rôznych akademických centier v Poľsku, ktorí sa často zaoberali výskumom hôr. Do spolku patrili aj aristokrati z najznámejších rodov – Branických, Czartoryských, Krasińských, Lubomirských, Poniatowských, Potockých, Radziwiłłowcov, Sapiehovcov, Tarnowských a iných. Svojimi známostami v haličskej administratíve pomáhali pri realizácii rôznych investícií v Zakopanom. Členmi boli tiež politici, novinári, kňazi a učelia. Účasť týchto ľudí v práci Tatranského spolku vytvorila okolo Tatier a Zakopaného neobyčajnú aureolu romantického vlastenectva, predovšetkým však iniciovali aktivity v prospech regiónu a celého Poľska.

Tatranské hnutie, na čele ktorého stál Tatranský spolok, ukázalo poľskému národu perspektívu zjednotenia a prípravy síl do ďalšieho boja za nezávislosť. V tajných výletoch do Tatier účastníkov zo všetkých troch častí rozdeleného Poľska sa teda skrývala dôležitá politická činnosť.

Druhým činiteľom, ktorý spôsobil prírlev ľudí z umeleckých kruhov (ale nielen z nich) do tohto regiónu, bol únik od mestskej civilizácie rodiacej fyzickej a duševnej choroby. Ľudia teda utiekali z miest k tatranským štítom chrániť si zdravie a získavať chuť do života. Tieto cieľavedomé výlety do Tatier opísal o.i. Aleksander Świątchoowski:

Sem sa tento zhon mesta nedostane, tu je samota, ticho, prerušované len ľahkým bitím oddychujúcich srdiec. Naozaj, kto chce zotaviť svoje sily, utiecť od ľudí, vyplakať sa, postažovať, všetky svoje ťažkosti a smútok pohrúžiť do rozmyšľania, nech sem príde, pritulí sa k prvej skale, ktorú stretne, obzrie sa za minulosťou alebo vzhľadne ku ktorémusi štítu – a vráti sa do sveta pokojnejší.³

V kontexte takýchto názorov na uzdravujúcu rolu prírody v živote človeka boli Tatry uznané za národnú Arkádiu fyzického a duševného zdravia. V plánoch činiteľov a spisovateľov mali hory rozvíjať biologický inštinkt života ako prameň síl na obnovu úplného človečenstva. Takto sa zrodila viera v magickú, uzdravujúcu silu horskej prírody. Ľudia verili, že bezprostredný kontakt s ňou má väčší význam, ako farmakologické liečenie.

V Zakopanom sa však rozvinula aj moderná sanatórna liečba, zameraná hlavne na šíriacu sa tuberkulózu. Známy varšavský lekár Tytus Chałubiński posielal do Tatier obyvateľov hlavného mesta v presvedčení, že pobyt v horách uzdraví ich telo aj dušu. Zakopanské sanatóriá a štáby lekárov prijímali tisíce chorých obetí urbanistického pekla a politického zajatia.

Malopoľská tatranská literatúra vyrástla taktiež z antiurbanistickej revolty a protestu proti mestskému zlu.

Boli tu však aj iné činitele, ktoré priťahovali spisovateľov a umelcov k Tatrám ako magnet:

– goralský ľud, jeho inteligencia a originálne zvyky, hrdinská minulosť a zmysel pre podnikanie v nových podmienkach poskytovania rekreačných služieb; preto došlo

³ Świątchoowski, A.: *Wspomnienia*. Wrocław 1966, s. 216.

- v malopolskej literatúre, obzvlášť v tvorbe Stanisława Witkiewicza a Kazimierza Tetmajera k heroizovaniu a mýtizovaniu goralov;
- goralské umenie, ktoré chcel v oblasti stavebníctva Stanisław Witkiewicz rozšíriť do celej krajiny ako poľský štýl, a goralské nárečie, považované za pozostatok staropolského jazyka;
 - nakoniec to bol obdiv tatranskej prírody, v Poľsku považovanej za exotickú, o ktorej sa veľa nevedelo, pretože horské oblasti boli dovtedy pomerne málo známe a nevedli tam dobré cesty.

Tatry, ako zachovaná svojrázna staropolská oblasť, sa stali v podstate symbolom nepretržitej národnej existencie, najmä preto, že sa tam nachádzal tatranský orol – symbol Poľska a nezávislosť tejto krajiny strážili povestní spiaci rytieri.

Boli to teda rôzne príčiny, ktoré priviedli spisovateľov a umelcov do Tatier, u jedných to bola pľúcna choroba – tí boli v letovisku najdlhšie, vďaka čomu preň najviac urobili (napr. Stanisław Witkiewicz, Stefan Żeromski, Piotr Chmielowski, Gustaw Daniłowski a Adolf Nowaczyński). Zo zdravotných dôvodov do Tatier pricestovala aj Gabriela Zapolska. Iných tam prilákal bujný spoločenský život, svojrázna národná fašiangová zábava. A ešte ďalších do Tatier pritiahla snaha vyslobodiť národ z poroby, pretože v Zakopanom pôsobili rôzne tajné skupiny – od revolučných po krajne mystické a mesianistické.

Tatranská literárna škola

Goralská problematika s celým svojím svetom legiend, mýtov, hrdinských príbehov, spolu s nárečím, umením a prírodou bola pre všetkých spisovateľov akýmsi exotickým zlatým rúnom a celá krajina takmer rajom, arkadickou zemou. Žiaden región Poľska sa tak neodrazil v našej literatúre, ani predtým, ani potom, ako Podhalie, pretože tatranskú tematiku prenášali do svojich diel takmer všetci modernistickí spisovatelia. V dôsledku toho vznikla tatranská literárna škola, ktorá zušľachtila goralskú kultúru a učinila z nej symbol našej poľskej identity. Výsledok jej literárnej práce o horskom regióne bol veľmi bohatý, a pripomeňme, že o ňom vzniklo aj niekoľko vynikajúcich diel. Aspoň v skratke uvediem najvýznamnejších tvorcov tejto literárnej školy.

Prvým dôležitým tvorcom obdobia modernizmu bol Stanisław Witkiewicz, ktorý vo vynikajúcom románe *V horskom sedle* (1891), v poviedkach *Z Tatier* (1907) a v črtách *Po rokoch* (1906) a *Babno* (1909) stvárnil priam epický obraz života starých goralov, jeho vysokú spoločenskú, kultúrnu a morálnu úroveň, a neskorší rozpad týchto hodnôt spôsobený vynaliezavosťou rekreantov. Obraz tatranskej prírody vykreslil veľmi realisticky, s impresionistickou a symbolickou estetikou.

Pod vplyvom Witkiewiczovho románu *V horskom sedle* sa zrodil aj román Zofie Urbanowskej *Ruža bez trňov* (1903). Autorka formou románu predstavila cyklus prednášok o tatranskej faune a flóre, o goralských zvykoch a umení, o goralskom nárečí a legendách.

Protikladom fascinácie goralmi a ich životom, ktorú predstavil Witkiewicz pochádzajúci zo Žmudže (dolná Litva), bol Kazimierz Tetmajer. O goraloch a Tatrách písal srdečne a erudovane, ako syn tejto zeme (narodil sa v Ludźmierzi), ktorý najlepšie zo všetkých poznal dušu Podhalanov, ich zvyky a nárečie. Ako málokto poznal tiež

Tatry, bol takmer na všetkých štútoch, a preto bolo na jeho počesť nazvané aj sedlo na hrebeni Gerlachovského štítu.

V niektorých Tetmajerových dielach sa horské motívy objavujú len epizódne, napríklad v novele *Regrit*, poéme *Illa*, v dráme *Zawisza Czarny*, románe *Slečna Mery* a vo viac ako 50 básňach vydaných v siedmich edíciách *Poézie* (1891-1910). Goralom sa však v úplnosti venujú zmytologizované skice *Rozprávkový svet Tatier*, zbierka vynikajúcich noviel *Na Skalnom Podbalí* (1900-1910), román *Legenda Tatier a Literárne poznámky*. Aj diela Kazimierza Tetmajera sú v podstate epopou goralského sveta, v ktorej sa nachádza galéria goralských hrdinov, ľudských fenoménov. Títo hrdinovia sú charakteristickí nietscheovskou vášňou a snahou dosiahnuť naplnenie života, túžbou po slobode a subtilnosťou citov.

Autorom, ktorý sa v románe *Ludia bez domova* (1900) dost kriticky vyjadril k niektorým problémom v Zakopanom, bol Stefan Žeromski. Do prostredia kúpeľov Cisy totiž preniesol pomerne veľa faktov zo Zakopaného – hlavne konflikt doktora Tomáša Judymu s doktorom Węglichowským a s vedením kúpeľov. V skutočnosti ide o spor medzi Dr. Chramcom a Tomaszom Wiktorom Janiszewským, hlavným lekárom tatranských kúpeľov v Zakopanom. Dobrodincom a sponzorom kúpeľov Cisy Leszczykowským je v skutočnosti zakopanský gróf Władysław Zamojski. K iným Žeromského dielam s tatranským motívom patrí fragment románu *Popol* (1904), ktorý predstavuje tragickú lásku Rafala a Heleny, ale aj román *Judášov návrat* (1916), v ktorom hlavný hrdina Nienaski hľadá v horách duševnú obrodu.

Priateľom goralov a milovníkom goralskej kultúry bol aj Jan Kasprowicz, jeden z popredných predstaviteľov tatranskej literatúry. Tento básnik obdivoval goralské nárečie, a preto ho použil v zbierke poviedok *Z Tatier* (1898). Podobne ako Tetmajer často siahal po rozprávkovom heroickom folklóre goralov, z čoho vzišla historická dráma *Napierskeho vzbura a Pieseň o Valiborovi*, kde ukázal trpiacich podhalianskych Prometeov.

Kasprowicza fascinoval duchovný svet goralov, ich životná radosť a ľahostajnosť k smrti, životnosť, sila a fantázia. Tieto prednosti predstavuje v troch básnických zbierkach *Krik divjej ruže* (1898), *Kníha chudobných* (1916), *Môj svet* (1926).

Dlho by sme mohli hovoriť aj o tatranskej a goralskej tvorbe Tadeusza Micińskiego, Gabriely Zapolskej, Andrzeja Struga, Juliana Żuławského, Władysława Orkana, Franciszka Nowického, Leopolda Staffa a mnohých iných básnikov.

Ale básnici, ktorí prišli do Tatier, nielen písali o goraloch a Tatrách, ale zapájali sa aj do spoločensko-politickej práce. Bohato platili za možnosť využívať tatranskú krásu a letoviská. Hoci sami mali skromné peňaženky, peniazmi získanými na literárnych večeroch podporovali miestne investície. Značnú časť príjmov venovali na nákup kníh a časopisov pre zakopanskú čítareň, na ľudovú osvetu, na výstavbu nemocnice a na pomoc žiakom. Na takýchto akciách sa zúčastňovali hlavne Piotr Chmielowski, Artur Górski, Jan Kasprowicz, Tadeusz Miciński, Adolf Nowaczyński, Władysław Reymont, Henryk Sienkiewicz, Kazimierz Tetmajer, Gabriela Zapolska, Stefan Zapolski a Jerzy Żuławski.

V tom období bola v Poľsku veľmi rozšírená tuberkulóza a na liečenie chorých boli potrebné sanatóriá. Stanisław Witkiewicz a Bolesław Prus zorganizovali veľkú zbierku, na ktorú prispeli veľkými sumami o.i. Henryk Sienkiewicz a Ignacy Paderewski. Vďaka tomu bolo v Kościelisku postavené sanatórium pre chorých na tuberkulózu, ktorého riaditeľom bol Kazimierz Dłuski. Ďalšou aktivitou, do ktorej sa zapojili mnohí spisovatelia, bola zbierka kníh pre verejnú knižnicu v Zakopanom. Po apeli

Stefana Žeromského, aby jej darovali svoje knihy, vznikla veľká knižnica, ktorú mohli využívať návštevníci z celého Poľska.

Kazimierz Tetmajer zasa vyzval poľskú spoločnosť, aby spoločnými silami postavili Tatranské múzeum. Finančné prostriedky na tento účel sa podarilo získať veľmi rýchlo, a preto bola budova onedlho postavená. Dodnes sú tam sústredené goralské pamiatky a rôzne prírodné zaujímavosti. Vďaka snahám Jerzyho Żuławského a Gustawa Daniłowského vzniklo v Zakopanom gymnázium.

Takýchto spoločenských aktivít spisovateľov pod Tatrami, vďaka ktorým vznikli rôzne kultúrne inštitúcie slúžiace celej spoločnosti, by sme mohli vymenovať ešte veľa.

Spisovatelia sa zapájali aj do organizovania rôznych vlasteneckých slávností, ktoré sa konali pri príležitosti poľských národných povstaní, Ústavy 3. mája, kościuszkovských osláv, grunwaldského víťazstva a iných. Veľa z nich malo celonárodný charakter, zúčastňovali sa na nich predstavitelia všetkých troch rozdelených častí Poľska, čím demonštrovali pred svetom politickú jednotu Poliakov.

Goralská hudba a tatranská krajina očarili aj poľských skladateľov, a preto o tatranskom regióne vzniklo veľa hudobných diel. Władysław Żeleński skomponoval horskú ouvertúru *V Tatrách* (1870) a podhaliansku operu *Janko* (1890). Tieto diela slúžili ako príklad Zygmuntovi Noskowskému, ktorý skomponoval dnes často hrávanú koncertnú ouvertúru *Morské oko* (1875) a veľmi melodickú symfonickú poému *Goralská fantázia*. Krásu Tatier a goralské melódie najlepšie stvárnili Mieczysław Karłowicz. Jeho symfonická trilógia *Odveké piesne* (1906) obsahuje niekoľko melodických skvostov, napríklad *Piesne o všebyťi*. Krásne tatranské lyrické diela K. Tetmajera zase natoľko nadchli mnohých našich skladateľov – Władysława Żeleńskiego, Witolda Frie-manna, Henryka Opieńskiego a Karola Szymanowského – že k nim skomponovali melódie. Dnes sa často spievajú na komorných koncertoch.

Okrem spisovateľov a skladateľov sa do centra Tatier schádzali mnohí maliari, ktorí vo svojich obrazoch propagovali tatranskú krajinu a goralské motívy do takej miery, ako sa nemôže pochváliť žiaden iný región Poľska. Realistické maliarstvo 19. storočia ukazuje pravdivý život a vzhľad tejto horskej oblasti. Spomeňme len skice Jana Matejku, zobrazujúce faru kňaza Stolarczyka, tatranskú krajinu Jana Nepomucena Glowackého, Wojciecha Gersona, Aleksandra Kotsisa, Bogusza Zygmunta Stęczyńskiego a krásne scény zo života goralov v kresbách Waleryho Eliasza Radzikowského.

Na prelome 19. a 20. storočia, v období impresionizmu a symbolizmu „inváziu“ do Tatier a medzi goralov začala skupina takých vynikajúcich výtvarných umelcov, ako Wojciech Kossak, Leon Wyczółkowski, Teodor Aksentowicz, Jacek Malczewski, Tadeusz Ajdukiewicz, Włodzimierz Tetmajer, Władysław Ślewiński, Władysław Skoczylas, Jan Stanislawski a tiež spomínaný Stanislaw Witkiewicz, ktorý vo svojich ilustráciách k románu *V horskom sedle* najviac spopularizoval túto horskú krajinu a goralov. Viac ako desať maliarov pracovalo pri maľovaní obrazu *Panoráma Tatier* (1896), ktorý bol nakoniec zničený. V roku 1976 sa v Národnom múzeu v Krakove konala veľká výstava maliarstva pod názvom *Tatranská krajina* a ďalšie, podobné prebehli vo Varšave a v Zakopanom.

Tatranské Atény

Z iniciatívy spisovateľov vzniklo v Zakopanom niekoľko dôležitých celonárodných kultúrnych inštitúcií. V roku 1904 tu vznikla vysoká škola, tzv. Prázdininová univerzi-

ta, ktorá bola nezávislá od vlády a od jednotlivých častí rozdeleného Poľska. Bol to prejav politickej demonštrácie voči agresorom, ktorí držali poľskú vedu v porobe. Na tejto univerzite sa pre ňu vytvorili nové šance slobodného a národného rozvoja. Každý rok bolo v Zakopanom viac ako sto profesorov. Prednášali tu významní vedeckí pracovníci z rôznych oblastí, napríklad jazykovedci – Jan Baudouin de Courtenay a Adam Kryński, historici – Karol Potkański a Waclaw Sobieski, literárni vedci a umelci – Piotr Chmielowski, Artur Górski, Jan Kasprowicz a Stanisław Witkiewicz. Každý rok tu študovalo 400 poslucháčov.

Na Podhalí bola veľmi aktívna aj Ľudová univerzita Adama Mickiewicza, ktorá vznikla v roku 1899. Kult tohto národného barda bol na Podhalí veľmi silný z dvoch príčin: goralí boli Mickiewiczovi veľmi vďační za to, že z nich urobil hlavných hrdinov drámy *Barskí konfederáti*, ale aj preto, že čítali *Pána Tadeáša* – epepeju, ktorú každej domácnosti na Podhalí venoval gróf Zamojski pri príležitosti stého výročia narodenia Adama Mickiewicza.

Pod Tatrami vznikli aj iné poľské celonárodné inštitúcie, napríklad Spolok poľských spisovateľov (1909), ktorého iniciátorom bol Žeromski. Jeho úlohou bolo chrániť spisovateľov a zároveň bojovať proti zneužívaniu práv zo strany vydavateľov. Predsedami boli Kasprowicz a Žeromski.

Do Zakopaného prichádzali aj divadlá z celého Poľska. Wilhelm Feldman a Adolf Nowaczyński vypracovali projekt, podľa ktorého tu malo vzniknúť národné divadlo. Hrali by v ňom najlepší poľskí herci a repertoár mal byť zložený z národných veľdiel: *Odmietnutie gréckych vyslancov*, *Dziady*, *Lilla Weneda*, *Balladyna*, *Nebožská komédia* a z diel Fredru a Wyspiańskiego. Melpomena pod Tatrami mala tiež pomôcť pri zjednotení rozbitého národa a zorganizovať ho do politického obrodenia. Žiaľ, k vzniku takéhoto divadla nedošlo z nedostatku finančných prostriedkov. Namiesto toho sa každoročne v Zakopanom konali divadelné festivaly, na ktoré prichádzali divadlá z celého Poľska.

V Zakopanom sa vo veľkom organizovali každodenné prednášky na rôzne aktuálne politické, literárne a umelecké témy. Uskutočňovali sa stretnutia so spisovateľmi, kde autori po prvýkrát verejne predstavili svoje diela. Sienkiewicz tu prvý raz čítal poslucháčom úryvky románu *Quo vadis*.

Pôsobili tu, rovnako ako v každom inom poľskom meste, „literárne salóny a kaviarne“, kde si intelektuáli z rôznych oblastí vymieňali názory a myšlienky. Tieto potom šírili zakopanské časopisy.

Spomínané inštitúcie a kultúrne podujatia – ale aj mnohé iné – spôsobili, že v Zakopanom, v tomto vidieckom „hlavnom meste“ Poľska, vznikli tatranské Atény, duchovné centrum poľskosti. Tisíce rodákov prichádzajúcich do Tatier si tu mohli zregenerovať národného ducha a – ako to bolo metaforicky povedané – „napiť sa a nadýchať vlasti“, aby sa po návrate domov stali aktívnymi vlastencami, činiteľmi a národnými buditeľmi. Takými buditeľmi pod Tatrami boli vlastne spisovatelia, tvoriaci v Zakopanom poľský Parnas.

Modernisti sa neobmedzovali len na politické akcie a protesty proti antipolskej politike okupantov, ale mnohí z nich sa ako dôstojníci militárnych oddielov Piłsudského aktívne zapojili do prípravy boja za nezávislosť. Patrili medzi nich napríklad Gustaw Daniłowski, Waclaw Sieroszewski a Andrzej Strug.

Vojenská príprava spisovateľov, ktorej cieľom bol boj za nezávislosť, sa začala v roku 1901, keď sa pod Tatrami objavil Józef Piłsudski a začal tam organizovať poľské ozbrojené sily. Jeho snahou bolo najprv založiť vojenskú pokladnicu. Podarilo sa mu

získať podporu Žeromského, Wyspiańskiego a iných spisovateľov. Gustaw Daniłow-ski vypracoval výzvu, ktorou oslovil spoločnosť, aby prispela darmi na budúce ozbrojené sily.

Apel mal dobrý výsledok: v roku 1912 bola v Zakopanom založená Poľská vojenská pokladnica, ktorá mala svoje pobočky v každej dedine a mestečku na Podhalí. Goralí aj turisti v nich prispievali na poľskú armádu. Okrem toho vznikli aj paramilitárne organizácie, napríklad Podhalianske družiny, Strelecké družiny a Bartoszowe družiny - zárodok budúcich Legiónov. Zakladaním vojenských družín sa zaoberali takí spisovatelia ako Władysław Orkan, Andrzej Strug, Stanisław Wyrzykowski, Feliks Gwiżdż a zakladateľ poľského harcerstva Andrzej Małkowski. Pod vedením Piłsudského začala svoju činnosť v Zakopanom bojová organizácia Polskej socialistickej strany, ktorá vypracovávala úlohy Legiónov. Piłsudski organizoval časté cvičenia Streleckých družín, počas ktorých oddiely pochodovali spod pohoria Gorce až k Tatrám.

Keď v roku 1914 vybuchla prvá svetová vojna, zo Zakopaného sa pohol veľký vojenský oddiel goralských strelcov na krakovské Oleandry, kde sa stal súčasťou prvej brigády. V Zakopanom bola najrýchlejšie z celého poľského územia zlikvidovaná okupantská moc – už v októbri 1918 – a tiež ako prvá bola ustanovená nová vláda nezávislého Poľska. Na jej čele stál národný buditeľ Stefan Žeromski ako prezident tzv. Zakopanskej republiky. Miestne politické strany zvolili spisovateľa za predsedu Národnej organizácie a odovzdali mu plnú výkonnú moc. Medard Kozłowski, jeden z členov organizácie, výstižne opísal tento fakt ako nezvyklý:

Pre Zakopané je naozajstným šťastím, že práve Žeromski ho uviedol do nezávislej vlasti a ozajstnou zásluhou iniciátorov Národnej organizácie je zase to, že jemu poverila vedenie. Vážnosť mena, vrúcna láska k vlasti, hlavne k jej robotníckemu ľudu, čo Žeromski vyjadril vo svojej dlhoročnej spisovateľskej a spoločenskej činnosti, mali pre celú záležitosť v tak krátkom a nebezpečnom čase neoceniteľné zásluhy.⁴

2. novembra 1918 Žeromski ako prezident Zakopanskej republiky prevzal od vedúcich úradov, inštitúcií, armády až po políciu „prísahu, že budú verne slúžiť poľskému štátu“. Poľskí spisovatelia 150 rokov pôsobili v prospech vzkriesenia nezávislého Poľska, a preto novembrová slávnosť, na ktorej práve spisovateľ, autor *Popola*, oznámil národu pod Tatrami, že získal politickú slobodu, mala nezvyklý symbolický význam – vlastenecký čin priniesol konkrétny výsledok.

Literatúra modernizmu vytvorila okolo symbolu Tatier ideológiu tvorivého života a vlasteneckého činu. Valorizovala horskú prírodu a duchovné dielo goralov a vďaka tomu obdarila celý kultúrny región charizmou a natrvalo ho zaradila do národnej kultúry.

⁴ Kozłowski, M.: *W pieruszą rocznicę*. In: *Echo Tatrzańskie* 1919, nr 21, s. 1.

Krystyna Poklewska

prekl. Tomasz Trancygier

Koncert na Kalatówkach alebo o Hrôzostrašnom strelcovi Seweryna Goszczyńského

V júnovú noc neznámeho roku, kedysi vo štvrtom desaťročí 19. storočia konal sa *na polane nazývanej Kolatówka* nezvyčajný koncert. Bol nezvyčajný vďaka prírodnému prostrediu, neobvyklý vzhľadom na vystupujúcich hudobníkov a ich repertoár, ale aj vzhľadom na *neškolených poslucháčov*!¹ Neobvyklý bol aj z toho dôvodu, že jeho pracovným materiálom nebola hudba, ale slovo. Koncert totiž usporiadal a rozprával o ňom Seweryn Goszczyński. Hudba bola predmetom literárnej deskripcie a slovami vyjadrené hudobné skladby boli zložkou literárnej fikcie, dotvárali dej, vyjadrovali ideový obsah.

Hrôzostrašný strelec je názov „rozprávania s koncertom“, ktorého autorom bol v tom čase štyridsaťročný romantický básnik a prozaik pochádzajúci z Ukrajiny, ktorý sa predtým zúčastnil na Novembrovom povstaní, haličský konšpirátor, spoluzakladateľ literárnej skupiny *Ziewonia*, známy a uznávaný autor *Kaniovského zámku*, revolučných a vlasteneckých básní, nedokončeného „tatranského románu“ *Kościelisko* (fragment s názvom *Sobótka* uverejnila *Ziewonia*, 1834). Odchádzajúc do exilu v roku 1838 si Goszczyński do batožiny pribalil cestopisné poznámky a etnografické materiály tykajúce sa hôr a gorálov, ktoré boli uverejnené až v roku 1853 a do našej literatúry sa zaradili ako *Denník z cesty do Tatier*.

Hrôzostrašný strelec vznikol v roku 1841 v Paríži a vyšiel v roku 1842 v Noworoczniku Demokratycznym.² Podtitul *Román na základe rukopisu hudobníka* ospravedlňuje autora ako vydavateľa údajne cudzieho textu za jeho ťažkopádnosť a neúplnosť. Rovnako ako mnoho poviedok romantických autorov aj toto dielo je skomponované bez toho, aby autor dbal na jeho spojitosť a vyváženosť. Pre neho je dôležitejšie to, čo rozpráva, či skôr zámer rozprávania, ideový význam, než to, ako rozpráva. Pre tých, ktorí sa zaoberali Goszczyńským buď to kvôli ideovej príbuznosti alebo z vedeckých pohnútok, (Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Janina Rosnowska, Maria Janion, Jacek Kolbuszewski) je očividná umelecká nedokonalosť Goszczyńského a jeho ideový odkaz – ktorý sa tu načisto stráca v nevydarenom deji – bol formulovaný jasnejšie a zručnejšie v iných autorových textoch.³ Preto uvádza iba názov *Hrôzostrašného strelca* a ostáva

¹ Citácia z *Hrôzostrašného strelca* S. Goszczyńského podľa: Goszczyński, S.: *Dziela zbiorowe*. 2 zv: *Powieści*. Lwów 1911, s. 319-349.

² Porovnaj list Goszczyńského L.Siemieńskému z 21. decembra 1841. In: Listy Seweryna Goszczyńskiego. Spr. St. Pigoń, Kraków 1937, s. 132. Fragment *Biesiada jubasów* vyšiel v roku 1842 v *Dzienniku Domowom*, č. 8.

pri nič nehovoriacom označení: *mysticko-didaktická poviedka*⁴ a *politicko-fantastický román*.⁵

Predmetom tejto štúdie nie je Goszczyńského poviedka ako celok (pretože si dôkladnejšie skúmanie ani nezaslúži), ale iba jej fragment (III. Zábava valachov). V nej Goszczyński uvádza svoje tatranské zážitky a dobrodružstvá, čo je v jeho textoch dosť časté. Ak prijmeme, že *Denník z cesty do Tatier* je záznam podhalian-ských skúseností spisovateľa, ktorý predchádzal dielu *Hrôzostrašný strelca*, zistíme, že jeho rozprávanie z roku 1832 a poviedka majú veľa spoločného. V *Denníku* je spomienka na Kalatówki, kde bol na jesennej prechádzke (26. októbra) medzi Malou Kopou Królovou a Kopou Magury.⁶ Nachádzame tam úžas nad krásou jarných dní, keď ožíva pastiersky život, z dedín odchádzajú rediky, aby posiali stádami horské polany, „keď zo všetkých strán počuješ zvonce zavesené na krkoch zvierat, zovšadiaľ znejú tóny flaut a huslí; zo všetkých kopcov sa rozliehajú spevy pastierov a pastierok a divoké skaly odpovedajú ozvenou na ich hŕkania“.⁷ V zápiskoch Goszczyńského je hudba: hudba prírody a hudba ľudu. Tá prvá, to sú zvuky prírody, hlasy dobytky, pokrikovania a „hŕkania“ goralov. Tá druhá, hraná na hudobných nástrojoch a spievaná predstavuje analógiu prírody: „sú v nej hory obývané ozvenami, životom stád, dýchajúce drsnou slobodou prírody a obyvateľa“.⁸ V *Denníku* nachádzame aj opis pastierskeho hodovania, ktoré tvorí scenériu neskoršieho koncertu:

Zvykne sa to konať v deň sviatočný, v nočnom čase, keď už stádo oddychuje v košiari. Na stole sa objavuje mäso a do pohárikov nalievajú pálenku: vtedy popri speve a hudbe začínajú aj tance.⁹

Veľa pozornosti sa v *Denníku* venuje zbojníctvu. Goszczyński bol očarený smelostou, odvahou, nezávislosťou, schopnosťou odporovať útlaku, nespútanou túžbou goralov po *šlebode*.¹⁰ Vyjadril to nasledovne:

zbojník je pre goralu istý druh ideálu. Zvykne sa vyznačovať urastenou postavou, nezvyčajnou silou, udivujúcou zručnosťou v hádzaní sekerkou, rýchlosťou behu, vrtkosťou v tanci a ďalšími fyzickými prednosťami. Okrem toho je ideálom človeka odvážne čeliaceho všakovakým nebezpečenstvám, lahostajným voči smrti, nepriateľom akéhokolvek podrobovania.¹¹

Práve takýmito vlastnosťami, zhodujúcimi sa s predstavami Goszczyńského, sa vyznačuje hrdina *Hrôzostrašného strelca*, legendárny zbojník po stránke jeho zovňajšku,

³ Ide o presvedčenie, že inštinkt nezávislosti goralov a ich úzky vzťah k rodnej zemi sú základom ich prirodzeného vlastenectva, ktorý sa môže (a mal by) zmeniť na aktívne, celonárodné vlastenectvo a vôľu bojovať proti okupantom Poľska.

⁴ Przerwa-Tetmajer, K.: *Notatki literackie*. Warszawa 1916, s. 4.

⁵ Rosnowska, J.: *Goszczyński. Opowieść biograficzna*. Warszawa 1977, s. 343.

⁶ Goszczyński, S.: *Dziennik podróży do Tatrów*. Red. S. Sierotwiński, BN, Wrocław 1958, s. 278-279. *Polana Kalatówka* (uvedená v poviedke) je tu pomenovaná ako *krásna polana Kalatówka*.

⁷ Tamže, s. 140-141.

⁸ Tamže, s. 150.

⁹ Tamže, s. 139.

¹⁰ Porovnaj Sierotwiński, *Wstęp do Dziennika*. Cit. dielo, s. XCIV.

¹¹ Tamže, s. 259.

charakteru a vystupovania. V skutočnosti však, ako sa uvádza v závere príbehu, „ide o objavenie duše poľského ľudu“.¹² Hudobník, údajný autor a narátor textu, je brat – dvojča Goszczyńskiego, ktorý ho v „rámcovom predslove“ vykresluje ako človeka ľudu srdcom aj presvedčením, ktorý rovnako ako autor *Dennika* hlása medzi ľuďom „poľské myšlienky“ a zároveň „spoznáva jeho hudbu“. Podľa Goszczyńskiego nás spájali „(...) spoločné náhľady na umenie, jednota politických názorov a spoločné emigrantské putovanie“.¹³ Spájala ich aj vrúcna láska k tatranskému svetu, pocit duševného spojenia s horami, presvedčenie o vysokých duševných hodnotách ich obyvateľov a o svätej povinnosti šíriť medzi nimi národné povedomie a aktívne vlastenectvo. *Zábava valachov* sa začína plastickým, hudobným a dynamickým zobrazením horského sveta, ktorý sa na jar zobúďza do nového života,

keď teplými dažďami oplachované Tatry, každé ráno čoraz mladšie vystupujú z ich kúpeľa sa nakoniec predviedli vo svojom obvyklom rúchu z priezračného, modrastého jasu. (...) Otvárali sa ohrady a brány dedinských usadlostí, spájali sa stáda, vytekali z ohniska hôr, nespočetnými lúčmi tiahli na ďalšie poľany a strácali sa za kopcami. Stáda odchádzali, ako vlna za vlnou, prichádzali ďalšie, kým ako povodeň nenaplnili celé územie. Kam sa len pozrieš, všade v zeleni lesov a polian sa beľeli stáda, po skalách sa prechádzali pastieri a pastierky, zo salašov na stráňach stúpala dym. Kam len nasmeruješ ucho, všade znejú hlasy dobytky, hrdot klopačiek, tóny rozličnej hudby, tahavé ozveny goralského spevu. Všetky tieto výjavy a zvuky sa nevojak spájali do jednej piesne mladého pastierskeho sveta.¹⁴

Táto veľkolepá a prírodnou hudbou predchnutá scéna jarného znovunarodenia Tatier sa následne redukuje na obraz noci, ktorá je – rovnako ako deň – vyplnená zvukmi:

Hľa, a už je tu noc a s ňou pokoj dokonalý. Na oblohe je vidieť iba hviezdy, na vrchoch iba vaty ako bludné chvejivé hviezdy na nebi a odpovedajú im: vzdialená vrava zabávajúcích sa valachov, ešte ďalej prenikavé ujúkanie goralskej dievčiny, alebo tlmené šumenie potoka zhovárajúceho sa s vetrom pobrežnej divočiny.¹⁵ Pokračuje zužovanie scény: V takýto večer (hovorí hudobník) som sedel medzi valachmi na poľane nazývanej Kolatówka. Opo-dial šumela Bialka, pred nami plápolala vatra (...) Začala sa malá zábava.¹⁶

A to už je vymedzená koncertná scéna. Na túto príležitosť hudobník zložil „niečo ako malú hudobnú poému, programové hudobné rozprávanie, ktorého idea zahrňovala všetky kmene Poľska, všetky jeho osudy, celý jeho život“.¹⁷ Husličky, na ktorých hrá tento skladateľ (nezabúdajme, že to bola doba veľkých čarodejníkov huslí), postupne napodobňujú zvuky viacerých hudobných nástrojov, vyjadruje v skladbe obsiahnutú pieseň bez slov o dejinách Poľska. Rozpovedajú o idyllickom, patriarchálnom, pred-

¹² *Straszny Strzelec*. Cit. dielo, s. 348. Na Hrózostrašného strelca sa podobá Janosz z Sobótky: Poznať ho po výške, po vzhľade Nijaký goral v ničom sa mu nevyrovná Je slávny ako Kriváň.

¹³ *Straszny Strzelec*. Cit. dielo, s. 319.

¹⁴ Tamže, s. 322.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže, s. 323

¹⁷ Tamže.

kresťanskom Poľsku, znejú ako žlabce. Vtrhnutie „organu„ do tónov husličiek je znakom zápasu kresťanstva s pohanstvom. Bojová poľnica znamená vykročenie na cestu historickej misie. „Na Poľsko bojujúce v mene kresťanstva“ odkazuje iba jedna hudobná citácia z *Boborodičky*. Vzápätí sa rozozvučí harmónia rôznorodých tónov: „ruskej lýry, veľkého kozáckeho bubna, litovského rohu – poľský duch sa rozširuje, vyplňuje sa duchmi okolitých kmeňov“.¹⁸ Jednako súzvuč tónov prehlušuje hlasité znenie trúby – je to znamenie nadvlády šľachty (rytierskej časti národa) nad mnohoinštrumentálnym ľudom. Jednotlivé nástroje, ktoré sú jeho symbolmi, postupne, chaoticky a disharmonicky utíchajú. „Nakoniec znie už iba trúba (...), ale napokon aj ona nadobro stíchne“.¹⁹

Premyslená kompozícia, ktorá má osloviť srdcia „neškolených poslucháčov“ a jazykom „bezprostredných emócií“ odovzdať im vedomosti o národnej minulosti, pocit národnej súdržnosti sa pod vplyvom miesta, času a poslucháčov mení na hudbu oduševnenú, na dielo, ktoré doposiaľ nebolo realizované v tónoch a v rytme. Hra huslistu dokonale zjednoteného so svojím nástrojom, ovládnutého neviditeľnou, nepochopiteľnou a všemohúcou silou vyvoláva úžas poslucháčov. Táto goralská a zároveň negoralská hudba prýšči rovno zo srdca. Zároveň však z nočnej temnoty privoláva bytosť vyvolávajúcu „údiv, bázeň a rešpekt“. Je to Hrôzostrašný strelec. Pokiaľ mi je známe, táto postava sa v legendárnom svete Tatier nevyskytuje, ale bola vytvorená podľa vzoru bájných zbojníkov, s ktorými Strelca spája rovnaký odev a výzbroj, urastená a súmerná postava, sila a energia, bohatý vnútorný život. Strelec preberá husle z Hudobníkových rúk. Dokončuje podľa neho nedokončenú skladbu, svojou hrôu prejavujúc hudobnícke majstrovstvo a mimoriadny cit. A tak dopĺňa predchádzajúcu hudobnú poému „pohrebnou piesňou“, ktorá uzatvára dejinné obdobie Poľska pred jeho rozdelením, aby sa vzápätí rozvinula do nového koncertu.

Akord nízky, ponurý, (...) postúpil o oktávu vyššie, (...) pohyb tónov bol rýchlejší (...) opäť jeden po druhom pristupovali: gajdy, veľký bubon, lesný roh, tón žlabcov sa spočiatku ozýval iba z dialky, (...) nakoniec však znel už na prvom mieste, všetky ostatné ho už len sprevádzali a pieseň sa v najdokonalejšej harmónii niesla čarokrásnou melódiou lásky (...) až vyrástla do vírenia bubnov, hrmenia poľnice, do hudby mužskej energie. Zrazu zovrela celým zdanlivým chaosom všetkých bojujúcich tónov, celou jeho divokosťou, no vždy pod vedením žlabcového prvku. Takto chvíľu vrela (...), až zdvihla tón poľnice, ktorý ako keby dal znamenie všetkým nástrojom, aby sa svorne rozozvučali jednou piesňou triumfálnej radosti a celá hudba splynula do slávnostného, pobožného akordu organu.²⁰

Host – hudobník huslami vyrozprával život Poľska v tisícročnom období, hudbou zobrazoval jeho zrod, vzostup, rozdelenie v dôsledku národných a sociálnych diferencií a vonkajšieho násillia. Jeho rozprávanie sa týkalo minulosti. Koncert Hrôzostrašného strelca vyjadroval opačné poradie než tomu bolo u jeho predchodcu. Rozprával o budúcnosti: bol „čarokrásnou melódiou lásky“ odznova spájajúcou národnosti a triedy dávneho Poľska, a „triumfálnou piesňou“ radosti zo znovuzískanej nezávislosti, vzkriesenia Poľska, v ktorom vládne mier a zmierenie, idylického Poľska, v kto-

¹⁸ Tamže, s. 324

¹⁹ Tamže.

²⁰ Tamže, s. 329

rom sa podľa presvedčenia romantikov zrealizuje predkresťanská – a zároveň kresťanská – utópia patriarchálnej harmónie.

Skladba hudobníka z dolín prebúdza v srdciach jeho poslucháčov vzdialený – takpovediac podvedomý – pocit národnej spolupatričnosti. Kompozícia *Hrôzostrašného strelca*, stelesnenia duše ľudu (o tom sa otvorene hovorí v závere poviedky) bola rozprávaním o tom, čo je a čo sa ešte len stane, a čo naplňalo romantické sny Goszczyńskiego o ľude - národe, o spoločnom boji za slobodu, o vzkriesenom, ideálnom Poľsku.

Hudba v *Zábave valachov* je súčasťou deja, je tým, o čom sa priamo hovorí, čo nesie alegorický obsah. V našej literatúre to bolo *nóvum*, aj keď mu predchádzali dva koncerty v diele *Pán Tadeáš* (Mickiewicz – pozn. prekl.).²¹ Goszczyńskiego poviedka je bezpochyby dielom hudobného diletanta, ktorý má iba chabé vedomosti o hudobnom umení, o hudobných vlastnostiach huslí, o spôsoboch vyludzovania z nich tónov, ktorý pre pomenovanie zvukov nástroja používa vžitú frazeologizmy (*drnčanie žlabcov, hurhaj trúby, dunenie tympanov, pobožný akord organu*) a napokon zavádza obmedzenú a hovorovú hudobnú terminológiu: akordy, oktávy, melódie, pieseň, pochod, harmónia a disharmónia.

Predsa sa však narodil v *Hrôzostrašnom strelcovi* projekt národnej hudby. Bol síce vyrozprávaný iba slovami, nezriedka dosť neobratnými: zaznamenávajúci intencie tvorcov bez toho, aby poslucháči výrazne potvrdili, že ich správne pochopili; napokon narábajúci s naivnými alegorizmami. Goszczyński bol presvedčený, že národná hudba sa musí zrodit z hudby prostého ľudu, pretože iba taká bude užitočná (toto bol dôležitý pojem spisovateľovej estetiky²²) vo vlasteneckej agitácii, ktorá by sa mala uskutočňovať nielen slovom, ale aj pomocou jazyka (kódu), ktorý nespočíva „len vo výrazoch, ale aj v jazyku bezprostredných emócií“, teda hudby.²³

Romantickí tvorcovia boli presvedčení, že národná hudba, ktorá podľa Herderových slov vyjadrovala „národného ducha“, sa zakladala na uplatnení ľudových piesní a tancov v hudobnej vrstve. Pokiaľ išlo o vokálne diela a operné libretá, ich texty mali spočívať v historických témach.²⁴ Diskusia o spôsoboch realizácie hudobného diela a úlohe folklóru v takýchto realizáciách, ktorá prebiehala práve v 40. rokoch 19. storočia a trvala od začiatku romantizmu, sa zreteľne oživila a obohatila o nový prvok – využívanie ľudového umenia na duchovnú obnovu národa a o formovanie národnej identity a vlastenectva.²⁵ Goszczyński (neviem, nakoľko vedome) sa do tejto diskusie zapojil vlastným a originálnym spôsobom: zobrazoval vznik národnej hudby. Hudba, ktorú si predstavoval v *Hrôzostrašnom strelcovi* znie (paradoxne) bez toho, aby ju sprevádzali slová (sú to tóny huslí znejúce ako orchester) a bez folklórnych citácií z ľudových melódií (jedinou zreteľnou citáciou je fráza z *Bohorodičky*). Hudba sa vo svojej podstate preja-

²¹ Porovnaj Górski, K.: *Muzyka w opisie literackim* a Glowński, M.: *Muzyka w powieści*. In: *Muzyka w literaturze*. Red. A. Hejmej, Kraków 2002.

²² Porovnaj článok Goszczyńskiego napísaný v rovnakom čase ako *Hrôzostrašný strelec* – *O potrzebie narodowego polskiego malarstwa*. In: *Demokrata Polski*, september 1841 (prelačené v: *Z dziejów polskiej krytyki i teorii sztuki*. Zv. 1: *Mysli o sztuce w okresie romantyzmu*. Red. E. Grabska a S. Morawski, Warszawa 1961).

²³ *Straszny Strzelec*. Cit. dielo, s. 324.

²⁴ Porovnaj Dziadek, M.: *Ewolucja koncepcji muzyki narodowej od romantyzmu do Młodej Polski*. In: *Muzyka polska w okresie zaborów*. Red. K. Bilica, Warszawa 1997.

vuje ako poézia, zo svojho trvania *in potentia* v prírode sa prevetľuje do hry virtuózov, oslovuje príjemcov a nadväzuje s nimi porozumenie. Je to národná hudba, lebo vyrastá z ducha ľudu, alebo je jeho výtvorom. Ako miesto jej realizácie a najvhodnejšiu dobu si Goszczyński zvolil jarnú obnovu v Tatrách, keď všade dookola zvučala „pieseň mladého pastierskeho sveta“. Práve tu, v horskej krajine, v prirodzenej harmónii tónov prírody a zvukov sprevádzajúcich pastierske noci a dni, vo svete, ktorý organicky spája prírodu, civilizáciu a kultúru, literárna predstavivosť Goszczyńskiego vytvorila dokonalú hudbu, ktorá v sebe spája znaky vysoké (vysokú umeleckú úroveň kompozície a jej interpretácie) s nízkymi (v zmysle oslovenia nevzdelaného príjemcu).

Preto sa dnes vraciame ku koncertu na Kalatówkach, kde sa v krátku júnovú noc zišli valasi, opodiaľ šumela Bialka a horela vatra, hudobník si ladil husle, aby na nich hral hudbu Tatier – hudbu ducha národa.

Záverečná poznámka

Niekoľko desiatok rokov po Sewerynowi Goszczyńskom do Tatier pricestoval a zalúbil sa do nich ďalší hosť z Ukrajiny, Karol Szymanowski. Rovnako ako jeho predchodca usiloval sa nadväzovať „(...) úzke kontakty s goralským obyvateľstvom (...)“, porozumieť povahe podhalianskeho ľudu, ktorý formovaný stáročnou materiálnou chudobou a studnicu prírodnej krásy, zhromaždil v sebe ohromné tvorivé bohatstvo.²⁶

Szymanowski vo svojej veľkej tanečnej spevohre prezentoval hudbu štylizovanú do živelnej a primitívnej goralskej hudby, ktorá sa mu vtedy (20. roky 20. storočia) javila ako najbližšia prapôvodnej poľskej hudbe. V obrazovej vrstve sa balet začína jarným vyhánaním oviec na pasienky, tancom valachov a pastierok na holi, príchodom neznámeho gorala – zbojníka. Keď sa pozrieme cez perspektívu Szymanowského *Harnasiów na Hrôzostrašného strelca*, nepodľahneme azda pokušeniu uzrieť v poviedke Goszczyńskiego prototyp goralským živlom inšpirovanej hudby Szymanowského, ako aj pastiersko – zbojníckych obrazov baletu? Lenže to už je iný príbeh.

Literatúra

- Goszczyński, S.: *Straszny Strzelec*. In: *Dzieła zbiorowe*. 2 zv. Powieści, Lwów [1911].
 — *Dziennik podróży do Tatrów*. Red. S. Sierotwiński, Wrocław 1958.
 — *Listy*, red. S. Pigoń, Kraków 1937.
 — *O potrzebie narodowego polskiego malarstwa*. In: *Demokrata Polski*, september 1941, (prelačené v: *Z dziejów polskiej krytyki i teorii sztuki*. Zv.1: *Myśli o sztuce w okresie romantyzmu*. Red. E. Grabska i S. Morawski, Warszawa 1961.
 Dadak-Kozicka, K.: *O odkrywaniu folkloru i sztuce mitologizacji*. In: *Muzyka polska w okresie zaborów*. Red. K. Bilica, Warszawa 1997.
 Dziadek, M.: *Ewolucja koncepcji muzyki narodowej od romantyzmu do Młodej Polski*. In: *Muzyka polska w okresie zaborów*. Red. K. Bilica, Warszawa 1997.
 Głowiński, M.: *Muzyka w powieści*. In: *Muzyka w literaturze*. Red. A. Hejmej, Kraków 2002.
 Górski, K.: *Muzyka w opisie literackim*. In: *Muzyka w literaturze*. Red. A. Hejmej, Kraków 2002.

- Iwaszkiewicz, J.: *Harnasie Karola Szymanowskiego*. Kraków 1979.
- Przerwa-Tetmajer, K.: *Notatki literackie*. Warszawa 1916.
- Rosnowska, J.: *Goszczyński. Opowieść biograficzna*. Warszawa 1977.
- Sierotwiński, S.: Úvod k: Goszczyński, S.: *Dziennik podróży do Tatrów*. Wrocław 1958.

Márnomyseľné mravce zoči ***– voči duši Tatier*** **alebo filister pod Gievontom**

Medzi rozličnými modernistickými románmi, ktorých dej sa odohráva v tatranskom prostredí, zaujíma osobitné miesto *Sezónna láska* Gabriely Zapolskej. V istom zmysle to vyplýva zo skutočnosti, že sa spisovateľka pokúsila o pozoruhodnú kontamináciu dvoch zdanlivo protikladných modelov – satirického a heroizujúceho, ktoré fungovali v literatúre.¹ Dynamický satirický opis života letných hostí v Zakopanom obdobia fin de siecle Zapolskej nebol prvým tohto druhu. Jej predchodcami boli Kazimierz Bartoszewicz a Ludwik Szczepański,² ktorý sa skrýval za výstredným pseudonymom Wincenty Ogórek³. Márnomyseľného meštiaka pripustil k slovu K. Bartoszewicz, populárny satirik konca 19. storočia, vo svojom románe štylizovanom na autentický dokument. V opisoch vykreslených „pseudodiaristom“ – kvázi kronikárom je tatranská krajina zbavená nielen svojho metafyzického rozmeru, ale aj krásy. Takýto spôsob jej predstavovania sa môže javiť ako vedomá výzva na adresu „tatranského pozitivizmu“⁴ (Młoda Polska Tatrzńska), snaha trucovito ignorovať pompézny, nadnesený tón, ako aj zretelný dôkaz duševného obmedzenia meštiaka, ktorý sa ani konfrontovaný s tajomstvom prírody nedokáže povzniesť nad rámec skúseností každodenného života.⁵ Narábajúc s metaforami, ktoré sa odvolávali k prízemným reáliám, úspešne demytologizoval Tatry:

¹ O *Sezónnej láske* v kontexte sakralizácie Tatier písal J. Majda, poukazujúc na panpsychický obraz hôr, ktorý vykresľovala Zapolska. (Pozri Tenže: *Sakralizacja Tatr*. In: Młodopolskie Tatry literackie. Kraków 1999, s. 70).

² Za začiatok „tatranského pozitivizmu, (Młoda Polska Tatrzńska) Jan Kolbuszewski považuje rok 1887 – vydanie Witkiewiczových *Tatier v snehu*. (Pozri tenže: *Tatry w literaturze polskiej 1805-193*. Kraków 1982, s. 248).

³ Reakcia kritiky na román Szczepańskiego bola odmietavá, chápali ju totiž nie ako satirické zobrazenie života letných hostí, ale ako nevyberavý osobný útok namierený proti duchovnému vodcovi Tatranského pozitivizmu, Kazimierzovi Przerwu-Tetmajerovi. V nadmieru kritickej recenzii tohto satirického románu H. Galle napísal: „Navonok to vyzerá ako satirický pohľad na život letných hostí v Zakopanem, mimochodom pomerne dosť nešikovne vykreslený, prehnaný a skreslený. V podstate však ide o paškvil na jedného zo súčasných spisovateľov, ktorý v jedinom tahu svojho pera prejavuje viac taktnosti než celý kopec takýchto úbohých uhoriek“ (narážka na pseudonym L. Szczepańskiego – pozn. prekl.). (H. Galle, v: Książka 1905, s. 187).

⁴ Autorom tohto pojmu je Boy-Żeleński.

⁵ Na dvojsečnosť satiry L. Szczepańskiego a K. Bartoszewicza cielenej na nedostatky Zakopaného ako kúpeľného mesta a na mentalitu a zvyky navštevujúcich ho malomeštiakov poukazoval J. Kolbuszewski. (Pozri Kolbuszewski, J.: Cit. dielo, s. 440-441).

Predstavte si rad velikánskych, väčších a menších cukrových hláv v tmavom papieri, oddelených čiernymi dámskymi klobúkmi s tmavozelenými perami. Takto si vytvoríte celkový, aj keď miniaturizovaný pohľad na tatranské hory. Dole lesy, hore skaly a kamene.⁶

Zapolskej pohľad na tatranskú prírodu, na rozdiel od trochu buričského Bartoszewiczovho zobrazenia, dobre zapadá do modernistickej *maniere d'écrire*⁷, ktorá sakralizovala hory. Na druhej strane svojím humoristickým prístupom pri vykresľovaní Zakopaného ako kúpeľov autorka anticipuje diagnózy, ktoré určil „letnému hlavnému mestu“, Poľska A. Stug vo svojom *Zakopanoptikone* a po ňom aj tvorcovia medzivojnových dvadsiatych rokov. Proticivilizačné modernistické nálady podistým ovplyvňovali aj obraz Zakopaného, ktorý vykreslovala Zapolska – ako miniatúrneho mestského inferna. Podstatu tohto urbanizačného procesu výstižne vyjadruje metafora spisovateľky, v ktorej sa Gievont stáva zakopanskou Eiffelovkou.⁸ Príčiny znepokojivých premien Zakopaného autorka vidí v nutnosti vyhovieť očakávaniam letných hostí, ktorí uprednostňujú konzumný model života. Práve pod tlakom ich požiadaviek sa Zakopané mení na malé mestské peklo, kreované podľa vzoru Varšavy. Treba podotknúť, že o tomto znepokojivom procese pripodobňovaní sa Zakopaného k Varšave už predtým hovoril Ludwik Szczepański v spomínanom románe *V našom letnom blavnom meste alebo dobrodružstvá notára Nowakowského v Zakopanom*. Z pohľadu Zapolskej sa správanie rekreantov javí ako neúmyselný groteskný hold modernistickej móde, ktorá preferovala zakopanský folklór.

Kožušinové vesty si už zadovážili, a tak im už iba ostávalo nosiť štyľové šperky, aby sa zaradili do nadšene prijímanej módy.⁹

Dôvodom ich príchodu nie je túžba po oddychu, ale pocitovaná povinnosť urobiť zadosť aktuálnej móde. „Hrozni malomešťania“ mnohokrát mechanicky realizujú jednotlivé body programu, ktorý im bol vnútený ako povinnosť, aby si zvýšili vlastnú prestíž v úradníckom prostredí, z ktorého pochádzajú. Zapolska ironicky opisuje tieto povinné body rovnako povinného meštiackeho programu. Trh meštiackej márnivosti a snobstva sa začína už v okamihu voľby ubytovania na letný pobyt:

Lebo každý host sa cíti povinný sadať si k raňajšej káve na mieste, z ktorého bude mať výhľad na Gievont je Eiffelova veža Zakopaného. Vidieť ho zovšadiaľ, a už povinne z verandy.¹⁰

Veľkosť verandy sa ukazuje byť mierou spoločenskej pozície. Primerane veľká veranda zaručuje pani Warchlakowskej – psychologicky príbuznej pani Dulskej – nespochybniteľný pocit nadradenosti voči ostatným rekreantom. Mimo chodom, aj

⁶ Bartoszewicz, K.: *Trzy dni w Zakopanem. Z notatek emeryta przepisał K. Bartoszewicz*. Kraków 1899, s. 18.

⁷ Táto snaha sakralizovať a heroizovať hory nebola cudzia napr. ani S. Orkanovi. Podobne ako Zapolska v *Sezónnej láske* aj on niekoľko rokov pred ňou vo svojom románe *V ráztokách* spomína „nezvyčajný dych Tatier“, ktorý „ovieva ľudské srdcia“. (Pozri. Orkan, W: *W roztokach*. Wrocław 1965, s. 83).

⁸ Zapolska, G.: *Sezonowa miłość*. Kraków 1980, s. 97.

⁹ Tamže, s. 81.

¹⁰ Tamže, s. 97.

v satirickom románe Szczepańskiego je vila s verandou obrátenou na Giewont ukazovateľom spoločenského statusu a zároveň vrcholom meštiackych prázdninových ašpirácií.

Zobrazenie horskej turistiky ako heroického zápasu so žvlom, ktoré poznáme z prác Karłowicza a prózy Stanisława Witkiewicza,¹¹ stavia Zapolska do protikladu k turistike degradovanej na malomeštiacke možnosti – vzenie sa záprahom na Morské oko a do Kuźníc:

Cesta do Kuźníc vyzerá ako skutočné korzo. Občas to Tuske pripadá, že je na Ujazdowských alejách vo Varšave. Dôstojné, vyparádené ženy, deti módne oblečené sedia v špinavých drožkách ako bábyky vo výklade. Premeriavajú sa pohľadmi, hodnotia, usilujú sa vycítiť, odhadnúť, kto je kto, odkiaľ prichádza a koľko má asi vo vrecku. Nijaká sloboda, žiadne voľné dýchanie, iba neprestajná kontrola módného strihu handier a rovnako módne štylizovanej duše. Trápne posmievanie sa oddychovaniu a užšiemu kontaktu s prírodou.¹²

Meradlom morálnej hodnoty, ktoré Zapolska používa voči svojim postavám, sa zdá byť ich vnímavosť na krásu Tatier. Jej absencia je totožná s uzavretím sa pred transcenciou a duševnými hodnotami:

Nebol kontakt týchto dvoch duší s dušou prírody, stali sa skoro mŕtve (...). Zamreli uprostred prachu a kameňov miest, mŕtvo vnímali svet a mŕtve boli ich záľuby....¹³

Zapolska takto krásu hôr stavala do protikladu s morálnou a intelektuálnou prázdnotou hrozných malomeštiakov, ktorí sú natoľko slepí, že nevnímajú zázrak prírody. Preto sa zdá, že kompozícia *Sezónnej lásky* sa zakladá na dôsledne uplatňovanej zásade kontrastu. Akým kontrastným protikladom je voči metafyzickým horám ono komerčnosťou presiaknuté Zakopané! V románe Zapolskej vrchy neplnia iba funkciu malebného pozadia. Tatranská krajina, ktorá v *Sezónnej láske* stelesňuje ľudskú túžbu po ríši snov a fantázii, sa zdá byť v krajnej opozícii voči malomeštiackemu realizmu, prízemnému a dogmaticky vyznávanému. Meštiacka kultúra konfrontovaná s prírodou odhaľuje celú nedokonalosť chorej civilizácie. Manichejský dualizmus v interpretácii Zapolskej nadobúda novú podobu. Proti hmote stotožňovanej s malomeštiackou konzumpčnosťou, proti „Mestskému vampírovi“, čo hniezdi uprostred múrov a zákutí ulíc,¹⁴ spisovateľka stavia duševné a transcendentné hodnoty. Ich synonymom urobila „ducha Tatier“¹⁵ - silu, ktorá je priateľská voči človeku, vyznačuje sa empatickou mocou,¹⁶ ale je pripravená dať najavo svoj nesúhlas, keď dôjde k zneucteniu chrámu prírody.

¹¹ Písal: *Chodiť po horách je ako zvädzať s nimi zápas*. (Pozri Tenže: *Pisma tatrzańskie*. Kraków 1963, zv. I, s.122)

¹² Zapolska, G.: Cit. dielo, s.171.

¹³ Tamže, s. 40.

¹⁴ Tamže, s. 39.

¹⁵ K tejto koncepcii sa v medzivojnovom období vrátil M. Zaruski, keď vo svojej knihe *Na bezdrożach tatrzańskich* písal o „neznámom, v Tatrách prebývajúcim božstve, ktoré má zlutovanie s človekom“ (Lwów 1934, s. 6-8).

¹⁶ Ospanlivá a dobrotivostou preplnená duša Tatier sa celá rozprestierala sta hmla, ako keby bola tým najlepším, čo do ľudského srdca preniká a stuhnuté slzy pretavuje na blahodarnú rosu. (*Sezonowa miłość*, s. 424)

Akýsi zvláštny dych, mocný a hrozivý, sa prehnal nad verandou (...) V ňom sa mihla celá duša Tatier, nasrdená týmto prepadom márnomyseľných mravcov, vlečúcich za sebou šedivú malichernosť nepodstatných potrieb života.¹⁷

Takéto lyrické, miestami až extatické opisy tatranských brál sú udivujúce,¹⁸ najmä ak zoberieme do úvahy naturalistické sklony Zapolskej. Ich úlohou je však zvýrazniť protiklad medzi krásou krajiny a neschopnosťou priemerného meštiaka vnímať ju:

Od jasu a zlata až boleli oči. Priestor vyplňovala nezvyčajná, oslnivá žiara. (...) Ona však nevidela úchvatnú, tajuplnú krásu strácajúcich sa v dialke horských ciest, naopak, myslela si, že sa dvíha hrozny prach a na takéto sparný a prašný deň sú najvhodnejšie šaty zo šedého plátna.¹⁹

Zodpovednosť za túto neschopnosť vnímať nesie podľa Zapolskej mestská civilizácia, ktorej dieťaťom bol malomeštiak. Táto neschopnosť vnímania vyplýva priamo z jeho zvyku hľadať na svet cez optiku pseudokultúry, akú v románe Zapolskej stelesňuje divadelný plagát:

(...) ich myšlienky sa vracali k vlajúcej premočenej divadelnej plachte na verande, ktorá ich mala zaviesť do krajiny zápachajúcich, bielu farbou načmáraných plátených smrekov a potokov. Takto cítili a chápali prírodu. S tou papierovou a páchnucou vedeli rýchlo nadviazať kontakt (...). Nemuseli sa namáhať, ani jeden – jediný raz, aby sa dostali do hĺbky oceánu Opravdivej krásy, čo by umožnilo splynúť ich dušiam s dušou prírody.²⁰

Vnímanie prírody prostredníctvom gýču bráni panteistickému splynutiu s prírodou, ktoré uprednostňuje Zapolska. Model prímeria človeka s ňou, ktorý autorka presadzuje vo svojom románe, sa zhoduje s koncepciami Mieczysława Karłowicza, ktorý zmysel a podstatu svojich tatranských potuliek videl v možnosti takmer nirvánskeho „splynutia s univerzom”.²¹

„Čitateľ – filister, povedz, už si niekedy zavýjal od bolesti?” Takúto afektovanú otázku kládol malomeštiackemu svetu A. Górski vo svojom modernistickom programe. *Sezónnu lásku* možno považovať za pokus o odpoveď na túto otázku, ktorú Zapolska – na rozdiel od kritika obdobia „Młodej Polski” – nepovažuje za rečníčku. Na rozdiel od Gorského táto neúnavná nepriateľka malomeštiactva vo všetkých jeho prejavoch, hoci nešetrí iróniou a sarkazmom, predsa len neupiera filistrom zvyšky ich citlivosti:

¹⁷ Tamže, s. 60.

¹⁸ Rovnaké lyrizované opisy predchnuté modernistickým vykreslovaním sveta, občas prezrádzajúce takmer impresionistické zafarbenie, sa objavujú v jej publicistických prácach, z ktorých niekoľko pod spoločným názvom *Kde kvitnú enciány* venovala prírode Tatier.

¹⁹ Zapolska, G.: Cit. dielo, s. 78-79.

²⁰ Tamže, s. 40.

²¹ Svoje dojmy z výletov do Tatier, ktoré boli preňho hlbokým duchovným zážitkom, opisoval takto: „začínam splyvať s okolitým priestorom, prestávam cítiť ako jednotlivec, ovieva ma mohutný, odveký dych všebytia. Toto dýchanie preniká celou mojou dušou (...) Hodiny prežité v tomto polo-vedomí sú ako chvíľkový návrat do nebytia: poskytnúť pokoj voči životu a smrti (...)”, (Pozri Karłowicz, M.: *W Tatrach*. Kraków 1959, s. 62-63).

Zúbožené červenkasté od písania oči sledujú striedanie farieb, srdce vyplnené melanchóliou, káva chladne, ruka s rožkom klesla. Na tejto draho prenajatej verande filister niečo precituje – ale čo? – nevie to vyjadriť, ale fialkasté zjavenie ostáva v jeho srdci.²²

– písala Zapolska o estetických dojmach malomeštiakov hľadiacich na Gievont.

Spisovateľka, ktorá bola pevne presvedčená o ambivalentnom rozmere meštiackej osobnosti, vo svojej poviedke *Fialové pančuchy* konštatovala:

driemkajúci umelec, ktorý je v každom filistrovi, zmietať sa a hnevať na driemkajúceho v ňom človeka, ktorý mu prikazoval mlčať a spať.²³

V duchu tejto myšlienky by sa mohol román Zapolskej javiť ako príbeh človeka, ktorý drieme vo filistrovi a ktorý precitáva vďaka kontaktu s prírodou. Zastrášený, zmiernený s osudom a svojou úbohovou existenciou úradník Zebrowski zo *Sezónnej lásky* sa akoby ponáša na Gogoľove postavy „ukrivdených a ponížených“. Cesta hrdinu z románu Zapolskej od písacieho stola na tatranský vrch sa stáva cestou do jeho vlastného vnútra, nadobúda sebapoznávací potenciál a takto vnímané hory odhaľujú svoj terapeutický rozmer. Čaro chvíle – „čaro noci v horách“²⁴ – spôsobuje, že filistova maska padá a pod ňou sa ukazuje v podstate nešťastný a kolotočom povinností zotročený človek. Preto na tomto mieste sa žiada zdôrazniť, že konfrontovanie filistra so svetom tatranskej prírody Zapolska nepoužíva len na odhaľovanie mentality malo-meštiakov. Protijedom na zlobu sveta sa stáva práve obcovanie s prírodou – tíšiteľkou bólu jestvovania. Na rozdiel od Zebrowského postavy Szczepańskiego a Bartoszewicza vnímajú putovanie po horách len ako nepohodlie („kto by sa tam vláčil po cestách – necestách“). Preto, na rozdiel od výpravy úradníka Zapolskej, budú ich potulky po tatranských chodníkoch dokonalým fiaskom. Absencia vhodnej motivácie, ktorá by vyplývala z úprimného očarenia horskou krajinou spôsobuje, že konečnou stanicou tatranského putovania notára Nowakowského sa stane prvá krčma, ktorú zbadá na svojej trase.

V *Sezónnej láske* vidíme, ako si konvenciami spútaný meštiak, horlivý reprezentant civilizácie, začína získavať odporcov v umelcoch – detoch slnka, lásky a prírody. Zapolskej sa však predsalen podarilo vyhnúť lákavým zovšeobecneniam. Protiklad malomeštiak – umelec v konečnom zúčtovávaní vyúsťuje do udivujúcej metamorfózy: priemerný, fádny a nudný radový úradník Zebrowski zdá sa, že nekonečne prevyšuje krajného egotistu – herca Porzyckiego.²⁵

Ako naznačuje už samotný názov diela, *Sezónna láska* vďačí za svoju kompozíciu ľúbostnej zápletke. Zapolska rozohrala istú hru s konvenciou, lebo ako protiklad koncepcie lásky prekonávajúcej smrť, ako aj tatranskej hre lásky a smrti,²⁶ ktorú bola

²² Zapolska, G.: Cit. dielo, s. 97

²³ Cit. dielo *Fioletowe pończochy*. In: Fioletowe pończochy i inne opowiadania. Kraków 1964, s. 207.

²⁴ Zapolska, G.: *Sezonowa miłość*. S. 424.

²⁵ Preto nemožno súhlasiť s T. Weissom, ktorý v doslove k *Sezónnej láske* vyčítal G. Zapolskej prílišnú idealizáciu umeleckého prostredia. (Pozri Tenže: G. Zapolska, *Sezonowa miłość*. Kraków 1980, s. 475).

²⁶ Autorom tohto pojmu je Kolbuszewski, J.: Cit. dielo, s. 555.

nemilosrdne exploatovaná v populárnych ľúbostných románikoch, postavila sezónnu lásku,²⁷ ktorá zákonite končí v okamihu návratu z dovolenky. Mimochodom, takýto prístup sa vyskytuje aj v neskorších penziónoch ako napríklad u A. Gruszeckého *Pod Červeným vrchom*, ktorého hrdinka, rovnako ako aj Zapolskej Tuška, považuje liečebný pobyt v Tatrách za únik z každodennej rutiny, vhodnú zámienu na aspoň dočasné odlúčenie od nemilovaného manžela. V *Sezónnej láske* sa Zakopané javí ako mekka sezónnych donchuanov ochotných poskytovať rozptylenie unudeným manželkám úradníkov. Vzhľadom na sakralizujúcu koncepciu vnímania tatranskej krajiny sa uvedené dielo začleňuje do prúdu „tatranského modernizmu“, ale na druhej strane svojím kriticko-satirickým ostrím je namierené proti „zakopanskému modernizmu“.²⁸

Keď Boy-Żeleński nastoľoval tému tatranských inšpirácií v literatúre obdobia modernizmu (Młoda Polska), písal o Zakopanom ako „pobočke Tatier pre letných hostí z nížin“.²⁹ Práve takýto obraz „letného hlavného mesta“ Poľska – „Podhalianskeho Madridu“, ako ho pomenoval Rafał Malczewski, sa vynára zo satirických textov K. Bartoszewského, L. Szczepańskiego a G. Zapolskej.

²⁷ Ozvena spomienok na zakopiánsky románik zaznieva v *Tuškinej dcére* (Córka Tuški), ktorú môžeme považovať za pokračovanie *Sezónnej lásky*.

²⁸ Pozri Kolbuszewski, J.: Cit. dielo, s. 253.

²⁹ Boy-Żeleński, T.: *Początek Młodej Polski*. In: *Wiadomości Literackie* z 1938, č. 48.

Goralský interdialekt v médiách a reklame

Tento text sa venuje formám výskytu goralského nárečia v médiách – v televízii a rozhlase, ale aj v dennej tlači a Internete – hlavne v kontexte reklamy a populárnej zábavy. Výskumný materiál, určite nekompletný a pomerne náhodný vzhľadom na moju obmedzenú orientáciu v príleve mediálnych informácií, pochádza z Gazety Wyborczej a z programov a relácií vysielaných v Malopolsku (týka sa to aj staníc a kanálov s celopolskou pôsobnosťou): TVP, TVN, POLSAT, RMF a Radio Krakov. Časť príkladov som čerpal z individuálnych internetových stránok milovníkov žartov o goraloch a bačoch (viď Sikora 2002); siahol som aj po prístupných reklamných letákoch, firemných znakoch atď.

Termín interdialekt, ktorý zaviedol J. Bartmiński (Bartmiński 1993: 214-215), používam v zmodifikovanom, rozšírenom význame. Ide tu o obraz sedliackej reči istého regiónu prejavujúcu sa v textoch masovej kultúry, ktorá do značnej miery stratila teritoriálnu výraznosť a stala sa základom rôznych štylizovaných zásahov a napodobňovania.¹

Vzhľadom na opisovanú problematiku je potrebné upozorniť na úlohu, ktorú v tejto oblasti zohrávajú súčasné jazykové zmeny na dedine (por. Kaś 2001). To, že tento jazyk nemá rovnaké podmienky v konkurencii so štandardnou* poľštinou, vedie nenávratne k erózii samotného jazykového systému tradičných nárečí. Drasticky sa ochudobňuje slovná zásoba a silno sa prejavuje aj tendencia k ústupu nárečových vlastností, ktoré ostro kontrastujú s normou štandardného jazyka. Tento proces sa týka tak isto – čo je veľmi dôležité – charakteristických vlastností, ktoré predtým v menšej miere určovali dialektovú a nárečovú klasifikáciu. V dôsledku toho dochádza k splyvaniu pôvodných

¹ Nárečie upravené pre potrebu mediálneho odkazu vykazuje podobnú štruktúru ako nárečie vo folklórnych textoch, a rovnako ako ono získava nadregionálny (medziregionálny) charakter, oddeľuje sa od funkcie nástroja každodennej komunikácie, získava zábavný a zároveň ústny rozmer, podlieha tiež stereotypizácii, čo pomáha ustáleniu svojrázneho klišé dedinského jazykového prejavu. Napriek diskutabilnosti takéhoto riešenia som uznal rozšírený pojem interdialektu za nástroj potrebný v opise nielen textov z pohraničia literatúry a folklóru, typických pre masovú kultúru (napr. žarty), ale aj rôznorodých úžitkových textov štylizovaných do podoby nárečia, pretože sa spoločne odvolávajú na obraz dedinskej reči ustálenej v iných bežných a stereotypných predstavách, prítomných v poľskej kultúre. Pravdivosť svojho tvrdenia sa pokúsím bližšie zdôvodniť v záveroch, ku ktorým som dospel.

* V slovenčine chýba ekvivalent poľského termínu *polszczyzna ogólna*, ktorý by ho v úplnosti vystihoval, a preto sa kvalifikuje pojmom štandardný jazyk. (poz. prekl.).

jazykových hraníc a tvorení takých nárečových útvarov, ktoré strácajú genetickú súvislosť a ktoré sa ťažko dajú spojiť s konkrétnym regiónom. V oblasti výslovnosti a morfológie sa približujú k regionálnym útvarom hovorovej štandardnej poľštiny. Tento jav si môžeme všimnúť a dokonca ho aj potvrdiť v podhalianskom nárečí, ktoré – ako by sa mohlo zdať – si zachováva neohrozenú pozíciu a aj napriek tomu v ňom rýchlo zanikajú napríklad: podhaliansky archaizmus (spolu s formami typu *krziuy grzib*), mäkké *l*, formy typu *z Pane Boge*, číslovky typu *piynic dwašcia* a iné.

Zánik zvláštnosti a osobitosti je sprevádzaný obmedzením spoločenského kontextu použitia nárečia (obyčajne sa používa v rodinných a spoločenských kontaktoch, takmer nikdy v oficiálnych situáciách, napríklad vo vzťahu k cudzím). Bežný Poliak, ktorý väčšinou býva v meste, nemá veľkú možnosť čokoľvek sa dozvedieť o ľudových dialektoch, ako aj konfrontovať si všeobecne platné názory na túto tému so skutočnosťou.

Pozvoľné splyvanie nárečí s regionálnymi útvarmi štandardnej poľštiny (por. Wyderka 2001, Handke 1993, Kurek 1995, Pawlowski 1972) získava dodatočný impulz v podobe čoraz menšej roly spisovného jazyka ako činiteľa stabilizujúceho normu štandardného jazyka s jej útvarom – hovoreným jazykom (por. Gajda 2001: 211-215). Deje sa to v podobe invázie hovorovosti v médiách a vo verejnom živote (por. napr. Wilkoń 2001; Dibisz, Gajda, red. 2001, Bralczyk, Musiolek-Kłosińska, red. 2000; Ożóg 2004) a v podobe rastúcej tolerancie voči neštandardným prvkom. Problémom mnohých mladých ľudí sa stalo narušenie štylistickej a komunikačnej kompetencie, ktorá spolu s panujúcou módou na uvoľnenosť prináša polutovaniahodné obmedzenie jazykovej zručnosti (Ożóg 2001:176-195).

Vzhľadom na načrtnuté súvislosti by sme sa nemali pozastavovať nad skutočnosťou, že prevažná časť mladších Poliakov vníma nárečie navonok ako akési všeobecné dedinské vyjadrovanie, s ktorým sa viaže niekoľko fonetických a flektívnych vlastností a charakteristické prvky slovnej zásoby (napr. vulgarizmy!). Nezaskakuje ani to, že spomínané prvky sa vzťahujú na „goralské” a „sliezske” nárečie, keďže v súčasnosti sa reč obyvateľov Malopolska a Sliezska stala v médiách aj vo všeobecnej masovej kultúre akosi vizitkou sedliackej reči vôbec. Ide tu – čo treba zdôrazniť – o určitú pomerne nejasnú predstavu, všeobecne panujúci názor a nie o vedecky potvrdené poznatky.

Zaujímavé dôkazy na takto fungujúci stereotyp „goralského” nárečia a kultúry poskytuje v dostatočnej miere analýza zhromaždeného materiálu. Ďalej uvádzam niekoľko príkladov, ktoré podľa autorov odzrkadľujú podhalianske nárečie.

Príklad 1. Z cyklu vtipov o goraloch a bačoch (Internet; zachovaný je pôvodný prapovis):

Prichádza večer bača k prvému tajomníkovi dedinskej základnej organizácie PZRS a hovorí, že sa musí bezpodmienečne zapísať do strany. Tajomník na to, že musí mať polročnú skúšobnú lehotu. A bača opät:

– **Albo mnie tyrozki zopisecie, albo nie chce w ogóle.**

[Alebo ma zapíšete teraz, alebo nechcem vôbec.]

– Ale bača, povedzte aspoň prečo.

– Jok mnie zopisecie to powim.

[Keď ma zapíšete, tak vám poviem.]

– Ale bača, nemôžem vás zapísať, keď ani neviem, čo vás k tomu motivuje. Po hodinovom rozhovore v podobnom štýle sa tajomník poddal a baču zapísal.

– Tak mi už teraz, bača, povedzte, prečo sa vám tak náhle zachcelo vstúpiť do strany?

– No, tera powim. Psychodza jo do chołupy i wchodza do swojego pokoju a tam widza, moja zona w moim łózku z kochankiem. No to posedł jo do kuchni, gołnął se kielicha i posedł do drugiego pokoju, a tam widza córka w łózku z gachem. No to wrócił jo do kuchni, gołnął se drugiego kielicha i se powidziol: JO WAM K...Y WSTYDU NAROBIE!
 [Tak teraz vám poviem. Prídem domov, vchádzam do svojej izby a čo nevidím, moja žena leží v posteli s milencom. Tak som išiel do kuchyne, dal som si pohárik a išiel som do druhej izby. A tam vidím dcéru s frajerom. Tak som sa vrátil do kuchyne, logol som si druhý pohárik a povedal som si: Ja vám teda, k...y, hanbu urobím!]

Príklad 2. Reklama jednej známej značky piva „po zbóju” (veľmi dobré – poz. prekl.). Celý cyklus virtuálnych reklám pozostáva v štafáži goralskej tematiky so zaujímavým napodobnením folklorizujúcej štylizácie. V jednej z reklám počujeme: *-ej, pikne nase góry; -piknie z progu wysed; -po zbóju; -to jo tyz lece*. Z ďalšej uvedme prvé slová gorala-zbojníka (harnaš), kreovaného na technika počítačovej animácie: *Godojom, ze mocie nowego Hornosio, ze copke pizgo* – a ďalej, že... *trza go morde loć²*. [Hovorí sa, že máte nového harnaša, že mu čiapku zhodilo – a ďalej - treba ho liať do papule/treba mu dať po papuli.]

Príklad 3. Rozhlasová reklama automobilových akumulátorov. Rozhlasové vysielanie kladie na tvorcov reklám požiadavku použiť také slová, ktoré sú zbavené vizualizácie, ikonického rámca. Výrazne to však nevyplýva na hodnotenie podoby použitých prostriedkov jazykovej štylizácie a samotného základu. Ako príklad uvádzam časť scény (vyznačený je iniciálny prízvuk a labializácia):

- Pan Czeslaw jest eskimosem. [Pan Czeslaw je eskimák.]
- **!Od** malego, hej. A moge se juz **zapolić**? [Od malička, hej. Môžem si už zapáliť?]
- A gdzie Pana koledzy? [Kde máte kamarátov?]
- **!Ni** mlogom **zapolić**. [Nemôžu zapáliť.]
- A, bo taki mróz. [Lebo je taký mráz.]
- A jo zafse moge **zapolić**. [Ja vždy môžem zapáliť.]
- „B...” – akumulátor najnovšej generácie, bez obsluhy a zaručene účinný. Stály zdroj energie...
- I **!niedrog!** To ja se **zapole!** [A nie je drahý! Tak si zapálím!]

Príklad 4. Text športového komentára s názvom „Piknie hipkoł” z Majstrovstiev sveta v skokoch na lyžiach v Zakopanem, na ktorých sa zúčastnil Adam Małysz (Gazeta Wyborcza z 18. 1. 2004). Redakcia nabádala čitateľov k diskusi v internete o význame takýchto experimentov a o prípadnom pokračovaní v nich.

Piknie hipkoł

W Zokopanem patrzali: Robert Błoński, Michał Pol, Bartłomiej Kuraś i Dariusz Wołowski.

Adam Małysz był jakoby nowiuški! Dwo drugie mijsca nosego skijackowego gazdy w Zokopanem doły, co znów gro o Wielki Ceber – Puchar Świata. – Zobaczyłem tych ludzi i mnie poniosło – godoł Małysz to tym, co sie wydziwialo na Wielkiej Krokwi.

² Toto „godojom” sa stalo už obľúbenou frázoou u jazykovo citlivejších Podhalanov. Pravdepodobne v odpovedi na kritiku šéfovia reklamnej kampane na bilbordoch (ktoré napomáhajú v zapamätaní si televíznej reklamy) umiestnili novú, opravenú verziu: *Godajom, ze mocie nowego Harnasia...*

Co zadziało, co wcześniej nie chialo działać? – gryziopórki z „Gazety” mencyły Małysza. – Gdybym wiedział, tobym wam powiedział – godoł. I jesce chwolił Jaśka Szurca, pirwsego, co go gnoł w ostotnich dniak na skocnie, co by piknie hipkoł.

– Wszystko zmienil, ale właściwie to nic – godoł Małysz i śmiol się z tego, co godoł. Zadnemu z 64 tysioncków (dwo po 32 tysionce w kozdym dniu) tych, co sie gapili z gap na Wielkiej Krokwi, i tysioncków na przysiółkach skocni nie trza bylo godoć o tym. Wozne, ze ich gazda je jako nowiuški.

W Zokopanem czos był ku temu najwyzsiejsy coby on Skandynawów i inksych zogronicnych ceprów przehipkoł o hole, jako jego cepry przehipkoły jesce dwie niedziele nazad. Z piyerwsym co je teraz harnasiem w Wielkim Cebrze (Pucharze Świata) – Janne Ahonenem – nos Małysz wygroł dwo rozy, w sobote o 25,2 ocek, w niedziale o 22,4 ocek.

– U nas kibice są najlepsi na świecie. To oni dodają mi sił. Oni pociągnęli mnie o kilka metrów dalej. Dzięki nim to się stało i dla nich – mówił ze śklanymi ślepiami Małysz.

A staro góralsko prowdo godo, co hipkonia nie wywrózys (...).

[Pekne skákal

Zo Zakopaného: Robert Błoński, Michał Pol, Bartłomiej Kuraś i Dariusz Wołowski.

Adam Małysz bol ako znovuzrodený! Dve druhé miesta nášho rodáka v Zakopanom spôsobili, že opäť bojuje o svetový pohár. Uvidel som tých ľudí a uniesol som sa – povedal Małysz o tom, čo sa stalo na Velkej Krokve. Čo zapôsobilo, čo skôr nechcelo pôsobiť? – novinári z Gazety trápili Małysza. – Keby som vedel, tak by som vám povedal, – hovorí. A chválil ešte Jana Szurca, prvého z tých, čo ho vyhánali v posledných dňoch na skokanský mostík, aby pekne skákal. – Všetko zmenil, ale ako keby nič nezmenil – hovorí Małysz a smeje sa z toho, čo hovorí. Nikomu zo 64 tisícok (dvakrát po 32 tisíc každý deň) tých, ktorí sa pozerali zo strání Velkej Krokvy a tisícok v okolí skokanského mostíka nebolo treba o tom hovoriť. Dôležité je, že ich rodák je zasa ako nový. V Zakopanom bol najvyšší čas, aby Škandinávco v iných zahraničných účastníkov preskočil o hoľu, ako jeho preskočili pred dvoma týždňami. S Janne Ahonenom, ktorý je na čele svetového pohára, náš Małysz vyhral dvakrát, v sobotu o 25,2 bodov, nedelu o 22,4 bodov. – U nás sú fanúšikovia najlepší na svete. Oni mi dávajú silu. Oni ma potiahli o niekoľko metrov ďalej. Vďaka nim sa to stalo a pre nich – hovorí so slzami v očiach Małysz. A stará góralská pravda hovorí, že skákanie sa nedá predpovedať (...).

Už na prvý pohľad môžeme konštatovať, že nárečie použité v uvedených textoch má s podhalianskym jazykom len vzdialenú a voľnú spojitost. Vlastnosti jazykového originálu sú odzrkadlené len čiastočne (nie tak, ako v prípade reklám, kde účinkujú autochtóni, napríklad pivo Tatra). Tým, ktorí sa vyznajú v problematike, sa môže zdať, že je to neúmyselná karikatúra. Ťažko tu však môžeme hovoriť aj o akejkolvek premyslenej štylizácii, ktorá spočíva v zámernej selekcii vlastností jazykového vzorca. Využívajú sa skôr časti stereotypného obrazu góralského nárečia a dediny ako takej, ktorý sa vytvoril v bežných poznávacích štruktúrach spoločenského vedomia Poliakov (čo neznamená, že ho nemôžeme pripísať ozajstným obyvateľom Podhalia) a ktorý je blízky hovorovej poľštine (Sikora 2002).

V snahe vytvoriť efekt „góralskosti” v jazyku, autori siahajú po repertoári typických vlastností, ktoré zároveň zdôrazňujú odlišnosť sedlickej reči od štandardnej poľštiny. Typickost je priamo závislá od frekvencie týchto vlastností v populárnych textoch masovej kultúry, ktoré sa inšpirujú dedinským folklórom a jazykom (zábavné pesničky, skeče a kabaretné monológy), v televíznych seriáloch na čele s *Jánošíkom* a *Štyrmi tankistami a psom**, ale aj novších a v populárnej folkovej hudbe (napr. Golec Uorkie-

* Populárny poľský seriál o druhej svetovej vojne, režia Konrad Nalecki (poz. prekl.).

stra), ktorá má koniec koncom rôznu hodnotu. V určitom, obmedzenom rozsahu tu pôsobia aj vzorce dialektizácie prítomné v literatúre (napr. *Na Skalnom Podbali*). Takto by sme mohli vyriešiť problém súčasných prameňov tohoto stereotypu.

Výskum ukázal, že dedinskosť reči sa spája predovšetkým s mazurením (výslovnosť spoluhlások *sz, ź, cz, dź* ako *s, z, c, dz* – poz. prekl.), neštandardnou výslovnosťou tzv. zúžených samohlások *a, e* (*jo się pogniwom*) a nosoviek *ę, a* (hlavne na konci výrazu *-om, -e*), s tzv. labializáciou *o*, na začiatku výrazu (*uoko*), slovesnými tvarmi typu *będzie, bedom, pedzioł*, pohyblivými koncovkami minulého času a podmieňovacieho spôsobu (zaznamenal som dokonca *jam był*), vykaním, koncovkou *-ta* v 2. osobe mn. čísla slovesa (*chodźta*), časovaním slovesa pomocou zámena (*wrócił jo, my byli*), časticami uvádzajúcimi výpoveď v rozhovore (*adyć, ano, przeca*), vetami so spojku *co* namiesto *że*, veľkou zásobou regionalizmov a dialektizmov rôzneho typu, ktoré si štandardná poľština už prisvojila (napríklad *pikny, hej, syćko, dochtór, gazda, juhas, redyk*), a nakoniec s vulgárnymi slovami, ktoré si tu nedovoliť vymenovať. Ďalej treba uviesť tzv. grafické dialektizmy typu *poszed, tesz, posondzicie, hipkniencie*, ktoré sú pomerne dosť zastúpené v písaných textoch. V nahrávkach je tento zoznam obohatený ešte prízvukom na prvej slabike – ako vidieť, spája sa s goralmi (*Jezdem Ra townikiem Górskiego u Ochotniczego Pogotowia Ra tunkowego...*) [Som záchranár Horskej záchranej služby]. Súbor vlastností tohto „akože-nárečia“ zrekoštruovaný na základe vtípv zaskakujúco presne zodpovedá stereotypu ľudového nárečia, ktoré určil podobnou metódou S. Dubisz v analýze prózy tzv. ľudového prúdu (por. Dubisz 1988: 620-622), ale nezodpovedá žiadnemu goralskému nárečiu, ktoré poznám. Ilustrujú to javy, ktoré uvádza Dubisz a ktoré sú pod Tatrami úplne neznáme, napríklad slovesné tvary *chodźta, idziem*, časté v textoch vtípv, alebo pôvodom sliezske tvary slovíec a podstatných mien (por. widzita *ta trzecia górka, widza wos, nie pitecb*), také isté *przeca, jo tak' atd.*

Stereotypné schémy sa týkajú celého života goralov, napríklad bača s bačovkou bývajú, samozrejme, v bačovskej kolibe (*bacówke*), pasú v zime ovce a túľajú sa po vysokých horách, aby u robili turistom radosť.

Dôsledkom bežnej stereotypizácie goralského jazyka sú selekcia a generalizácia – príbuzné štylizračným zásahom, ktoré sú v uvedených príkladoch ľahko postrehnuteľné. Jednoducho povedané, nositeľom napodobňovania nárečia je len niekoľko pomerne bezstarostne zovšeobecnených a neustále opakovaných prvkov. Pokyn: „zamieniaj a na o“ je toho najlepším príkladom, por. *Godajo, ze mocie nowego Hornosio; A staro góralsko prowdo godo, co hipkonia nie wyrórzys...* [Hovorí, že máte nového harnaša; Stará goralská pravda hovorí, že skákanie sa nedá predpovedať...] a tak ďalej. Pridajme ešte ďalšiu radu, ktorá doporučuje zmeniť *e* na *y/i*, ale aj *ź/rz* na *z*, por. *pirusy, jedyn z trzych*, (z vtípv:) *dwiście, pydzcie mi, Jędzej, tsy* [prvý, jeden z troch, dvesto, povedzte mi, Ondrej, tri] atď. Je až ironické, že v samotnom srdci Podhalia môžeme stretnúť obeť tohto stereotypu vytvoreného masovou kultúrou, napriek tomu, že celý čas dochádza k jeho verifikácii. Takéto prípady sú už potvrdené³.

³ *Cichoja, bo pony idom spać* – tak, ako v pesničke *Chodźta chłopcy do szalasa* – sa zakopanskí majitelia domov postarali o hostí, vedcov z rôznych kútov Poľska. K tomu netreba už nič dodať. Hádám len toľko, že je škoda, že pre mnohých sa krásne podhalianske nárečie stalo spolu so súkennými nohavícami, valaškou, oštiepkom a goralskou muzikou už len sviatočným gestom, svojho druhu teátrom, hraným pre návštevníkov.

V období, keď dialekty a ľudové nárečia prežívajú z rôznych dôvodov silný regres, popularita goralského nárečia (bežne stotožňované s podhalianskym nárečím) a goralského folklóru je ozajstným fenoménom. Na „velkú prestíž podhalianskeho nárečia a na to, že si ho miestne obyvateľstvo veľmi váži“ – upozornil vynikajúci vedec zaoberajúci sa výskumom nárečí profesor J. Reichan (1999:265-266). Táto skutočnosť však neopravňuje k používaniu goralského nárečia v médiách, hlavne celopoľských. Všimnime si, že nárečie zostáva v podstate obmedzeným kódom, aj čo sa týka stupňa jeho rozšírenia, aj samotnej použiteľnosti pri uspokojovaní náročnejších komunikačných potrieb.⁴ Okrem toho nárečie nesie so sebou negatívne konotácie, ktoré sú súčasťou jazykového vedomia Poliakov. Spája sa s nevhodným spoločenským vystupovaním, zaostalosťou atď, často je znakom príslušnosti k horšiemu modelu kultúry, ktorá vystavuje používateľa na výsmech (z vidieckosti), o čom sa hovorí aj medzi mládežou Podhalianskej štátnej odbornej vysokej školy. Za takýchto okolností je ťažko určiť oblasť, v ktorej by mala sedliacka reč vo verejnoprávnych médiách rovnaké práva.⁵ Takéto bariéry však neexistujú v oblasti populárnej zábavy, ktorú nám ponúkajú médiá.

Nárečiu „sa darí“ v zábavných, voľných a štylisticky nenáročných textoch, hlavne kabaretných, ktoré patria do „nižšieho“ kultúrneho obehu. Nenarušuje to pravidlá jeho svojrázneho dekóra – hoci aj vzhľadom na hrdinu – ktorým je často obmedzený dedinčan v polofilcových gumákoch a v baretke s anténkou, mudrlant, bujný mládenec zatažený dedičnou náklonnosťou k alkoholu, dedinská hus atď. Galéria týchto negatívnych postáv je zaujímavým výskumným materiálom pre sociálnu psychológiu pri bádani dožívajúcich antagonizmov dedina-mesto a vysvetľuje, prečo majú mladí ľudia na dedine negatívny vzťah k svojráznej kultúre. Nárečie, štylizované obyčajne už spomínaným spôsobom, v textoch napríklad J. Ofierského (starosta obce Kierdziołki), B. Opalku (Genowefa Pigwa), K. Piaseckého, A. Grabowského a iných má predovšetkým charakterizujúcu, expresívnu a komickú funkciu, ktorá zabáva prostredníctvom poetiky kontrastu, zveličovaním duševnej obmedzenosti, spojením sedliackeho zdravého rozumu s absurdnosťou súčasnosti. Uvedme ešte televízne relácie nadväzujúce na dobré tradície predmestského folklóru, ako napríklad pokračovanie krakovských televíznych *Strętnutí s baladou – Balada v Kopydłowe* a mnoho iných. V televízii sa občas ukážu aj také programy ako dialóg Goral a Kaszubčanom (program Európu môžeme mať radi) a naposledy aj hanysov (obyvatelia Horného Sliezska – poz. prekl.) a goralov v programe Ciao, Darwin. V tejto honbe za komerciou je veľmi ľahké stratiť dobrý vkus, keď napríklad neskúsení novinári vnímajú vulgárnosť a obyčajné grobianstvo ako jazykovú zložku nárečia a šokujú nimi čitateľa, čím zároveň urážajú česť dedinských ľudí.

Reklama, obzvlášť televízna, je svojou podstatou heterogénnym odkazom, ktorý obmedzuje úlohu slova. Navrstvovanie slovnej, vizuálnej a zvukovo-hudobnej zložky spôsobuje, že na jav, ktorý nás zaujíma, by sme sa mali pozrieť širšie, pretože ľudové prvky môžu spočívať – pri obmedzení (alebo úplnom vynechaní) nárečia – na folklórnej štylizácii (kroj, hudba). Odrazilo sa to aj v potrebe prehĺbiť jednotlivé analýzy.

⁴ Zoberme si napríklad už citovaný športový komentár alebo spoločensko-kultúrnu publicistiku vo vydaní talk-show Bigosowej.

⁵ Samozrejme, ak neberieme do úvahy sporadické programy popularizujúce folklór a zaujímavosti regiónov, reportáže, kde sa aj tak nárečie vyskytuje vo forme citátov alebo ako prvok charakterizujúci danú osobu.

Odvolávam sa v nich hlavne na teóriu reklamy rozvíjajúcu sa na báze semiotiky, ktorá využíva koncepciu transferovania významu v rámci spoločného systému kultúrnych hodnôt, podmieňujúceho konotačnú potenciú reklamného textu. Jednoducho povedané, ide tu o zviditeľnenie mechanizmu presvedčania, ktorý spočíva v pripisovaní výrobku alebo značke pozitívnych a požadovaných asociácií (por. Pitrus 2000:60), rozhodujúcich o úspechu obchodnej transakcie.

Z hľadiska potrieb maximálne zjednodušenej správy určenej príjemcovi masovej kultúry je použitie nárečia v reklamnom texte bezdôvodné. Samotné pochopenie reklamy si však vyžaduje isté úsilie, čo sa pri krátkom vysielacom čase a programovej percepčnej lenivosti odberateľa môže skončiť komunikačným neúspechom. Výsledok však bude iný, keď predpokladáme, že samotná netradičná forma správy môže vzbudzovať pozitívne emócie, zaskakovať a zaujať percipienta, čo je v záplave reklamnej produkcie pre poskytovateľa reklamy osožné. Reklama ako druh textu masovej komunikácie vylučuje možnosť, aby v poľských reáliách mohol byť predpokladaným príjemcom-konzumentom používateľ nárečia, ktorý sa identifikuje s emitentom. Spomínané obmedzenie a zaujatost v spoločenskom vnímaní sedliackej reči môže prekonať jedine nárečie a druh folklóru, ktoré nie sú zafarbené negatívnymi asociáciami. Goralí, Podhalie a goralská problematika vo všeobecnosti túto podmienku spĺňajú aj s úrokmí, pretože celkovo vzbudzujú pozitívne emócie (por. Sikora 2002). Vedia o tom tvorcovia reklamných kampaní, ktorí siahajú do pokladnice goralského folklóru. Samotné texty pritom podliehajú spracovaniu, ktoré spočíva spravidla v štylizácii, čo uľahčuje percepciu.

Goralský jazyk a regionálna štafáž realizujú pomerne priehladnú komunikačnú stratégiu. Otvárajú reťazec pozitívnych konotácií s neustále nosnými podhalianskymi symbolmi a mýtmi, ktoré sú natrvalo zapísané do poľskej kultúry a tradície. Reklamy bezprostredne privolávajú stereotyp gorala, ktorý je aktuálny v poľskej kultúre: odvážny, úprimný, hrdý a trochu prchký, vynaliezavý, podnikavý a pracovitý, rýchly a bujarý, veselý a vtipný, obdarený prirodzeným pocitom dôstojnosti a hrdosti, vyznávajúci pomerne archaickú stupnicu estetických hodnôt, hlboko veriaci, milujúci slobodu a vlast atď. Tento obraz dopĺňa nadväzovanie na zbojnícky mýtus, spopularizovaný napríklad v seriáli *Jánošík*. Goral je vo svete reklamy – tak, ako obnažená kráska – dobrý na všetko, od ponúkania motorového oleja, akumulátorov, piva, mlieka, náterovej farby, až po stahy hladkého svalstva (*NO SPAniale* idzie, a tako była chorutko*) [no, darí sa vynikajúco a taká bola chorá]. Jeho účasť, dokonca popularita v médiách a reklame nie je náhodná – po období pomerne nekritickej afirmácie západných vzorcov si v Poľsku získavajú dôležité miesto reklamy s výrazne etnocentrickým charakterom. Popri krave živiteľke, premožiteľovi Križiakov, tatranskom zbojníkovi sa v nich pravdepodobne ukážu aj iné, privlastnené symboly národnej kultúry. Pozostáva už len dúfať, že ich nestretne osud gorala-vlastenca, ktorý skončí v stánku s pivom.

Literatúra

Bartmiński J., 1977, *O derywacji stylistycznej (na przykładzie poetyckiego interdialektu folkloru i „gwary” w literaturze)*. W: *Z zagadnień języka artystycznego*, red. J. Bu-

* NOSPA – tabletky proti kŕčom (poz. prekl.)

- bak i A. Wilkoń, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze* z. 54, Kraków, s. 87-111.
- , 1993, *Styl potoczny*. W: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 115-134.
- Bralczyk J., Musiołek-Kłosińska (red.), 2000, *Język w mediach masowych*, Warszawa.
- Bubak J., 1977, *Stylizacja gwarowa na przykładzie „Rodu Gąsieniców” J. Kapeniaka*. W: *Z zagadnień języka artystycznego*, red. J. Bubak i A. Wilkoń, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze* z. 54, Kraków, s. 251-259.
- Dubisz S., 1986, *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia międzywojennego (Nurt ludowy w latach 1945-1975)*, Wrocław.
- , 1988, *Formy i funkcje stylizacji gwarowej w ludowym nurcie prozy*, „Polonistyka”, nr 8, s. 610-622.
- Dubisz S., Gajda S. (red.), 2001, *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, Warszawa.
- Dunaj B., 1994, *Kategoria oficjalności*. W: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa i Wł. Śliwiński, Kraków, s. 23-31.
- Dunaj B., Mycałka M., 2002, *Badania regionalizmów leksykalnych*. W: *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, Łódź.
- Dunaj B., Przybylska R., Sikora K., 1999, *Język na co dzień*. W: *Polszczyzna 2000*, red. W. Pisarek, Kraków, s. 227-251.
- Gajda S., 2001, *System odmian i jego dynamika rozwojowa*. W: *Język polski*, red. S. Gajda, Opole, s. 207-219.
- Handke K., 1993, *Terytorialne odmiany polszczyzny*. W: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 191-211.
- Jachnis A., Terelak J.F., 2002, *Psychologia konsumenta i reklamy*, Bydgoszcz.
- Kaś J., 1994, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków.
- Kaś J., Kurek H., 2001, *Język wsi*. W: *Język polski*, red. S. Gajda, Opole 2001, s. 440-459.
- Kucała M., 1960, *O słownictwie ludzi wyzbywających się gwary*, *Biuletyn PTJ* XIX, s. 141-156.
- Kurek H., 1988, *Jak się mówi na wsi, czyli kilka uwag o zanikaniu gwar (system fonetyczny)*, „*Język Polski*” LXVIII, s. 50-54.
- , 1995, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- Ożóg K., 2001, *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, Rzeszów.
- , 2004, *Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych*, Rzeszów.
- Pawłowski E., 1972, *Wpływy gwarowe w dialekcie kulturalnym południowej Małopolski*. W: *Symbolae polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, Wrocław, s. 99-109.
- Pitrus A., 1999, *Zrozumieć reklamę*, Warszawa.
- , 2000, *Znaki na sprzedaż*, Warszawa.
- Reichan J., 1999, *Gwary polskie w końcu XX w.* W: *Polszczyzna 2000*, red. W. Pisarek, Kraków, s. 262-278.
- Sikora K., 2002, *Mechanizmy stylizacji na gwary podhalańską na przykładzie kawałów o góralach i bacach*. W: *Rozmaitości językowe*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczawska, Kraków, s. 281-293.

- Skowronek K., 1993, *Reklama. Studium pragmalinguistyczne*, Kraków.
- Wyderka B., 2001, *Odmiany regionalne*. W: *Język polski*, red. S. Gajda, Opole 2001, s. 422-439.
- Wilkoń A., 1984, *Problemy stylizacji językowej w literaturze*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3, s. 11-27.
- , 2001, *Język potoczny*. W: *Język polski*, red. S. Gajda, Opole 2001, s. 220-242.

Danuta Tylkowa

Maria Godyń-Wrzesień

prekl. Vlasta Juchniewiczová

Medzinárodná komisia pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch

Návrh vytvoriť medzinárodnú skupinu pre etnografický výskum v Karpatoch sa zrodil medzi dvoma strediskami – vtedajším Ústavom dejín hmotnej kultúry Poľskej akadémie vied (v súčasnosti Archeologický a Etnologický ústav PAV), ktorý reprezentoval Etnografický kabinet v Krakove vedený prof. Mieczysławom Gładyszom a Národopisným ústavom SAV v Bratislave, ktorý reprezentoval Dr. Ján Mjartan. Oficiálne kontakty medzi týmito vedeckými strediskami boli nadviazané v roku 1958 a vtedy došlo aj k rozhovorom (v Prahe a Bratislave) o spoločnom empirickom výskume na území poľských a slovenských Karpát. Týchto rozhovorov sa za Poľsko zúčastnili prof. Mieczysław Gładysz, Dr. Maria Gładyszowa, doc. Anna Kutrzeba-Pojnarowa a predstaviteľmi Československa boli Dr. Ján Mjartan a doc. Dr. Ján Podolák z Bratislavy.

V druhej polovici roku 1958 vznikol pri Etnografickom oddelení Ústavu dejín materiálnej kultúry PAV dočasný Organizačný výbor komisie. Jeho úlohou bolo vypracovať predpoklady a smernice celkového zamerania plánovanej činnosti a osloviť patričné vedecké inštitúcie doma aj v zahraničí. V prvom rade boli nadviazané kontakty s Československom, neskôr boli zorganizované tri informačno-plánovacie konferencie. Na stretnutiach sa zúčastnili reprezentanti slovenského Národopisného ústavu¹ v Bratislave a reprezentanti Etnografického a historického oddelenia² ÚDHK PAV, Štátneho ústavu umenia PAV, Etnografického múzea v Krakove a Tatranského múzea v Zakopanom. Cieľom týchto stretnutí bolo zistiť, ako pokračujú vedecké práce na území poľských a slovenských Karpát, prediskutovať otázky spojené s organizáciou plánovanej medzinárodnej vedeckej akcie a predstaviť pracovný plán v rámci činnosti Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch, ktorý prezentoval prof. M. Gładysz.

Plán predpokladal: (1) pripraviť etnografickú bibliografiu a bibliografiu o stave výskumných prác ľudovej kultúry Karpát; (2) zostaviť výkaz karpatských etnografických múzeí a nadviazať spoluprácu s nimi (výskumná a publikačná činnosť); (3) pripraviť prehľad etnografických archiválií s indexom materiálov nachádzajúcich sa v publiko-

¹ Dr. M. Markuš, Dr. J. Pátková, Dr. J. Podolák

² Poľskí účastníci: prof. B. Baranowski, prof. K. Dobrowolski, prof. W. Dynowski, prof. M. Gładysz, Mgr. D. Molenda, Dr. B. Kopeczyńska-Jaworska, doc. A. Kutrzeba-Pojnarowa, prof. R. Reinfuss, prof. J. Pazdur, Dr. A. Plachcinska, Mgr. W. Paprocka, prof. T. Seweryn, Mgr. A. Zambrzyńska-Kunachowicz, prof. K. Zawistowicz-Adamska.

vaných historických prameňoch; (4) spracovať prehľad doterajšieho vedeckého záujmu o Karpaty s prihliadnutím na regionálne hnutie v jednotlivých krajinách.³

Okrem toho sa na konferencii hovorilo o otázke komplexnosti výskumu. Účastníci prišli k záveru, že treba nadviazať kontakty s výskumnými pracoviskami príbuzných vedeckých disciplín, aby sa ďalšie stretnutia mohli konať už s ich účasťou. Základnou podmienkou medzinárodnej a interdisciplinárnej spolupráce bola potreba zjednotiť tematiku a určiť poradie výskumných úloh. Pri určovaní miest na empirický výskum sa vychádzalo z regionalizácie Karpát, uskutočnenej na základe historicko-správnych, geograficko-fyziografických, hospodárskych a jazykových hraníc.⁴

Cyklus stretnutí z rokov 1958 a 1959 bol zakončený podpísaním dohody medzi Ústavom etnografie a folkloristiky v Prahe (reprezentovaným prof. J. Horákom), Národopisným ústavom v Bratislave (Dr. B. Filová) a Ústavom dejín hmotnej kultúry Poľskej akadémie vied (prof. W. Dynowski). V dohode boli určené zásady budúcej spolupráce so zvláštnym dôrazom na utvorenie medzinárodnej komisie „koordinujúcej práce v oblasti výskumu ľudovej kultúry Karpát”,⁵ k čomu zavázovala partnerov táto dohoda. Členmi komisie sa mali stať predstavitelia štátov z karpatského oblúka, čiže z bývalého Československa, Poľska, Rumunska a dnešnej Ukrajiny. Okrem založiteľských štátov bol k spolupráci prizvaný aj Sovietsky zväz a Bulharsko, ktoré neprijalo pozvanie.

V roku 1960 bola tiež nadviazaná spolupráca s Katedrou etnografie Univerzity Lajosa Kossutha v Debrecíne (prof. Dr. Béla Gunda), Bulharskou akadémiou vied v Sofii (prof. Dr. Christo Wakarelski), Rumunskou akadémiou vied v Bukurešti (prof. Dr. Ion Vladuțiu, prof. Dr. R. Vuia) a v Kluži (Dr. Nicolae Dunare) a s Etnografickým kabinetom univerzity v Záhrebe (prof. Dr. B. Bratanić a prof. Dr. M. Gavazzi). K oficiálnemu prijatiu Maďarska a Bulharska do MKVLK došlo v roku 1966 a v roku 1967 pristúpil Sovietsky zväz. V tom istom roku sa konalo sedem zasadnutí Dočasnej poľskej celonárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch. Bol tam prijatý návrh vydať medzinárodný bulletin Komisie pod názvom *Carpatia*, v ktorom by boli okrem stanov uverejňované správy z medzinárodných konferencií a porád, bibliografický materiál a iné bežné informácie. Prvé číslo bulletinu vyšlo v roku 1960 v Bratislave.

Jednou z prvých úloh, ktorú si komisia stanovila, bolo systematické spracovávanie karpatskej bibliografie. Tento projekt bol predstavený už na prvej konferencii v Krakove, kde sa dohodlo, že ho budú realizovať všetky členské štáty.⁶

Vedúcou témou v prvom období pôsobnosti Karpatskej komisie malo byť spracovanie vysokohorského pastierstva. Podľa prof. M. Gładysza k najnaliehavejším vedeckým témam vtedajšieho obdobia, objasňujúcim pôvod ľudovej kultúry v Karpatoch, patrilo spracovanie problematiky týkajúcej sa úlohy vysokohorského pastierstva v jeho historickom procese. Terénny výskum bolo preto potrebné začať od inventarizácie všetkých kultúrnych reliktov a archaizmov. Predpokladalo sa, že bude spraco-

³ Gładysz, M.: *Konferencja w sprawie utworzenia Międzynarodowej Komisji Badania Kultury Ludowej w Karpatach*. In: *Etnografia Polska*, zv. 4, 1960, s. 341.

⁴ Tamže, s. 342.

⁵ Tamže, s. 343.

⁶ Tento projekt bol zrealizovaný len čiastočne. Viď Frolec V.: *Dwadzieścia lat działalności MKKKB*. In: *Etnografia Polska*, 1981, zv. 25, z. 2, s. 40.

vaná nasledujúca problematika: pastierska činnosť, formy organizácie pôdy, inštitút veľkej rodiny na Slovensku a príbuzenské vzťahy na Podhalí, typy letných pastierskych osád, technika prípravy umelých pasienkov a prvotné obrábanie, ľudové remeslo, tradičné umenie a folklór, poznatky, viera a mágia. V neskoršom období vznikli ďalšie výskumné projekty.

Z tohto obdobia sú obzvlášť pozoruhodné tri karpatské konferencie, na ktorých boli prijaté závažné rozhodnutia týkajúce sa realizácie budúcich tém. Prvá z konferencií sa konala v roku 1964 v Krakove, kde bola navrhnutá užšia spolupráca s predstaviteľmi iných vedných disciplín.

Druhá prebehla v roku 1976 v Smoleniciach na Slovensku. Na zasadnutí predsedníctva⁷ sa rozhodlo, že „vzhľadom na rozšírenú územnú pôsobnosť“⁸ – t.j. rozšírenie výskumu na balkánske územie, treba zmeniť doterajší názov Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch (MKKK) na Medzinárodnú komisiu pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (MKKKB). Táto zmena sa týkala aj časopisu *Ethnographia Carpatica*, ktorý dostal názov *Ethnographia Carpatobalcanica*, a bulletinu *Carpatica*, ktorý zmenil názov na *Carpatobalcanica*. Vzhľadom na pokročilosť výskumu ľudovej kultúry v karpatsko-balkánskej oblasti sa na konferencii rozhodlo, že sa začnú spracovávať jednotlivé oblasti kultúry – ľudová architektúra, vysokohorské pastierstvo a zbojnícky folklór. Koncepcie syntéz mali vypracovať jednotlivé národné sekcie, konkrétne: Československo – ľudová architektúra, Poľsko – vysokohorské pastierstvo, Sovietsky zväz – zbojnícky folklór.

Tretie stretnutie, dôležité vzhľadom na skúmanú tematiku, bolo zorganizované v roku 1979 v Mogilanoch pri Krakove v rámci 25. výročia Komisie. Potvrdili sa na ňom aktuálne témy výskumu, ktoré boli dohodnuté na predchádzajúcich konferenciách. Zjednotila sa tematika, určil sa rozsah prác a poradie výskumných úloh⁹ a rozhodlo sa tiež o publikovaní bibliografických zoznamov. Tri už pôsobiace medzinárodné sekcie mali postupne spracovávať témy a budúci redaktori syntéz pripravili ich konšpekty, ktoré boli publikované v bulletine MKKKB *Carpatobalcanica*. Ďalej bolo v Mogilanoch schválené, že každá zo syntéz vyjde v štáte, z ktorého pochádza šéfredaktor danej témy. Ako prvé mali byť publikované bibliografické zoznamy, ktoré pripravili jednotliví členovia autorských skupín. Redaktormi celého vydania boli prof. Václav Frolec a prof. Jaromír Kubíček. Všetky bibliografie boli publikované v *Brne: Ľudová architektúra* – 1981, *Zbojnícky folklór* – 1984, *Vysokohorské pastierstvo* – chýba rok vydania.

Spracovanie ľudovej architektúry bolo vzhľadom na široký rozsah problematiky plánované ako trojzväzková publikácia. Témou prvého zväzku malo byť staviteľstvo obytných budov, druhého zväzku staviteľstvo hospodárskych a priemyselných budov a tretí zväzok sa mal venovať staviteľstvu verejnoprospešných a sakrálnych budov. Sekciu architektúry viedol prof. Václav Frolec (Univerzita J.E. Purkyně v Brne), ktorý bol zároveň redaktorom prvého zväzku syntézy. Autorský kolektív tvorili predstavitelia jednotlivých domácich sekcií, ktorí pripravovali monografie ľudovej architektúry vlastného územia.

⁷ Na zasadnutí sa zúčastnili predstavitelia Bulharska, Československa, Poľska, Maďarska a ZSSR.

⁸ Frolec, V.: Cit. dielo, s. 39.

⁹ Gładysz, M.: Cit. dielo, s. 342.

V súlade s rozhodnutím, ktoré prijalo predsedníctvo MKKKB v roku 1988 na konferencii v Szentendre pri Budapešti, sa ďalšie kapitoly mali spracovávať podľa konceptu domácich monografií. Na neskorších stretnutiach autorského kolektívu tieto kapitoly členovia odovzdávali šéfredaktorovi, boli tiež sprístupnené ostatným autorom a prediskutované. Štruktúra každého diela sa podľa predpokladu mala dotýkať troch otázok: 1. výskytu skúmaného javu v každom štáte; 2. analógií na celom karpatsko-balkánskom území; 3. genetických a interetnických problémov na skúmanom území.

Zloženie autorského kolektívu bolo nasledujúce: Bulharsko – Bagra Georgieva, Československo – Václav Frolec (Česko), Ján Botík (Slovensko), Juhoslávia – Breda Vlahovič, Lasta Djapovič, Poľsko – Maria Gładyszowa, Danuta Tylkowa, Rumunsko – Ion Vladuțiu, ktorý sa zúčastnil na prácach kolektívu ako pozorovateľ, Maďarsko – Endre Füzes, Ukrajina (vtedajší ZSSR) – Natalija N. Gracianskaja (Rusko), Jurij Hoszko (Ukrajina), W. Zelenczuk (Moldavsko).

Spracovanie obytnej architektúry v Karpatoch a na Balkáne bolo zakončené a odozvdané do rúk šéfredaktora prof. V. Frolca v roku 1985. Po jeho smrti redakciu ľudovej architektúry prevzal v roku 1992 Dr. Jiří Langer z Valašského múzea v prírode v Rožnove pod Radhoštěm spolu s Dr. Helenou Bočkovou. Žiaľ, nečakaná smrť profesora Froleca, ako aj vtedajšie politicko-spoločenské a hospodárske premeny v štátoch strednej a východnej Európy mali vplyv na ďalší priebeh prác Komisie. V súčasnosti na svoje vydanie čaká rozsiahla práca (1000 strán textu) *Ludová architektúra v Karpatoch a na prilablom balkánskom území*.

Na čele medzinárodného autorského kolektívu pre tému vysokohorského pastierstva stála prof. Dr. hab. Bronisława Kopczyńska-Jaworska, ktorá plnila zároveň aj funkciu šéfredaktorky syntézy. Členmi kolektívu boli: Bulharsko – Georgi Georgijev, Československo – Ján Podolák (Slovensko), Jaroslav Štika (Česko), Juhoslávia – Petar Vlahovič, Poľsko – Bronisława Kopczyńska-Jaworska, Rumunsko – Nicolae Dunare – neoficiálne, Ukrajina – M.D. Mandybura, Maďarsko – László Földes, Milka Janovič.

Už spomínané spoločensko-politické a hospodárske premeny dezorganizovali prácu aj tohto autorského kolektívu, dôsledkom čoho štúdia ešte nie je úplne hotová.

Hlavným predpokladom diela o zbojníckom folklóre bolo predstaviť problematiku spojenú so životom zbojníkov, slovesný folklór, poéziu, piesne a príslovia. Okrem archívneho výskumu prebehol podľa možností a potrieb aj terénny výskum. Členmi autorského kolektívu boli: Moldavsko – Gregory Botezatu, Poľsko – Dorota Simonides, Teresa Smolińska, Slovensko – Viera Gašparíková, Ukrajina – Stiepan Myszanycz, Maďarsko – Imre Külös. Redaktorkou publikácie bola prof. Viera Gašparíková z Národopisného ústavu SAV v Bratislave a prof. Borys Putilovov z pobočky Etnografického ústavu Akadémie vied ZSSR v Leningrade.

Syntéza zbojníckeho folklóru v Karpatoch je už ukončená. Po smrti profesora Putilova bol text po korektúrach jednotlivých autorov domácich sekcií zverený profesorke Gašparíkovej a v roku 1997 profesorovi Pavlukovi, riaditeľovi Etnografického ústavu Ukrajinskej akadémie vied v Lvove. Práca *Hrdina alebo zbojník – obraz zbojníka v karpatskom folklóre* vyšla v Ústave európskeho folklóru v Budapešti v roku 2002.

Okrem tém, ktoré boli navrhnuté na syntetické spracovanie, sa členovia Komisie zaoberali aj inou problematikou, ktorá bola na karpatsko-balkánskom území obzvlášť zaujímavá. Pre niektorých boli vytvorené dokonca zvláštne podkomisie. K takým patrí podkomisia hudobného folklóru, ktorú viedol Dr. Oskár Elscher z Bratislavy. V rámci

činnosti tejto podkomisie boli zorganizované dve medzinárodné konferencie. Jedna z nich sa venovala stratigrafii ľudovej hudby na území Karpát a Balkánskeho poloostrova (Smolenice 1965) a druhá hudobnej a tanečnej problematike tohto územia (Donovaly 1976). V rámci prác bola vydaná bibliografia etnomuzikologických publikácií týkajúcich sa karpatskej a balkánskej oblasti, neskôr s celoeurópskou pôsobnosťou.

Výsledkom poľskej Komisie v tejto oblasti bola práca Dr. B. Lewandowskej *Bibliografia hudobnej kultúry goralov poľských Karpát za roky 1829-1980*, ktorú autorka odovzdala v roku 1981 v strojopise do archívu Komisie. Práca bola realizovaná pod vedením prof. Jana Śteżewského. Pre vtedajšie Československo takýto bibliografický zoznam vypracoval Dr. O. Elscher.

Stretnutia autorských kolektívov

Stretnutia medzinárodných autorských kolektívov sa konali aspoň raz v roku. Organizovali ich postupne všetky domáce sekcie. Rokovalo sa na nich o pracovných plánoch a o ich postupnej realizácii. Počas rokovaní bol predstavený aj ilustračný materiál ako fotografie, rytiny a mapy. Pre prípadnú konzultáciu sa na stretnutia pozývali okrem členov autorských kolektívov aj odborníci z danej oblasti. Pri tematických syntézach boli využité rovnako archívne materiály a literatúra predmetu, ako aj materiály pochádzajúce z terénneho výskumu. Súčasne sa tu plánovali ďalšie témy.

V roku 1987 boli na konferencii v Družbe pri Varne v Bulharsku predstavené projekty plánovaných syntetických diel: 1. Ľudové stavitelstvo v Karpatoch a príľahlej oblasti Balkánskeho poloostrova, z čoho druhý zväzok sa zaoberal stavitelstvom hospodárskych budov a dielní.¹⁰ Práce viedol Dr. J. Langer, ktorý pripravil konspekt celého diela. Ďalší, tretí zväzok o ľudovej architektúre sa mal venovať verejnoprospešnému a cirkevnému stavitelstvu.¹¹ Konspekt diela však nebol pripravený. 2. Sedliacke hospodárstvo. Konspekt pre budúcu syntézu, v ktorej mali byť zohľadnené všetky otázky týkajúce sa poľnohospodárstva a chovu, pripravil doc. Dr. J. Podolák. 3. Doprava a komunikácia v Karpatoch a na Balkáne – autorka Dr. M. Pariková.¹²

V súvislosti so začatím prác na týchto témach boli na jednotlivých konferenciách zostavované nové autorské kolektívy. Aj napriek tomu, že sekcie už začali pracovať, táto iniciatíva nevydržala, hlavne z ekonomických dôvodov. Práce sa zastavili v prvej etape činnosti – vypracovaní bibliografických zoznamov.

Organizačný rámec

Stanovy Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch prijali zakladajúci členovia, t.j. Poľska a Československa s platnosťou pre obe štátne komisie a po zohľadnení pripomienok československých delegátov, boli prijaté ako základ

¹⁰ Carpatobalcanica 1986, r. 15, z. 1, Carpatobalcanica 1987, r. 16, z. 1, s. 23-39.

¹¹ Gladyszowa, M.: *O projekcie syntetyzującym opracowania architektury ludowej na obszarze karpacko-balkańskim*. In: Etnografia Polska, zv. 24, z. 1, s. 321-323.

¹² Slovenský národopis 1985, r. 33, č. 4, s. 782, Carpatobalcanica 1987, r. 26, z. 1, s. 40-50.

činnosti MKKK. Stanovy umožňovali Štátnym komisiám zachovať organizačnú a vedeckú nezávislosť. Na druhej strane však spoločne dohodnuté aktivity zaväzovali účastníkov tieto úlohy realizovať. Na čele Medzinárodnej komisie stála Vedecká rada a jej predsedníctvo sa skladalo zo 4 delegátov Štátnych komisií (Československo, Poľsko, Rumunsko, ZSSR-Ukrajina), z ktorých jeden plnil funkciu predsedu a druhý funkciu generálneho tajomníka (volení boli na tri roky).

Generálny tajomník má na starosti technický sekretariát a sídli vždy v štáte, z ktorého pochádza.

Od roku 1959 do roku 1971 funkciu generálneho tajomníka Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch plnil doc. Dr. Ján Podolák. V rokoch 1971-1992 bol generálnym tajomníkom prof. Václav Frolec. Od roku 1993 túto funkciu plní prof. Stiepan Pavluk. Orgánom Generálneho sekretariátu je bulletin *Carpatia* (od roku 1976 *Carpatobalcanica*), ktorý pripravuje redakčný kolektív skladajúci sa z delegátov jednotlivých štátov, členov Medzinárodnej komisie.

Poľská Komisia MKKK

K vzniku Poľskej komisie ako člena Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne došlo v roku 1959 súčasne s podpísaním už spomínanej dohody medzi etnografickými pracoviskami v Poľsku a v Československu, ktorá určovala pravidlá medzinárodnej spolupráce. Práce v tejto komisii prebiehali na dvoch úrovniach – účasť v medzinárodných projektoch a činnosť v národnom meradle.

Prvé roky pôsobnosti Komisie boli obdobím obzvlášť intenzívnej činnosti či už z vedeckého, alebo organizačného hľadiska. Konalo sa veľa porád, domácich aj medzinárodných konferencií. Podrobné správy z činnosti Komisie boli publikované v časopisoch *Etnografia Polska*, *Czasopismo Etnograficzne*, *Wierchy*, *Carpatia* a *Carpatobalcanica*.¹³

Prvé obdobie činnosti Komisie pripadá na roky 1959-1975. Druhé obdobie sa začína v roku 1976, t.j. od chvíle formálneho zriadenia Komisie pri Výbore etnologických vied Poľskej akadémie vied. Umožnilo to koordináciu činnosti v celonárodnom meradle. Chýbajúci právny organizačný rámec spôsobil, že dovtedy bola účasť vedcov na práci Komisie dobrovoľná. Pracovníci etnografických inštitúcií, ktorí sa zapájali do činnosti organizovanej MKKK, boli povinní realizovať ju súčasne s plánmi vlastnej inštitúcie. „Z toho vyplývala určitá nekoordinovanosť výskumných prác a nedostatočné vedocko-organizačné schopnosti Komisie“.¹⁴

Formálne zriadenie Komisie malo plynúť na nadviazanie bližších kontaktov so spolupracujúcimi pracoviskami, ktoré sa taktiež venovali výskumu na území Karpát. Patrí k nim Katedra etnografie Slovanov Jagelovskej univerzity v Krakove, Katedra etnografie Lodžskej univerzity a Kabinet etnografie ÚDHK PAV v Krakove, Lodži a vo Varšave. Spolupráca medzi týmito inštitúciami uľahčila o.i. rozdelenie skúmaného územia a realizovaných tém. Vysokohorským pastierstvom sa zaoberalo lodžské stre-

¹³ Gładysz, M.: *Z działalności Polskiej Komisji do Badań Kultury Ludowej w Karpatach*. *Etnografia Polska* 1981, zv. 25, z. 2, s. 75.

¹⁴ Tamže, s. 74.

disko, stavitelstvom krakovské stredisko a kultúrnymi procesmi na novoosídlených územiach Kabinet etnografie ÚDHK PAV vo Varšave.

V prvom období sa činnosť Komisie sústredila podľa plánu na prípravu tematických monografií¹⁵ týkajúcich sa predovšetkým vysokohorského pastierstva, stavitelstva a remesla. V súvislosti s tým sa pristúpilo ku kolektívnemu výskumu, čo umožnilo monograficky spracovať jednotlivé regióny s cieľom „charakterizovať kultúrne subregióny, vymedzené o.i. na základe územno-správnych, historicko-osadníckych a hospodárskych rozdielov”.¹⁶ Začal sa komplexný kolektívny výskum, výsledkom ktorého bolo spracovanie regiónov Sliezskych Beskýd, Spiša a Bieszczad. Rýchle zhromaždenie archívnych materiálov a materiálov z terénu sa podarilo vďaka zjednoteným dotazníkom. V Poľskej komisii vznikol totiž dotazník na výskum vyskytujúcich sa foriem vysokohorského pastierstva (vypracovala ho prof. Dr. hab. B. Koczyńska-Jaworska). Po doplnení Dr. J. Podolákom a Dr. J. Štikom sa stal základom pri medzinárodnom terénnom výskume. Tento dotazník bol neskôr doplnený otázkami z oblasti pastierskeho stavitelstva, mágie a viery.

Okrem toho treba pripomenúť, že na vedecko-výskumných prácach na území Karpát sa v rámci praxe zúčastnili aj študenti etnografie. Pod dohľadom vedeckých pracovníkov Jagelovskej univerzity a PAV¹⁷ zbierali terénny materiál, ktorý bol základom mnohých diplomových prác. Do roku 1975 vzniklo 125 diplomových prác týkajúcich sa karpatskej oblasti.

Úlohy realizované po formálnom zriadení Poľskej národnej komisie (1976) boli pokračovaním plánu vytýčeného v 60. rokoch. Nadalej bola udržiavaná spolupráca medzi poľskými etnografickými pracoviskami s cieľom dokončiť syntetické spracovanie určených oblastí ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne (vysokohorské pastierstvo, ľudová architektúra, zbojnícky folklór), ktoré mali medzinárodný charakter. Ďalej sa tiež spracovával etnografický atlas poľských Karpát (prof. Dr. J. Klimaszewska).

Okrem aktívnej činnosti v rámci rozpracovaných tém, sa Poľská komisia pričínala k zriadeniu niekoľkých nových odborných kolektívov:

1. Múzejná podkomisia – utvorená v roku 1979, vedenia sa ujal Dr. Franciszek Midura. Skladala sa z predstaviteľov 14 múzeí zaoberajúcich sa ľudovou kultúrou Karpát. K jej základným úlohám patrilo nadviazovanie spolupráce s karpatskými etnografickými múzejnými pracoviskami, terénny výskum, spracovanie a publikovanie pramenných údajov o ľudovej kultúre tohto regiónu.
2. Etnomuzikologický kolektív – pôsobí od roku 1981 pod vedením prof. Jana Stęszewského a jeho úlohou bolo utvorenie organizačného a informačného strediska. Z jeho činnosti spomenieme zhromažďovanie materiálov a publikácií, systematických informácií o zbierkach a vedeckom výskume, inšpirovanie nových výskumných tém a organizovanie vzájomnej spolupráce.
3. Kolektív spracúvajúci počítačovú databázu „Prokes”, čiže informácie o archívnych prameňoch, ktorý pôsobí od roku 1983 pod vedením doc. Dr. A. Zambrzyckej-Kunachowiczovej. Jeho úlohou je zhromažďovať a sprístupňovať informácie o prameňoch. Činnosť archívu spočíva v registrovaní prameňov na základe Komisiou

¹⁵ Tamže, s. 72.

¹⁶ Tamže, s. 72-73.

¹⁷ Pracovníci vtedajšieho Etnografického kabinetu ÚDHK PAV v Krakove.

navrhutej a schválenej informačnej karty, v tvorení databázy o prameňoch registrovaných v archívoch, ale aj v zostavení hierarchicko-tematických tabuliek a slovníka kľúčových slov potrebných k vypracovaniu abstraktu.¹⁸ Zriadenie skupiny bolo dôsledkom spolupráce Poľskej celonárodnej komisie s Katedrou etnografie Slovanov (dnes Ústav etnológie a antropológie kultúry) JU, kde je sústredený archív.

Členmi Poľskej celonárodnej komisie sú predstavitelia vedeckých inštitúcií zaoberajúcich sa problematikou Karpát. Členovia si volia predsedu, jeho zástupcov a vedecký sekretariát, ktorý je zodpovedný za celú vedecko-organizačnú a vedecko-výskumnú činnosť. Úlohou sekretariátu je udržiavať kontakty s vedecko-výskumnými a s vedecko-kultúrnymi inštitúciami, zaoberajúcimi sa karpatskou problematikou. Sídlo sekretariátu sa nachádza v Kabinete etnológie Ústavu archeológie a etnológie PAV v Krakove (predtým Ústav dejín hmotnej kultúry PAV).

Funkciu predsedu Komisie od roku 1959 do roku 1984 zastával prof. Mieczysław Gładysz a od roku 1985 túto funkciu plnila doc. Dr. hab. Maria Gładyszowa. Po jej smrti povinnosti prevzala doc. Dr. hab. Danuta Tylkowa, ktorá bola do tejto funkcie zvolená v roku 1999.

Obnovenie činnosti

V roku 1993 sa po prestávke spôsobenej politickými a ekonomicko-spoločenskými zmenami, ku ktorým došlo v 80. a 90. rokoch 20. storočia v členských štátoch, konalo v Lvove stretnutie predstaviteľov Národných sekcií Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch a na Balkáne, kde došlo k obnoveniu činnosti Komisie. Vzhľadom na to, že bývalá Juhoslávia a Bulharsko nenadviazali kontakt, bolo ich členstvo zrušené a odrazilo sa to tiež v zmene názvu – Medzinárodná komisia pre výskum ľudovej kultúry v Karpatoch (MKKK).

Zároveň s reaktivovaním sa pristúpilo k činnostiam spojeným so spracovaním syntézy ľudovej architektúry (prvý diel – obytné staviteľstvo) a v roku 2002 bol vydaný zbornícky folklór. V pláne bolo tiež ukončenie prác spojených s témou vysoko-horského pastierstva.

Práca v kolektívoch je veľmi prínosná – sústredenie odborníkov z danej kultúrnej oblasti, určenie smeru a poradia jednotlivých etáp práce, ale aj synchronická činnosť etnografov s odborníkmi z iných disciplín – to všetko treba hodnotiť ako veľký vedecko-organizačný úspech.¹⁹ Na záver môžeme konštatovať, že kolektívny terénny výskum je opodstatnený, Karpaty tvoria kultúrny celok a tak ich tiež musíme chápať.

¹⁸ Robotycki, Cz.: Red. *Badania porównawcze i baza danych o źródłach etnograficznych do kultury ludowej Karpat. Układ Słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (Kultura ludowa Karpat Polskich)*. Kraków 1995.

¹⁹ Gładysz, M.: *Zarys planu działalności i organizacji Międzynarodowej Komisji do Badań Kultury Ludowej w Karpatach*. Etnografia Polska 1962, zv. 6, s. 29.

Socio-priestorové charakteristiky území, v ktorých žijú gorali

Fenomén goralov – horali, vrchári, highlanders

Nepochybne gorali sa predovšetkým v Poľsku stali určitým fenoménom sociálnym a spoločensko-kultúrnym, vyčleňujúcim sa – alebo aj vyčleňovaným (?) – od ostatného spoločenstva. Kde sú príčiny tohto fenoménu, a prečo sa takýmto fenoménom nestali aj na Slovensku, kde gorali predsa tiež žijú? Netreba očakávať, že tento príspevok prinesie jednoznačnú odpoveď. Hľadanie odpovede sa bude pohybovať skôr v rovne reflexie tohto javu a jeho konfrontácie s prozaickou realitou sociálno-priestorovej situácie, prinajmenšom v slovenských kontextoch.

Fenomén krajinnno-geografického prostredia, či sociálny a spoločensko-kultúrny?

Predovšetkým goral je človek z hôr – horal, ale v niektorých regiónoch Slovenska i vrchár a napríklad v anglosaskom prostredí highlander. To označenie sa viazalo skôr na prostredie, v ktorom ľudia žili, a následne tento priestorový znak dostával aj konotácie sociálne, ako označenie skupiny ľudí z tohoto krajinnno-geografického prostredia. Bolo to práve toto prostredie, ktoré sa spájalo s tvrdšími klimatickými podmienkami, prostredím, ktoré poskytovalo obvykle skromnejšie podmienky na obživu, či už v poľnohospodárstve, lesníctve alebo často v obmedzenej podobe v náročných podmienkach ťažby železných či neželezných rúd, prípadne kameňa. Tieto objektívne faktory prostredia a životných podmienok v ňom, sa preto často spájali s určitým viac či menej reálnym obrazom človeka, ktorý musel byť dostatočne drsný a odolný, ak sa chcel presadiť v tak náročných a súčasne do určitej miery obmedzujúcich životných podmienkach.

Horalský fenomén na Slovensku

Horalský fenomén na Slovensku je pomerne rozšírený, ak ho spájame s určitým krajinnno-geografickým prostredím, ktorý dostáva aj sociálne či sociálno-kultúrne konotácie. Okrem goralov v severnom pohraničí Slovenska s Poľskom, sú to i vrchári, ako sa hovorí lazníkom v oblasti Poľany na strednom Slovensku, či obyvatelia v horách roztrúsených obydľí – štálov v oblasti Novej Bane na strednom Slovensku, či kopaníc – v oblasti Myjavu na západnom Slovensku, atď. Goralský, horalský, či vrchársky fenomén sa spájal s valašskou kultúrou, so všetkými jej atribútmi, ktoré napriek rôznym regionálnym vývojom odlišnostiam si vo sfére tradičnej kultúry dokázal zachovať

veľa spoločného. To je však priestor pre etnológov. Napriek tomu treba poznamenať, že tento fenomén vzhľadom na svoje rozšírenie na slovenskom území, nepôsobil vo vzťahu ku goralom v užšom ponímaní až tak výnimočne či exkluzívne, ako to začalo pôsobiť v poľskom prostredí.

Gorali na Slovensku

Goralský fenomén na Slovensku sa v súčasnosti sústreďuje hlavne do dvoch území (regiónov):

- **Orava** – predovšetkým súčasne štatistické okresy Námestovo a Tvrdošín
- **Spiš** – hlavne súčasne štatistické okresy, alebo časti okresov Poprad, Kežmarok a Stará Lubovňa.

Goralský fenomén ako určitá podoba sociálno-priestorovej identity

Goralský fenomén, je určitá podoba sociálno-priestorovej identifikácie a identity. Táto vznikala a udržiavala sa v dlhodobom vývoji vďaka väzbám a sieťam lokálneho, mikroregionálneho či regionálneho charakteru, ktorú charakterizovala určitá relatívna uzavretosť vo sfére hospodárskej i spoločensko-kultúrnej, čo sa premietalo i do špecifík používaného jazyka (nárečia, dialektu). Takýmto spôsobom by sme mohli charakterizovať aj iné spoločenstvá na báze sociálno-priestorovej identifikácie a existujúcej identity – na Slovensku napr. i Spišiaci. Treba však povedať, že posilňovanie alebo oslabovanie tohoto fenoménu sociálno-priestorovej identity, alebo jej zmena, v mnohom závisí od politicko-správnych, hospodárskych i spoločensko-kultúrnych vplyvov, od otvárania sa tradičného spoločenstva a s tým súvisiacich procesov vstupovania do širších sociálno-priestorových vzťahov, včítane tých, ktoré sa v súčasnosti často veľmi efemérne nazývajú „globalizačnými”.

Charakteristiky územia – socio-demografické, socio-ekonomické, krajinno-ekologické, infraštruktúrne

Územie obývané goralmi z veľkej časti patrí na Slovensku k dlhodobo problémovým. Platí to pre región Oravy – hlavne severnej Bielej Oravy, ktoré reprezentujú už spomínané okresy Námestovo a Tvrdošín, ale aj priestor severného Spiša reprezentovaný predovšetkým okresmi Kežmarok a Stará Lubovňa. Vzhľadom na dlhodobú problémovosť, môžeme v ich prípade hovoriť o tzv. „**dedičnej marginalizácii**” (L. Falčan – P. Gajdoš – J. Pašiak, 1995).

• Minulosť

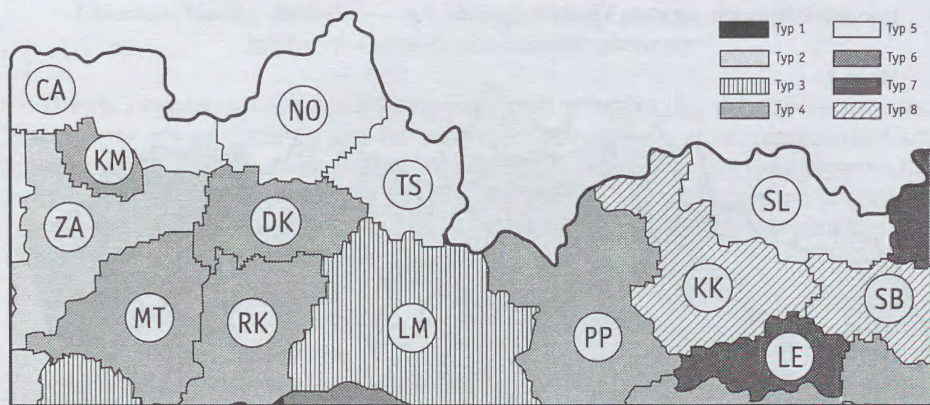
Už v **minulosti** – ak ju budeme počítat len od počiatkov 20. storočia – to boli územia poznačené biedou, **nedostatkom pracovných príležitostí, pracovnou migráciou**, včítane trvalých odchodov do zahraničia. Odrážalo to skutočnosť, že poľnohospodárska produkcia bola limitovaná nielen drsnými klimatickými podmienkami, ale aj **technickou alebo technologickou zaostalosťou**. Rovnako práca v lese a drevospracujúce aktivity len v obmedzenej miere poskytovali trvalé pracovné príležitosti a zodpovedajúce sociálno-ekonomické zabezpečenie. Sociali-

• **Umiestnenie okresov obývaných aj Goralmi v kontexte typológie problémovosti regiónov Slovenska**

Detailný pohľad na mapu č.2 ukazuje, že **okresy, v ktorých žijú goralí, sa v rámci 8-stupňovej typológie miery „problémovosti“ nachádzajú vo sfére väčšej problémovosti.** Pritom relatívne najlepšie je na tom okres Poprad (PP) a najhoršie okres Kežmarok (KK). Rovnako okresy Námestovo (NO), Tvrdošín (TS) i Stará Lubovňa (SL) sú problémové, hoci oravské okresy, dostávajú sa do širšieho regionálneho priestoru so zlepšujúcou sa situáciou, čo v prípade okresu Stará Lubovňa nie je až tak jednoznačné.

Relatívne najlepšia pozícia okresu Poprad je daná tým, že okres charakterizuje pomerne silné a odvetvovo štrukturované priemyselné zázemie (strojársky, chemický, textilný a potravinársky priemysel, ale i stavebníctvo a sietové odvetvia), včítane zahraničných investičných vstupov, čo vytvára významnú základňu nielen pre pracovné príležitosti, ale aj produkčnú výkonnosť. Relatívne silné priemyselné zázemie okresu a miera dosahovanej urbanizovanosti však prináša so sebou krajinnno-ekologické ohrozenia aj napriek tomu, či práve preto, že súčasťou územia okresu je i významná časť Tatranského národného parku (od 19. novembra 2004 výrazne poškodeného víchricou). Ďalšie zmienené okresy majú takéto priemyselné zázemie menšie – Horná Orava, reprezentovaná okresmi Námestovo a Tvrdošín, je do značnej miery „fahaná“ subjektami elektrotechnického priemyslu lokalizovaného predovšetkým v okrese Tvrdošín (Matsushita Electric Components, OVP Orava, Vidox). Aktivizuje sa tu však i malé a stredné podnikanie vo sfére spracovania dreva a v stavebníctve. Rovnako v okrese Stará Lubovňa je zastúpenie významnejších hospodárskych subjektov vo sfére priemyslu limitované (v obmedzenej miere strojársky, chemický priemysel a stavebníctvo). Najproblémovnejší je okres Kežmarok, ktorý má výrazne obmedzenú priemyselnú základňu. (Trend Top, 2004). Významným ovplyvňujúcim komponentom v tomto okrese je i silné zastúpenie problémovej rómskej populácie.

Mapa č. 2 Prihraničné okresy Oravy, Liptova a Spiša a ich typologické priradenie

Analýza regiónov Slovenska nižšie uvedeným spôsobom charakterizuje regionálne typy, ktorých súčasťou sú i okresy Poprad, Námestovo, Tvrdošín, Stará Lubovňa a Kežmarok (Typológia..., 2004):

Typ 4 – patrí sem 12 okresov: Poprad, Martin, Považská Bystrica, Prešov, Banská Štiavnica, Ružomberok, Žiar nad Hronom, Humenné, Dolný Kubín, Spišská Nová Ves, Kysucké Nové Mesto, Michalovce,

Tento typ charakterizujú:

Silné stránky	Hodnotenie	Slabé stránky	Hodnotenie
urbanizovanosť	++	sociálna situácia	--
produkčná výkonnosť	++	krajinno-ekologická situácia	-
environmentálna infraštruktúra	+	technicko-informačná infraštruktúra	-
zamestnanosť	+	index vzdelania	-
osídlenie	+		

Typ 5 – patrí sem 5 okresov: Bytča, Čadca, Námestovo, Tvrdošín, Stará Ľubovňa

Tento typ charakterizujú:

Silné stránky	Hodnotenie	Slabé stránky	Hodnotenie
krajinno-ekologická situácia	+++	urbanizovanosť	---
populačný index	++	technicko-informačná infraštruktúra	--
osídlenie	++	produkčná výkonnosť	--
sociálna situácia	+	index vzdelania	--
		index pohybu	--
		environmentálna infraštruktúra	--
		zamestnanosť	-

Typ 8 – patrí sem 10 okresov: Revúca, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Kežmarok, Sabinov, Vranov nad Topľou, Gelnica, Košice-okolie, Rožňava, Trebišov

Tento typ charakterizujú:

Silné stránky	Hodnotenie	Slabé stránky	Hodnotenie
		zamestnanosť	---
		sociálna situácia	---
		produkčná výkonnosť	---
		Index vzdelania	---
		technicko-informačná infraštruktúra	---
		urbanizovanosť	---
		osídlenie	-
		environmentálna infraštruktúra	-

Socio-kultúrny fenomén komercializácie a kultúrna tradícia

Veľmi stručné naznačenie sociálno-priestorovej situácie regiónov, v ktorých žijú a pôsobia gorali, rovnako ako aj „ináč“ definovaní príslušníci teritoriálneho spoločenstva daného územia, signalizuje obraz súčasných procesov, ktoré v nich prebiehajú. Uvedené procesy vo svojom historickom vývine predznamenávali smerovanie civilizačných premien, ktoré mali viac či menej intenzívne dopady na spoločensko-kultúrnu sféru, na jej tradičné či súčasnosťou poznačené prejavy. Všeobecne sa dá povedať, že uvedené procesy ovplyvňujúce premeny tradičného spoločenstva prebiehali prinajmenšom v dvoch úrovniach. Na jednej strane do územia začali vstupovať a v ňom sa presadzovať **industrializačno-urbanizačné procesy**, na druhej strane **hospodárska a sociálna situácia zaostávajúcich oblastí „vyháňali“ časť populácie za prácou** do iných regiónov krajiny, resp. za hranice krajiny, do „sféry“ iných, či novo sa formujúcich spoločensko-kultúrnych hodnôt. Tieto procesy sa významne dotýkali aj území obývaných goralmi a v konečnom dôsledku prinášali zmeny do tradičného spoločenstva a v mnohých ohľadoch ho otvárali. Od konca 19. a počiatkov 20. storočia „do hry“ začal vstupovať ďalší fenomén – produkt civilizačných a hodnotových premien – **turizmus**. Romantizujúci obdiv k „naturálnemu“ (v jeho prírodnej i spoločenskej podobe), ktorý privádzal zámožnejších predstaviteľov „urbánneho spoločenstva“ do prostredia hôr, začal významne ovplyvňovať spôsob života i svet hodnôt „rurálneho spoločenstva“ v takýchto, na atraktivite získavajúcich území. Pod vplyvom očakávaní i tlakov urbánneho spoločenstva sa **transformujú niektoré prejavy materiálnej i duchovnej kultúry tradičného spoločenstva na „trhové produkty“** čoraz viac sa komercializujúcej spoločnosti:

Dopyt po ubytovacích zariadeniach pre hostí viedol nielen k výstavbe hotelov či penziónov, ale z hľadiska transformácie tradičného spoločenstva smeroval k významnej zmene v charakteristických znakoch pôvodnej zástavby. Tento trend naberá na intenzite v 20. storočí a zväzňuje sa (napr. v prípade Slovenska) s prechodom na trhový ekonomiku koncom 20. storočia. **Mení sa architektonický vzhľad i spôsoby dispozičného riešenia pôvodnej zástavby**, v ktorej významnú rolu zohrávajú nielen bezprostredné potreby bývania a hospodárskeho fungovania rodiny, ale **dôležitou sa postupne stáva hospodársko-komerčná funkcia obytných priestorov pre „cudzích“**. Vedie to k významnej modifikácii tradičnej architektúry, resp. k ponechávaniu len niektorých jej prvkov, alebo k jej úplnému zavrnutiu a nahradeniu riešením z iného kultúrneho prostredia.

Tradičné hudobno-spevné a tanečné prejavy sú už čoraz menej súčasťou uspokojovania kultúrnych potrieb lokálneho spoločenstva, súčasťou jeho obradov, ktoré toto spoločenstvo vnútorne integrujú. **Menia sa postupne na obchodný artikel** (produkt) „firmy“ (za ktorý sa môže považovať súbor, folklórna skupina), ponúkaný na báze trhových pravidiel záujemcom. Obdobnou premenou často prechádza i celý rad tradičných obradov, ponúkaných ako určitá atrakcia – určité divadlo – pre hostí (takto napríklad fungovala prezentácia tradičnej goralskej svadby v Ždiari). Tvoria sa nové atrakcie, kvázi tradičné, včítane realizovaných na spôsob show (jazdy v tradičných povozoch, „zbojnícke prepady“, splavy na pltiach atď.).

Obdobným spôsobom sa transformujú, alebo obnovujú niektoré tradičné remeslá i tvorba umeleckých artefaktov vychádzajúcich z ľudovej umeleckej tradície. Aj táto je orientovaná v prevažnej miere na odberateľov z urbánneho prostredia (preto sa i „vyváža“

do mestského prostredia – napr. predajne s ľudovými umeleckými výrobkami, od suvenírov po úžitkové predmety a materiály), alebo na tých, ktorí v miestnom prostredí takéto artefakty „zapájajú“ do súčasných podôb „folklorizácie“ jednotlivých aspektov lokálnej (regionálnej) reality.

Od romantizmu k realite

Vyššie zmienené sociálno-priestorové premeny a ich socio-kultúrne dopady predovšetkým na tradičné podoby lokálnej (regionálnej) kultúry provokujú k otázke, **do akej miery pretrvávanie či udržiavanie určitého fenoménu „tradičného“ v jeho rôznych mutáciách je odrazom vnútrokomunitnej potreby kultúrnej kontinuity a adaptácie na potreby súčasnosti, a do akej miery je to produkt potreby „zvonka“ – inými slovami, romantizácie prozaickej reality.**

Bibliografia

- L. Faltan – P. Gajdoš – J. Pašiak, 1995, *Sociálna marginalita území Slovenska (Social Marginality of Territories of Slovakia)*, S.P.A.C.E., Bratislava, s. 40.
- Typológia regionálnej diferenciacie v slovenských podmienkach, 2004, Subtéma č. 3, Gestor a hlavný riešiteľ syntézy: Ph Dr. Peter Gajdoš, CSc., Úlohy výskumu a vývoja „Regionálna diferenciacia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov“, Hlavný riešiteľ úlohy: Mgr. Lubomír Faltan, CSc., Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- „Trend Top v priemysle“, 2004, september.

Hospodárenie v Tatrách na príklade Kasprovej hole

Kasprova dolina predstavuje časť Bystrej doliny. Z juhu je uzavretá Kasprovým vrchom (1988 m n.m.). Západným ohraničením je jeho rássocha, ktorá sa cez Suchú Czubu a Myślenické Turnie tiahne nad ústím doliny. Z juhovýchodu ju obklopuje rássocha Kasprovho vrchu, klesajúca Uhrociem Kasprovým cez sedlo Mechy do Kopy Magury. Zo severovýchodu dolinu ohraničuje Czuba Jaworzyńska, Jaworzyńské Turnie a horný úsek Czol Jaworzyńskich. Kasprovu dolinu tvoria dve vetvy: Staré Sałasiska a Suchá Kasprova dolina. Kasprova dolina je dlhá asi 2,6 km:

Táto dolina kedysi patrila k jednému pastierskemu hospodárstvu a to ku Kasprovej holi, ktorá sa rozdeľovala na dve jednotky – Nižnú Kasprovu hoľu a Vyšnú Kasprovu hoľu. Nižná Kasprova hoľa zahŕňala dolnú časť Kasprovej doliny spolu s Kasprovou poľanou. Vyšná Kasprova hoľa zaberala oblasť Suchej Kasprovej doliny a doliny Starych Szalasisk (Gąsienica Byrcyn 2004).

Územie Zakopanskej kotliny bolo osídlené pomerne neskoro. Najbližšie položenou osadou k Tatrám v ranom období poľskej štátnosti boli Szaflary. Z archeologického výskumu vyplýva, že na území Szaflár sa už v 11. storočí nachádzal drevený hrádok. Nemôžeme teda vylúčiť, že v 12. storočí tu mohli žiť stáli osadníci (Adamczyk 1993).

Prvé zmienky o plánovanej osadníckej akcii sa vzťahujú až na druhú štvrtinu 13. storočia. V roku 1234 dostal Teodor Gryfita povolenie priviesť na toto územie nemeckých kolonistov. Ďalšie zmienky sa týkajú výsad udelených rádu cisterciánov z rokov 1251-1254 a z roku 1308. Do polovice 14. storočia vznikla na úseku medzi Szaflarmi na juhu, Klikuszowou na severe, Dębnom na východe a Długopolom na západe skupina najstarších dedín na ceste k Tatrám. Do polovice 16. storočia to bol osadnícky ostrov neskoršieho nowotargského starostva.

Prvá pramenná zmienka o szaflarskom hrade pochádza z roku 1252 a o samotnej dedine z roku 1328. Zakladacia listina sa nezachovala. V doklade z roku 1338 sa spomína tamojšie šoltýstvo už ako jestvujúce. Zo začiatku bola osada oslobodená z odvádzania poplatkov panskému dvoru (Adamczyk 1993).

Szaflary boli viac ako 200 rokov okrajovou dedinou, ktorá z juhu aj zo západu susedila s veľkými lesnými komplexmi a prirodzenými hoľami tiahnucimi sa až k Tatrám. Priaznivo to vplývalo na rozvoj chovu a drevárskeho remesla. Kolonizácia oblastí južne od Szaflár, ktorá sa začala v druhej polovici 16. storočia, spôsobila zmenšenie lesných plôch a pasienkov. Pastierstvom sa zaoberal len malý počet sedliakov. Ale šoltýsi, ktorí disponovali areálom vlastných pasienkov a pasienkov prenajatých od pánov, mali dostatočné možnosti.

K najstarším rodinám v Szaflarách patrili rodiny Szaflarských a Kalatovcov. Predpokladá sa, že rodina Szaflarských prevzala šoltýstvo po roku 1496, v dôsledku procesu s Marekom Ratułdom. Pred rokom 1605 už patrilo Maciejovi Szaflarskému (Adamczyk 1993).

Rodina Szaflarských patrila k starým miestnym rodinám. Kalatovci prišli do dediny oveľa neskôr, t.j. v rozpätí rokov 1605 a 1641 a pochádzali z Uhorska. V zápise kráľovských lustrátorov z roku 1660 je o.i. uvedený: „že šoltýstvo je per medium rozdelené“. Privilégium vlastníctva jednej polovice z dňa 12. novembra 1652 predložili Jan a Wojciech Szaflarski, synovia Wawrzynca a vlastníctvom druhej časti sa prostredníctvom privilégia z 8. januára 1661 legitimovali Stanisław a Wojciech Kolackowci (Kalatovci) (Adamczyk 1993). Šoltýske rodiny Szaflarských a Kalatovcov vlastnili aj vedľajšiu pôdu na území Tatier, ku ktorej patrila hoľa pod Gievontom (Kalatówki, Strążyska, Białego) a hoľa Stawy, neskoršie nazývaná hoľa Stawy Gąsienicowe.

Szaflarski sedliaci užívali svoju pôdu na tzv. zákupnom práve a poľany a hole od začiatku takmer výlučne za nájomné poplatky. Znamenalo to, že veľmoži ich nemohli tak ľahko odsunúť z pôdy, ktorú obrábali. Od konca 15. storočia až do štyridsiatych rokov 17. storočia k takýmto pokusom dochádzalo. V neskorších rokoch sa na území Szaflár takéto podvody nezaznamenali.

Zakladacia listina bola pre šoltýsa zakladajúceho dedinu určitým druhom zmluvy. Šoltýs spravoval administratívnu funkciu v dedine, po tom, ako od majiteľa pozemkov dostal určité, hlavne hospodárske oprávnenia, privilégiá. V prípade Szaflár k nim patrilo nadobudnutie dvoch lánov pôdy pre šoltýstvo na trvalý nájom, oslobodenie od poddanských prác, právo na vlastníctvo mlyna, krčmy, vlastných sedliakov, ale aj právo na vyberanie tretieho groša z pokút a súdnych poplatkov a šiesteho groša z nájomného vyberaného od sedliakov pre veľmoža. K tomu pribudlo ešte právo na poľovanie, chytanie rýb v riekach a potokoch v katastri vlastnej dediny a pridelenie pasienkov v Tatrách, k čomu došlo ešte počas zakladania dediny, alebo neskôr. Šoltýsi boli povinní o.i. platiť nájomné, zo začiatku hlavne za využívanie pasienkov v Tatrách (Adamczyk 1993).

Medzi hoľou Kalatówki patriacou Kalatovcom a hoľou Stawy patriacou Szaflarským sa nachádzala Kasprova hoľa, ktorú vlastnili Gąsienicowci, pochádzajúci z Gładkého a z Kotelnice. Názov pochádza od mena Kasper. Vraj jej prvým vlastníkom bol Kasper Gąsienica. Dnes už ťažko zistíme, či tento legendárny Kasper vlastnil svoju Kasprovu hoľu ako dedičnú, alebo ju kúpil. Je pravdepodobné, že hoľa od pridelenia patrila len Gąsienicovcom. Kadiaľ viedli dávkne hranice medzi týmito hoľami je ťažké jednoznačne dokázať. Je isté, že Gąsienicowci rovnako z Kotelnice, z Gładczan aj z Bystrého pásli svoje stáda aj na holi Stawy, aj na Kasprovej holi. Vyplývalo to pravdepodobne z častých sobášov a vena, do ktorého dostávali dcéry Gąsienicovcov časti z týchto holí (Krzeptowscy Jasinek 1997).

Gąsienicowci sa snažili skúpiť väčšie časti poľan, rolí a hól aj rôznymi transakciami. Známe sú dokumenty, ktoré potvrdzujú, že Gąsienicowci odstúpili rodovú hoľu Jaworzynu Krytu, nachádzajúcu sa v Chocholovskej doline, Antonymu Szaflarskému, o čom svedčí jeho testament z roku 1652 a tiež neskorší spor.

Ako je známe z materiálov Zemského súdu v Krakove (Varia 93) z roku 1796, bol vyhlásený rozsudok, ktorý sa odvoláva na kontrakt z roku 1700 vo veci hole Stawy, ktorú si mali Gąsienicowci vziať za hoľu Jaworzynu Krytu. Spomínaný spor medzi Walentom, Sebastianom a Szymonom Gąsienicowcami zo Zakopaného a Wojciechom, Mikołajom a Janom Szaflarskými z dediny Czarny Dunajec sa týkal „udržania si hole zvanej Stawy“. Ide o hoľu neskôr nazývanú Stawy Gąsienicowe i Kasprov vrch. Spor

sa skončil z mierom. Gąsienicovcom sa zachránili Stawy a Jaworzyna Kryta dodnes patrí czarnodunajským rodinám (Krzeprowscy Jasinek 1997).

Podľa Jozefínskeho katastra IV. 124 (podľa Hołub-Pacewiczowa, 1931) v roku 1787 patrila Kasprova hoľa popri holiach Toporowej, Cerhli, Łuszczkowej (Jaworzynki), Potoku Gąsienicowego, Małej Łąky, Gąsienicowej a Pańskiej a polanách Weszkówky, Spyrłówky, Jaszczurówky, Kielbasówky, Cerhly, Wilkówky a iných, dedine Zakopané.

Ako uvádza Hołub-Pacewiczowa (1931) Kasprova hoľa patrila Zakopanému v 18., 19. aj v 20. storočí. Čo sa týka 16. a 17. storočia, pramenné informácie chýbajú. V 17. storočí existovali v Tatrách voľné pasienky a určite sa už vtedy do tejto nie veľmi vzdialenej doliny dostali aj zakopanskí pastieri. Krzeptowscy Jasinek (1997) konštatujú, že názov Kasprovho vrchu, nachádzajúceho sa na okraji Kasprovej hole, pochádza od Kaspra Gąsienicu Kasprusia, ktorý sa narodil okolo roku 1681 a oženil sa s Katarínou Guciankou. Podľa týchto autorov polovica Kasprovho vrchu patrila Gąsienicovcom Gładczanovcom a polovica Gąsienicovcom z Osiedla. Spomínaný Kasper Gąsienica Kaspruś pochádza z toho istého koreňa ako Gąsienicovci Gładczanovci. Zdá sa však, že Kasper Gąsienica Kaspruś po zdedení veľkej časti polany Żywczańskie, neskôr nazvanej Kasprusie, nevlastnil podiely v Kasprovej doline.

Ako majiteľ polany Kasprova hoľa sa v súpisoch stavu dobytka a nájomného za pasenie v dedinách panstiev Nowy Targ, Zakopané a Kościeliská z roku 1811 (podľa Hołub-Pacewiczowa, 1931) uvádza Kazimierz Gąsienica zo Zakopaného. Nájomné za pasenie a paušálny poplatok za 141 starých oviec a 60 mladých oviec spolu predstavovali 120 florénov a 36 grajciarov. Na holi pásol 10 koní, 9 kráv a 6 jalovic, za ktoré platil nájomné 9 florénov a 6 grajciarov.

Hoci je v spomínaných súpisoch v katastri Zakopaného zapísaný jeden majiteľ Kasprovej hole, zdá sa, že začiatkom 19. storočia jediným majiteľom celej Kasprovej hole nebol Kazimierz Gąsienica. Mohol vlastniť samotnú Kasprovu polanu, alebo reprezentoval všetkých spolumajiteľov pred úradom vyberajúcim nájomné. Spomínaný Kazimierz, ktorého celé meno znelo Gąsienica Gładczan, sa narodil v roku 1743 a jeho manželkou bola Anna Gąsienica. Tenže Gąsienica Gładczan bol synom Kazimierza Gąsienicu Gładczana, narodeného v roku 1716 a Katarzyny Stopky (Krzep-towscy Jasiek, 1997).

V 20. storočí mali okrem Zakopančanov podiel v Kasprovej holi jedine gazdovia zo Żąbu. Hałub-Pacewiczowa (1931) nezistila, či aj v predchádzajúcich storočiach boli majiteľmi pozemkov v oblasti Kasprovej doliny. V roku 1960 Rada Ministrów schválila uznesenie č. 415/60 vo veci usporiadania vlastníckych vzťahov na území Tatranského národného parku (TNP). Vo vyhláske TNP-u z apríla 1968 č. 1/68 Kasprova hoľa vo veci: výkupu Kasprovej hole dobrovoľnou zmluvou, katastrálna obec Iwh 71 c.d. Kw. C. 1207, nájdeme úplný zoznam posledných hypotekárnych majiteľov Kasprovej hole.

Ako vyplýva zo spomínaného dokumentu, rozloha Kasprovej hole bola 202,9799 ha. Celková hodnota hole bola určená na 6 882 367 zł, z čoho lesy mali hodnotu 6 413 689 zł a servitút 10 710 zł. Priemerná hodnota 1 ha bola 33 906, 64 zł.

Vyhláška vyzývala všetkých hypotekárnych majiteľov, ich dedičov a užívateľov, ktorí získali vlastnícke práva z titulu prisúdenia a tých, ktorí mali obmedzené vecné práva k nehnuteľnosti, aby sa prihlásili do TNP-u v termíne do 21 dní a podpísali dobrovoľnú zmluvu o predaji svojich podielov v predmetnej nehnuteľnosti za cenu 33 906,64 zł za hektár. Tento list ďalej informuje, že v prípade neprihlásenia sa osôb do TNP-u v určenom termíne na podpísanie zmluvy o predaji svojich podielov v predmetnej nehnuteľnosti,

TNP bude nútený okamžite pristúpiť k vyvlastneniu s cieľom získať do vlastníctva predmetnú nehnuteľnosť, v súlade s uznesením Rady Ministrov č. 415/60 z 8. 12.1960.

Ako vyplýva zo žiadosti TNP-u z októbra 1968 adresovanej prezídiu Krajského národného výboru, odboru vnútra v Krakove, z 31 spolumajiteľov a ich dedičov 11 nesúhlasilo s dobrovoľným predajom. Neprihlásili sa na vyzvanie TNP-u. Boli to Jędrzej Chyc, Regina Gąsienica Byrka, Jan Gąsienica Marcinów, Andrzej Strączek ako dedič po Ludwike Hycovej (Chycovej), Agnieszka Chyc, vydatá Walczak Wójciak, Jan Cukier Kozieniak, Franciszek Cukier, Kazimierz Stoch, Jan Chyc Kuros.

Nehnuteľnosti uvedených majiteľov alebo ich dedičov boli vyvlastnené. Cieľom vyvlastnenia bola realizácia citovaného uznesenia Rady Ministrov č. 415/60. Na Kasprovej holi sa vyvlastnenie týkalo rozlohy 53,3342 ha s hodnotou 1 808 385 zł. Nebolo však vyvlastnených 50,3423 ha s hodnotou 1 706 938 zł, ktoré patrili Poľskému tatranskému spolku, ktorý sa v období vybavovania tejto záležitosti pripojil k Poľskému turisticko-vlastivednému spolku. V roku 1968, keď sa pristúpilo k dobrovoľnému vykupovaniu alebo vyvlastňovaniu Kasprovej hole, najväčší podiel na nej mala rodina Gąsienicovcov s prímenami: Byrka, Byrcyn, Marcinów, Krzeptowski a Ladzi. Gąsienicovci mali spolu 711843 ha. Rodine Chycovcov (občas písaní ako Hycovci) patrilo 37,4746 ha a Cukrovcom Korzeniakovcom 16,9140 ha. Všetci spolumajitelia boli v príbuzenskom vzťahu vďaka sobášom, neraz už niekoľko generácií predtým.

Kasprovu poľanu vyvlastnilo prezídium Krajského národného výboru, odbor vnútra rozhodnutím o vyvlastnení nehnuteľností a odškodnení z dňa 2. decembra 1968. Žiadateľom bol TPN. Rozloha poľany bola 1,6857 ha. V období realizácie tohto rozhodnutia patrila takmer tým istým hypotekárnym majiteľom, ktorí už vlastnili Kasprovu hoľu. Najviac podielov pripadalo rodine Gąsienicovcom: Ladzi, Gąsienicovcom Marcinowským a Chycovcom. Pomerne veľké podiely mali taktiež: Kazimierz Stoch a Regina Gąsienica Byrka. Na Kasprovej poľane, ale aj na Kasprovej holi sa v okruhu Starých Szalasisk nachádzali salaše rôznych gazdov. Po roku 1960 ich majitelia rozbírali a preniesli. Posledné dva salaše patrili Janovi Chycovi Kurosovi, poslednému bačovi v Kasprovej doline a Stanislawovi Gąsienicovi Byrcynovi.

Doterajší spôsob využívania nehnuteľnosti, ktorá mala byť vykúpená alebo vyvlastnená, spočíva v letnom pasení oviec, získavaní dreva a v malom rozsahu aj iných plodov. V roku 1968, keď majitelia posledný rok hospodárili na Kasprovej holi aj poľane, páslo sa tu 156 oviec a 4 kusy dobytky (2 kravy a 2 telatá). V roku 1967 sa tu páslo 165 oviec a 4 kusy dobytky, čo bolo najviac za posledných sedem rokov.

Literatúra

- Adamczyk, M.: *Okres staropolski*. In: Szaflary wieś podhalańska. Red. M. Adamczyk, Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Nowy Targ 1993, s. 170.
- Hołub-Pacewiczowa, Z.: *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu*. Prace Komisji Geograficznej, nr 1, PAU, Kraków 1931, s. 508.
- Gąsienica Byrcyn, W.: *Zwyczaje religijne związane z wypasem w Tatrach na przykładzie Hali Kasprowej*. In: Sacrum i przyroda. Red. M. Ostrowski, Wyd. Tatrzańskie-go Parku Narodowego, Zakopane 2004, s. 116.
- Krzeptowscy Jasinek, M. a J.: *Genealogia rodu Gąsieniców w Zakopanem*. Wyd. Krzeptowscy, Zakopane 1997, s. 396.

Pastiersky život v Tatrách

1

Určitou zvláštnosťou využívania pôdy v horských oblastiach, ktorú si všimol každý návštevník z nížinných oblastí Poľska, bolo vysokohorské pastierske hospodárenie. Už v jednej z najstarších správ z výpravy do Tatier uskutočnenej v roku 1650 nachádzame oznámenie o pohostení ovčím syrom na salaši.¹ Prvým zo známych Poliakov, ktorí navštívili Tatry, bol istý Michal Chruściński. Tohto muža síce najviac zaujímali poklady, ktoré sa údajne mali nachádzať v horách, ale vo svojom opise sa zmieňoval aj o ovčiaroch, ktorí svoje stáda pásli v Tatrách.² Taktiež u *Simplicissimusa* Węgieřského nachádzame opis pobytu na horskom salaši.³ Ale presnejšie a početnejšie opisy pastierskeho hospodárstva pochádzajú až z 19. storočia, keď sa o Podhalie začali zaujímať jeho početní návštevníci a keď mnohí literáti, výtvarní umelci a turisti „objavili„ Tatry.⁴ S väčšou či menšou presnosťou opisovali pre nich neznámy spôsob života a prácu pastierskej družiny. Obzvlášť veľký záujem vzbudzovala organizácia práce pastierskeho kolektívu a spôsob delby zisku, ako aj zručnosť miestnych obyvateľov pri výrobe syra, odlišnej od nížinného spôsobu. Výsledkom tohto záujmu boli mnohé vedecké práce, v ktorých autori opisovali horské hospodárenie, vysvetľovali jeho odlišnosti od nížinného hospodárenia a podobnosť s hospodárením v iných hornatých oblastiach.

Neobvyklý spôsob výroby syra z ovčieho mlieka a s ním spojené cudzie názvoslovie úkonov a náradia viedli k tomu, že v prvom rade sa tu uskutočnil jazykovedný

¹ Bol to opis v nemčine o výprave piatich neznámych študentov do Vysokých Tatier, vydaný v roku 1702, ktorý do poľštiny preložil a uverejnil v časopise *Nowa Reforma* 20.8. 1905 pod názvom *Wycieczka w Tatry w pierwszej połowie XVII w.* Grzegorz Smulski. Citované podľa Hoesick, F.: *Tatry i Zakopane*. Zv.1, Poznań-Kraków, s. 70-74.

² Jeho opis v odpise Z. Pauleho ako prvý vydal Zejszner, L.: *Podbale północna pochyłość Tatrów czyli Tatry Polskie*. In: Biblioteka Warszawska, zv.1.:1849; a neskôr Eliasch-Radzikowski, S.: *Michała Chruścińskiego opisanie ciekawe gór Tatrów*. Krakow 1905.

³ *Podróż Simplicissimusa Węgieřskiego do Tatr w XVII w.* In: Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego, zv. 28:1907.

⁴ Pozri Kopczyńska-Jaworska, B.: *Organizacja wypasu na Podhalu*. Príloha 1. *Bibliograficzny przegląd prac i wzmianek o pasterstwie w Tatrach*. In: *Studia i materiały do historii kultury wsi polskiej w XIX i XX w.* *Zajęcia pozarolnicze. Współdziałanie gospodarce*. Wrocław: Ossolineum 1958, s. 291-303.

výskum, ktorý v tomto miestnom názvosloví odhalil mnohé názvy rumunského pôvodu, ako napríklad: bryndza, bundz, žetyca, redykač, plekač, podiszar, strunga, alebo maďarského: salasz, baca, juhas, gazda, či nemeckého: – gieleta, putyra.⁵

Výsledky jazykovedných výskumov viedli k intenzifikácii výskumov dejín osídľovania horských oblastí a následne aj ku komparatívnemu zemepisnému a etnografickému výskumu.⁶

Prezentácii výsledkov týchto prác sa venujú autori iných referátov. Dovolím si však podotknúť, že tieto výskumy ukázali, že obyvatelia väčšiny dedín na nowotargskej a liptovskej nížine sa zaoberali letným pasením ovčích stád, kôz a volov na tatranských holiach. Lesné polany, ktoré sa nachádzali nižšie, využívali na pasenie kráv.

Zo zachovalých lokačných listín z oblasti Podhalia vieme, že zakladateľ osady, v dokumentoch nazývaný šoltýs, získaval výsadu pásť stáda na presne vymedzenom území Tatier. To ho zaväzovalo k určitým povinnostiam voči majiteľovi pôdy. V prípade Podhalia, ktoré bolo kráľovským majetkom, to bol nowotargský starosta. Pravidlá tohto osídľovania určovalo takzvané valaské právo, ktoré bolo podľa historikov variantou nemeckého práva prispôbeného podmienkam horských oblastí.

Uvedené záväzky spočívali v odovzdávaní produktov horského hospodárenia: dávky sena, syrov zo salašnej mliečnej výroby, vlneného súkna a takzvanej baranej dane, teda určitého počtu odrastených jahniat (jedno na 20 alebo 25 pasených oviec).

Odiaľ pochádzali osadníci si môžeme len domýšľať. Ich pôvod môžu naznačovať cudzo znejúce mená, ktoré sa niekedy uvádzajú v dokumentoch, alebo názvy novo zakladaných osád, alebo starých dedín prenášaných na valašské právo, alebo už spomenuté cudzie názvoslovie spojené s hospodárením.

Niet pochyb, že zakladatelia osád už vopred museli vedieť, ako hospodársky využívať hornaté oblasti. Možno ich už predtým preskúmavali, hľadajúc vhodné pastvy a nato ich trvalo osídľovali. Dôkazom toho by mohli byť dávne historické zmienky o príchodoch pastierov so stádami do málo osídlených dolín⁷ a chronológia osád založených na valašskom práve. Tomu, že také hospodárenie bolo čiastočne prevzaté od juhovýchodných susedov, nasvedčuje spomenutý pôvod odborného pastierskeho názvoslovia. Širšie sa touto otázkou zaoberá vo svojom referáte Dr. Anna Kowalska-Lewicka.

2

Rada by som zodpovedala otázku, čím sa vyznačovalo pastierstvo na horských pasienkoch a čo zapríčinilo veľký záujem oň. Na čom sa zakladala špecifickosť tohto hospodárenia a aký bol jeho význam na formovanie kultúry Tatier a Podhalia.

⁵ Pozri o.i. Gránjala, D.: *Rumunské vlity v Karpatech se zvláštním zřetelem k Moravskému Valašsku*. Praha 1938; Kniezsa, J.: *Pochodzenie hungaryzmów karpackiej terminologii pasterskiej*. In: II Kongres Slawistów w Warszawie 1934, Księga Referatów I. Warszawa, s. 49-53.

⁶ Relatívne úplnú bibliografiu etnografických prác, ktoré boli uverejnené do 80. rokov, možno nájsť v 2 zv. *Bibliografia Etnographica Carpatobalcanica*, Brno 1984. Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáne (MKKKB).

⁷ I. Baranowski tvrdil, že Nowotargská dolina bola ešte v roku 1565 pomerne slabo osídlená a nie všetci tamojší gazdovia sa zaoberali pastierstvom (malé stáda) – Baranowski, I.: *Wies i folwark. Studya z dziejów agrarnych Polski*. Warszawa 1914, s. 208-210.

Hospodárske využívanie horských území a právo pasenia sa odjakživa zakladalo na feudálnom práve takzvaného spoločného vlastníctva zemepána a osôb, ktoré boli oprávnené ho využívať. Možno predpokladať, že spočiatku horské pastviny využívali hlavne chovatelia pasúci vlastné stáda. Koncom 18. a na začiatku 19. storočia, teda v období, z ktorého máme najviac opisov horského hospodárenia, sa stretávame so situáciou, že bolo príliš veľa osôb oprávnených pásť zvieratá na jednotlivých horských pasienkoch. Možno sa domnievať, že to boli aj dedičia alebo nadobúdatelia práv po pôvodných zakladateľoch, lebo ich občas – obdobne ako na Podhalí, nazývali šoltýsmi.

V celých Karpatoch spôsoby využívania spoločného vlastníctva v minulosti aj v súčasnosti nadobúdali rozličné formy, čo bolo podmienené geografickými podmienkami, vzdialenosťou pasienkov od stálych osád, druhom pasených zvierat, právnym usporiadaním, ktoré v rozličných obdobiach zavádzali feudálni majitelia horských území, ako aj klimatickými rozdielmi na území Karpát a prilahlých územiach.

Spomenuté klimatické podmienky spôsobovali najmä diferenciáciu miesta a obdobia pasenia. Napríklad v južnej časti východných Karpát sa vyskytovala transhumancia, čo je celoročné pasenie pod dohľadom pastierov – cez leto v horách, na jar a na jeseň v lesnom pásme a cez zimu na Podunajskej nížine. Počas celého roka stáda oviec sa zdržiavali mimo dediny, v ktorej žili ich majitelia. Občas len na krátke obdobie prichádzali do obce na jar a jeseň kvôli strihaniu vlny.

Klasická transhumancia sa na ostatných terénoch Karpát nevyskytuje, čo najmä na severných svahoch Karpát sa zdá byť plne opodstatnené klimatickými faktormi. Jednako z historických prameňov usudzujeme, že v období rozširovania pastierskeho hospodárenia v severných Karpatoch, teda od 15. do 17. storočia sa stávalo, že pastieri pásli stáda cez zimu v lesoch v nižších polohách.⁸ Napokon ešte v 19. storočí ostávali s ovcami na lesných polanách až do neskorkej zimy a tam ich krmili nazhromaždeným senom, lístím a čečinou. Na južných svahoch Karpát ich držali v špeciálnych košiaroch nazývaných *mraznice*,⁹ na severných v osobitných šopách. Ovce ostávali v horách dovtedy, kým bolo pre ne dostatok krmiva a často sa tam kotili. Rozšírenosť tohto zvyku v období extenzívneho hospodárenia dokumentuje častý výskyt názvu *Kotelnica*.¹⁰ V západných Karpatoch sa putovanie so stádami nevyskytovalo, okrem Sliezskeho Beskýd, kde ešte na začiatku 20. storočia pastieri po prezimovaní stád na polanách schádzali s nimi na nížiny Horného Sliezska.¹¹

⁸ Zmienky o takom pasení môžeme nájsť v dokladoch z lustrácií. Napríklad o takom pasení v letnom a zimnom období v oblasti Wadowic vypovedá lustrácia z roku 1564, – Chometowski, W.: *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce*. 1876, s. 308. Cirkevná vizitácia z roku 1595 uvádza, že v Nowom Targu je kaplnka sv. Jána, ktorú ničia nielen pastieri, ale aj „Walachi” pasúci ovce – Holub-Paciewiczowa Z.: *Osadnictwo pasterskie i wędrowki w Tatrach i na Podtatrzcu*. Krakow: PAU 1931, s. 198.

⁹ Podolák, J.: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1982.

¹⁰ Porovnaj o.i. Stieber, Z.: *Nazwy miejscowe w paśmie Gorców w Beskidzie Zachodnim*. In: Lud Słowiański, zv. 3:1934, č. 2, s. A 213-215; Nitsch, K.: *Studia z historii polskiego słownictwa*. Krakow: PAU, č. 6,1948, s. 80.

¹¹ Kopczyńska-Jaworska, B.: *Wędrowki pasterskie w Beskidzie Śląskim*. In: Etnografia Polska, zv. 5:1961, s. 227-231.

Na väčšine územia západných Karpát sa stretávame len so salašníctvom, teda sezónnym letným pasením oviec v horách.¹²

Na Podhalí sa ovce cez leto vypásali na vysokohorských pasienkoch, povyššie hornej hranice lesného pásma, cez zimu ich držali v obci. Odvádzali ich do hôr, keď z hólí zmizol sneh, teda koncom mája alebo v prvej polovici júna. Naspät ich privádzali po *ousených zbierkach*, (teda po zvezení úrody ovsu – pozn. prekl), najneskôr v deň svätého Michala (29. september),¹³ niekedy ich ponechávali na *jeseňovisko* na polanách v nižších polohách.

Vlastníkmi týchto polán v lesnom pásme boli jednotlivci. Kosili na nich trávu na seno, pásli na nich kravy. V niekoľkých prípadoch sa polany *pod reglami*¹⁴ (pod pásmom lesov – pozn. prekl) stali zárodkom dedín, ktoré boli administratívne usporiadané ako posledné, napr. Murzasichle alebo Kościelisko. Pamiatkou tejto skutočnosti je zvyk, s ktorým sa stretávame v obciach za Gubalovkou, podľa ktorého ich obyvatelia idúc do Kościeliska vravia, že „idú do Polán“.¹⁵

Používatelia spoločného priestoru na pasenie zvierat sa usilovali vypracovať taký systém jeho využívania, ktorý by týmto vlastníkom čo najlepšie zabezpečoval rovnaké práva. Systém bol podmienený hlavne počtom osôb oprávnených pásť na určitom území, veľkosťou ich stád a miestnymi tradíciami. V celých Karpatoch sa stretávame s niekoľkými riešeniami:

- Ak terény na pasenie neboli príliš veľké a počet oviec nebol vysoký, potom každý zo spolumahajiteľov postupne sám pásol zlúčené stáda všetkých oprávnených vlastníkov, pričom títo sa niekoľkokrát striedali v priebehu pastevej sezóny (Tešínske Sliezsko,¹⁶ Beskid Wyspowy).
- Ak stáda boli početnejšie a pastviny vzdialenejšie, (región Żywca), vtedy osoby oprávnené ich používať získavali výhody z pasenia formou striedavého *bačovania* v jednotlivých rokoch, pričom sami nepásli zvieratá, ale organizovali pasenie najímajúc si na to odborníka. Toho na väčšine územia Karpát nazývali *bača*. Zaoberal sa výrobou syra, dozeral na pastierov a riadil pasenie oviec.
- V podmienkach veľkej rozdrobenosti vlastníctva pôdy na prevažnej časti územia Karpát spolok vlastníkov každoročne poveroval hospodárením na salaši špecialistu.¹⁷ Záujem o pastierske hospodárenie klesal v prípadoch, keď oprávnenie pásť

¹² Porovnaj typy stahovania Berezowského, S.: *Problemy geograficzne pasterstwa wędrownego*. In: *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*. Zv. 1, Wrocław 1959, s. 77-146.

¹³ V opisoch z 19. storočia síce nachádzame informácie, že vysokohorské pasenie oviec bolo prerušované na obdobie žatvy a vzápätí, ak to počasie dovoľovalo, boli ovce opätovne vyhánané do hôr. Pamätníci si však na také stahovanie nespomínajú a vo výsledkoch výskumov z 20. storočia niet o nich informácií.

¹⁴ Napríklad o Poronine sa ešte v roku 1629 píše nie ako o dedine, ale ako o osobitnej osade. – Czubek, J.: *Początki i nazwa Zakopanego*. In: *Rocznik Podhalański, 1914-1921*, s. 56.

¹⁵ J.S. Bystroní uvádza podľa Karłowicza, že na druhej strane obyvatelia podhalijských dedín sa o obyvateľoch Nowotarskej doliny vyjadrovali „wsioki“ – Bystroní, J.S.: *Nazwy i przezwiska polskich grup plemiennych i lokalnych*. Kraków 1925, separat, s. 104 (8).

¹⁶ Účastníkov hospodárenia nazývali *salašníkmi*, keď niekto hospodáril na salaši, hovorili o ňom, že *bačuje*. O striedavom bačovaní píše aj Kubijowicz, W.: *Życie pasterskie w Beskidach Magórkich*. Krakow 1927, s.18.

¹⁷ Majitelia horských pasienkov na Podhalí organizovali takéto stretnutia ešte v zimnom období. Takúto schôdzu W. Pol nazýval „wielka gromada“ (Pol, W.: *Obrazki z życia natury*. Serya I, Kraków 1869,

zvieratá vlastnili viacerí gazdovia a ich podiely boli malé. Vtedy sa zvyčajne organizovania chopili profesionálni bačovia, ktorí si sami prenajímali pastviny a od zainteresovaných chovateľov preberali ovce na pasenie.

Nemôžeme zabúdať, že v uhorskej monarchii sa právo na využívanie horských pasienkov na južnej strane Karpát formovalo odlišne. V období urbárskej reformy (1748-1757) sa časť pôvodných práv spojila s vlastníctvom pôdy v chotári. Každý gazda mal právo pásť určitý počet dobytka a oviec na spoločných urbárskych pasienkoch. Na horských pastvinách zahrnutých do urbárskeho spoluvlastníctva organizovali podobné salašné hospodárenie ako na ostatných územiach Karpát, ale práva na pasenie mohli užívať iba potomkovia gazdov, ktorí boli zaregistrovaní počas reformy. Tieto zmeny sa na poľskom Podhalí vzťahovali na tie časti poľského Spiša a Oravy, ktoré sa v období spomenutej reformy nachádzali pod rakúskou správou.

Na Podhalí organizátori pasenia oviec – *bačovia* – nie vždy pochádzali z radov osôb s oprávnením pásť zvieratá na tej-ktorej holi. Navyše, niekedy takáto funkcia až po niekoľko generácií patrila tej istej rodine. V rámci organizovania pastierskeho hospodárstva nazývaného *salaš*, si bača priberal na výpomoc ovčiarov, čiže *jubasov* (valachov – pozn.prekl.) a honelníka, teda chlapca, ktorého úlohou bolo pomáhať pri usmerňovaní oviec na dojenie. V minulosti, keď sa pásli veľmi početné stáda, v osobitných stádach pod dohľadom osobitných pastierov pásli jahňatá a voly. Bača niesol plnú zodpovednosť za zverený inventár. Spôsob uhradzovania prípadných škôd určovalo všeobecne platné zvykové právo.¹⁸ Boli to predovšetkým spoluvlastníci hôľ, ktorí odovzdávali ovce na salaš. Okrem pasenia svojich vlastných oviec bača mal zisk v podobe vyrobeného syra, majitelia oviec sa v letnom období nemuseli starať o krmivo pre zvieratá a navyše dostávali určité množstvo syra, ktoré v minulosti bolo podmienené dojivostou zverených oviec. Neskôr sa toto množstvo syra stanovovalo paušálne. Popri tom spoluvlastníci hólí dostávali ďalšiu odmenu za právo na pasenie. Valasi takisto dostávali odmenu v podobe syra.

3

Rozvinutý chov takzvaného drobného dobytka a organizácia tohto typu hospodárenia musela zákonite ovplyvniť tradičnú kultúru horských oblastí, tatranský región nevyvímajúc.

Prvoradý význam z čisto ekonomického hľadiska nadobúdali produkty a suroviny spojené s chovom oviec. Vlna, ktorú získavali z veľkých stád, napomáhala rozvoju spracovateľského odvetvia,¹⁹ ručného tkáčstva, súkenníctva a valchárstva. Vyrábané súkno zohrávalo významnú úlohu v tradičnom odevu, najmä mužskom na celom

s. 185). My sme sa s takýmto názvom v našich výskumoch nestretli. Vo východných Karpatoch, kde ešte na prelome 19. a 20. storočia prevládalo chovateľské hospodárenie, spolok spoluvlastníkov reprezentoval *deputat*, ktorý po celé roky dozeral na spoločné hospodárenie.

¹⁸ Ak sa ovca stratila bez stopy, pastieri boli povinní uhradiť jej hodnotu v plnej výške.

¹⁹ Podľa S. Kupczyńskiego sa od 17. storočia chov zvierat dostáva do popredia alebo nadobúda rovnako významné postavenie ako poľnohospodárstvo, rozvíja sa spracovanie lesných produktov a textilný priemysel – *Stan badań nad osadnictwem Podbala*. Wierchy, zv. 6.

území Karpát. Jeho lokálne obmeny sa stali odlišovacími znakmi jednotlivých horských subregiónov. Produkty spracovania ovčieho mlieka zohrávali menej významnú úlohu v každodennom živote obyvateľov severných Karpát. Kvôli nízkej dojivosti oviec základom stravy bolo kravské mlieko, rovnako ako to bolo na nížinách. Produkty zo spracovania ovčieho mlieka (bryndza) sa dostávali do popredia v prípadoch, keď klesala dojivosť kráv.²⁰ Boli tiež žiaducim spestrením stravy počas slávnostnejších príležitostí. Boli vysoko hodnotené po chutovej stránke a dekoratívne zhotovené údené syry (*oštiepky*,²¹ *redykolki*) sa občas používali aj pri obradoch.²² V minulosti základom stravy pastierov v celom období pasenia boli produkty z ovčieho mlieka, najmä žinčica, teda ovčia srvátka.

Túto skutočnosť si všímali všetci návštevníci salašov. Pastierske činnosti ovplyvňovali nielen život v horách, ale v období, keď prebiehali najintenzívnejšie, zároveň sa svojrázne odrážali na živote podhalianskej dediny.

Začiatok obdobia pasenia sa spájal so slávnostným *miešaním* privedených oviec, s obradmi, ktoré mali zabezpečiť úspešné pasenie. Rovnako slávnostný a radosný bol jesenný návrat z pasenia, spojený s rozdávaním oviec, obdarúvaním priateľov špeciálne na túto príležitosť vyrobenými *redykolkami*. V minulosti na druhý deň po odchode stád na pastvu sa všetci majitelia oviec odoberali na salaš, aby tam vykonal *míru*, teda pokusné dojenie, ktorým zisťovali dojnosť oviec. Po tom, ako tento zvyk zanikol, sa kontakt obyvateľov dedín s horskými salašmi obmedzoval iba na príležitostné návštevy za účelom prevzatia syra za zverenú ovce. Frekvencia týchto návštev bola podmienená početnosťou zvereného stáda. Zo salašov prinášali mierne osušený syr zvaný *bundz*. Ak ho bolo viac, spracúvali ho na bryndzu a uskladňovali na zimu.

Hodnotenie pastierovej práce nebolo jednotné. Gazdovia z dedín ju často považovali za ľahšiu, než bola práca roľníka.²³ Medzi pastiermi sa našli aj takí, čo nariekali na ťažké celodenné putovaní s ovcami v náročnom teréne a v každom počasí. Boli však aj takí, ktorým práca v horách vyhovovala, pochvalovali si nezávislosť (aj keď boli pod bačovou kontrolou), kontakt s prírodou, život v pastierskej skupine. Títo pracovali na salaši aj niekoľko rokov za sebou a len ťažko sa dokázali vrátiť k povinnostiam a k ťažkému dedinskému životu.²⁴

Každý bača zamestnával niekoľkých valachov, väčšinou to boli mládenci. Zloženie pastierskej skupiny sa každoročne obmieňalo kvôli povinnej vojenskej službe a rozšíreným zvykom zakladania rodín po jej absolvovaní. (K výnimkám patrili prípa-

²⁰ Drożdż, J.: *Gospodarstwo górskie*. Rzeszów 1927, s. 18.

²¹ V 19. storočí na Podhalí, napríklad na Pysznej holi vyrábali syry v okrúhlych formách, ktoré nazývali *bruski* – Elias, W.: *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczauniczy*. Poznań 1870, s. 93.

²² V dávných správach sa uvádza, že novomanželom viazali ruky nad chlebom a oštiepkom. *Wesele w Nowotarskiej Dolinie*. Rukopis Ossolineum L. 4340; v súčasnosti ich prinášajú ako dar a dokonca posielajú príbuzným do zahraničia ako pozornosť.

²³ V populárnej pesničke na Podhalí sa spieva „...nie ma to jak juhasom, nic nie robią, tylko pasom...“

²⁴ Rovnako to bolo s dievčatami, ktoré sa cez leto zdržiavali na poľanách. Nie každej z nich vyhovovala takáto práca a s ňou spojená samota, pretože poľany boli pomerne vzdialené od dedín. Keď však na jednej poľane pásli dobytok viacerých gazdov, vtedy aj na poľanách bol čulý spoločenský život. Jeho prednosťou bol obmedzený rozsah hospodárskych povinností, voľnosť a veľké množstvo voľného času bez dozoru starších.

dy, keď bol ovčiarom starší slobodný muž). Na túto prácu sa ochotne dávali muži z početných rodín, ktorí si na rodinnom gazdovstve nevedeli nájsť dostatok práce. V tomto prípade miera ich zámožnosti nebola rozhodujúcim faktorom. Bádajúci zistili, že v dôsledku tejto fluktuácie pomerne vysoké percento mužskej populácie – najmä na Skalnom Podhalí – strávilo aspoň jednu sezónu v horách. Takéto odlúčenie bolo príčinou vcelku dosť slabej orientácie väčšiny obyvateľstva v reáliách každodenného pastierskeho života. V minulosti to niekedy viedlo k istému odcudzeniu pastierov, nedôverčivosti k nim, ktoré vyúsťovali do predstáv o ich osobitých vlastnostiach a o bačoch sa hovorilo, že majú nadprirodzené schopnosti a vyznajú sa v mágií.²⁵ Stopy týchto predstáv možno nájsť v bohatom podhalianskom folklóre, v príbehoch o bačoch - čarodejníkoch alebo o takých bačoch, ktorí zneužili dôveru gazdov tým, že nedbanlivo strážili zverené ovce, či dokonca sa spriahali so zbojníkmi.²⁶ Pomerne početné sú tiež príbehy a piesne, ospevujúce zvláštnosti pastierskeho života; vzťahy v pastierskej družine, rozprávajúce o vzájomne súperiacich salašoch či o častých konfliktoch s pastiermi z liptovskej strany Tatier.

Osobitnú kapitolu folklóru spojeného s horským hospodárením tvorí ľubostný folklór. Jeho témami bola láska k chlapcovi, ktorý bol celé leto preč, alebo kontakty dievčienec dohliadajúcich na dobytok na poľanách s chlapcami pasúcimi ovce na holiach. Toto susedstvo viedlo k vzniku príznačného *vyskiania*, ktorým sa mlad na poľanách či holiach vzájomne dorozumievala. Veľké množstvo voľného času, blízkosť mládeže oboch pohlaví – to všetko napomáhalo k usporadúvaniu večerných zábav s hudbou a tancom na poľanách.²⁷

V podhalianskych dedinách následkom odchodu stád do hôr ubúdalo mládeže. Cez leto život v nich utíchal. Hospodárstva bačov na dedine - obdobne ako v prípade iných sezónnych robotníkov, fungovali cez leto v odlišnom rytme, ako to bolo v zime. V zimnom období, keď sa už stáda vrátili z hôr a poľnohospodárske práce boli ukončené, sa ich obyvatelia venovali spracovaniu vlny: pradeniu, tkaniu, spracovávaniu ovčích koží a postupne stále viac sa rozmáhajúcejmu pletiarstvu. Jeseň a zima, najmä záver pôstneho obdobia boli v dedinách podtatranskej oblasti časom svadiieb a fašiangových zábav, obdobím čulého spoločenského života.

V dôsledku ekonomických premien na Podhalí, ktoré sprevádzal rozvoj horského turizmu, stále masovejší príviv letných hostí a napokon aj následkom zásadnej transformácie politického systému sa táto tradičná kultúra podtatranského regiónu začala meniť.

Nie je možné v krátkom referáte podrobne opísať tieto zmeny a ich rôznorodé následky. Niet však pochyb, že priamo ovplyvňovali prácu na salašoch a nábor pastie-

²⁵ O bačovi Bulangovi z Lubomierza písal o.i. Flisak, S.: *Z życia górali gorczańskich*. In: Lud, zv. 35:1912, s. 74.

²⁶ O tajných úkladoch pastierov so zbojníkmi existujú početné zmienky aj vo vedeckých štúdiách – Ochmański, W.: *Zbójnictwo góralskie*. Warszawa 1950 s. 107; Długopolski, E.: *Z życia zbójników tatrzańskich*. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego, zv. 33:1912, s. 41; *Podróż Simplicissimusa Węgierskiego...* I.c.s.; K tejto téme sú zaujímavé úvahy W. Eliasza, ktorý prirovnáva mýtus zbojníčenia k obyčajnej kriminalite - Elias, W.: *Szkice z podróży w Tatry*. Kraków-Poznań 1874, s. 52-53.

²⁷ Medzi dávnymi správami o živote pastierov z roku 1823 sa nachádza aj opis predvádzania sa pastierov v tanci na Morskom Oku: „producovali obratné skoky svojho národného tanca“ počas návštevy arcikniežata Františka Karola – Rozmaitości 1823, s. 484.

rov,²⁸ ale aj spotrebu a dopyt po produktoch chovateľského hospodárenia a taktiež módu na ručne zhotovované goralské výrobky.²⁹ Lenže ako je známe, najväčšiu revolúciu spôsobilo zriadenie Tatranského národného parku s následným zastavením pasenia na tatranských holiach a organizovanie náhradného pasenia na nových územiach, ktoré boli občas dost vzdialené od Podhalia. Preto možno konštatovať, že pastiersky život na Podhalí patrí minulosti, aj napriek pokusom organizovať v Tatrách takzvané „kultúrové pasenie“.

²⁸ Pracovné podmienky pastierov boli čoraz náročnejšie, vynárali sa iné možnosti obživy. Napríklad v roku 1901 Wyslouch opakuje tvrdenie, že tatranskými sprievodcami sa stávali niektorí z najlepších pastierov – *Z ust górala zakopiańskiego*. Lud, zv. 7:1901, s. 181.

²⁹ Keď už hovoríme o móde, hádam bude vhodné upozorniť – ako to robí Zborowski – na veľkú citovú viazanosť pastierov na goralský odev - obzvlášť ten, ktorý nosievali pri odchode a po návrate z hôľ. Široký kožený opasok, ktorý v minulosti bežne nosievali starší gorali, sa dnes obyčajne nazýva „bačovským opaskom“ – Zborowski, J.: *Moda i wieś góralska*, Ziemia 1930, s. 400.

Anna Kowalska-Lewicka

prekl. Vlasta Juchniewiczová

Valasi v Tatrách a na Podhalí

Problematika Valachov, ich stahovanie z pôvodných balkánskych sídel na západ a ich podiel na formovaní sa ľudovej kultúry poľských karpatských goralov, je z vedeckého hľadiska aj naďalej aktuálna. Napatrné množstvo písomných prameňov, hlavne týkajúcich sa poľských Karpát, bolo podnetom k vzniku mnohých teórií a živých diskusií medzi vedcami, a to nielen poľskými, ale aj predstaviteľmi iných národností hraničiacimi s Karpatmi.

Kým prejdeme k vlastnej téme uvedenej v názve referátu, je potrebné upresniť určité pojmy: Čo chápame pod pojmom Podhalie, ako sa formovalo osídľovanie tohto regiónu, kým boli Valasi, ktorí prišli až do poľských Karpát a aký bol ich podiel na formovaní sa kultúry Podhalia.

Podhalie je z etymologického hľadiska územie „pod hólami“, čiže na úpätí Tatier. To si mysleli ešte v prvej polovici 20. storočia aj Podhalania, t.j. obyvatelia tatranských osád. Dediny nachádzajúce sa na severných svahoch Gubalovského pohoria už do Podhalia nezaraďovali. Autor prvej etnografickej monografie tohto regiónu Ludwik Kamiński (30. roky 19. stor.) rozdelil goralov podľa ich vlastného sebaurčenia na *Podhalianských goralov a goralov Nowotargskej kotliny*. Jedných aj druhých nazýval spoločným pomenovaním *Tatranskí goralí* (Kamiński, 1992). Tento názov je plne odôvodnený, pretože dediny boli od svojho založenia hospodársky spojené s Tatrmi. Na prelome 19. a 20. storočia sa názov Podhalie začal používať na územie od Tatier po pohorie Gorce. Pre jednoduchosť budeme Podhalím nazývať zároveň Skalné Podhalie, ako aj Nowotargskú nížinu, ktoré obývajú Tatranskí goralí Kamińského.

Podhalie najpravdepodobnejšie osídľovali už v dávnej minulosti osadníci prichádzajúci zo severu, ktorí v „ničích“ lesoch tvorili malé úžitkové políčka a poľany na pasenie dobytka. Z tohoto obdobia sa však nezachovali písomné pramene a nerobil sa tu ani archeologický výskum, ktorý by mohol osvetliť počiatky osadníctva (Antoniewicz, 1928). Najstarší historicky zdokumentovaní osadníci Podhalia pochádzajú z 13. storočia. Prvými osadníkmi boli cisterciáni, ktorí v rámci osídľovacej akcie Boleslava Hamblivého založili v Nowotargskej nížine prvé osady (o.i. Ludzimierz). Ale až v 14. storočí začal byť o toto územie záujem (Dobrowolski, 1970). Vznikajú prvé dediny na nemeckom práve, ktoré – čo treba zdôrazniť – mali v zakladacích listinách uvedené spomínané hole, čiže už vtedy, aspoň sto rokov pred príchodom Valachov do tejto oblasti Karpát, tu bolo rozšírené pastierstvo. K zvyšovaniu počtu osadníkov na Podhalí došlo až v 16. storočí, hlavne za vlády rodu Pieniążkvcov v Nowotargskom starostve. Ekonomickým zdrojom dedín zakladaných na Podhalí bolo od začiat-

ku roľníctvu doplnené chovom dobytky, o čom svedčia doklady o pridelených horských polanách v Tatrách.

Treba pripomenúť, že už vtedy sa časť sezónnych pasienkov nenachádzala v samotných Tatrách, ale na ich úpäť, ktoré nebolo ešte osídlené stálymi osadníkmi. Preto napríklad tam, kde sa dnes nachádzajú dediny Dzianisz a Witów, boli v 16. a 17. storočí pasienky a pastierske salaše patriace do Chochołowa. Na území dnešného Poronina mali salaše obyvatelia Bieleho Dunajca, tam, kde je dnes Zakopané sa spomína o.i. salaš na Żywczarńskom a Kościelisko bolo ešte v 18. storočí skupinou lesných polán, ktoré patrili niekoľkým nižšie položeným podhalianskym dedinám (o.i. Muszyne).

Ako vidieť, pôvodné osídľovanie Podhalia malo od začiatku roľnícky charakter a osadníci boli hospodársky podporovaní prideľovaním tatranských a podtatranských pasienkov (hól a polán), čo im umožňovalo intenzívne sa zaoberať chovateľstvom a salašníctvom a v tom pasení rožného dobytky, oviec a kôz v horách v letnom období (pásli tiež kone a prasce).

Vzhľadom na tieto bezpochyby poľské osadnícke korene (osídľovanie na nemeckom práve nezanechalo na Podhalí okrem niekoľkých topografických názvov žiadne stopy v kultúre) je zaskakujúca kultúrna podobnosť, hlavne v pastierstve, s ostatnými karpatskými oblasťami (tiež ruskými). A tu už vstupujeme do valaskej problematiky.

Ďalšia otázka, ktorú si musíme položiť, je: Kým boli Valasi, aký typ hospodárstva pestovali, kedy opustili svoje pôvodné sídla a ako časovo a priestorovo vyzerá ich sťahovanie na západ do nových pastierskych oblastí, kde sa usádzali.

Valasi obývali Balkánsky poloostrov a vyznačovali sa chovateľským spôsobom života. Boli predovšetkým pastiermi, ktorí putovali so svojimi stádami dobytky, oviec a kôz tam, kde v danom ročnom období našli krmivo. Putovanie pastierov z tejto časti Európy bolo veľmi podobné. Leto trávili v horách a v zimnom období schádzali do dolín, kde vďaka miernejšiemu podnebiu nachádzali na lúkach alebo v lesoch s bohatým porastom krmivo.

V pohybe európskych pastierov môžeme rozlíšiť niekoľko typov, predovšetkým v závislosti od podnebia. Najextrémnejšou formou je nomádska, kde sa za živobytím premiestňujú celé rodiny so svojimi stádami z jednej pastierskej oblasti do druhej. Dodnes, resp. do 60. rokov 20. storočia bolo možné takéto rodiny stretnúť na Balkáne (napr. Sarakatsania v Albánsku), ale boli to už len zvyšky nomádizmu.

Iný typ pastierstva spočíva v tom, že pastierske rodiny bývajú už v stálych osadách a len časť mužov – akoby profesionálnych pastierov, pravidelne odchádza z osady so stádami zvierat. Ani v tomto prípade zvieratá nie sú ustajňované a pastieri nehromadia krmivo na zimu. Chcela by som tu zdôrazniť práve tento druh chovu, pretože vo valaskom hospodárstve v Karpatoch ho považujem za typický.

Ďalší, ešte iný typ, ktorý sa vyskytuje v oblastiach s drsným podnebím, je letné salašníctvo (napr. v Tatrách a v podtatranskej oblasti), pričom zimu zvieratá trávia na dedine v zvláštnych budovách a kŕmené sú suchým a silážovaným krmivom.

Každý z týchto základných typov pastierstva má svoje miestne varianty spojené s tradíciou.

Vráťme sa však k Valachom. Z doteraz presne nevyjasnených príčin sa ich časť začala na prelome 13. a 14. storočia presúvať z Balkánu na západ. Existuje niekoľko teórií vysvetľujúcich dôvody, kvôli ktorým začali opúšťať svoje pôvodné sídla, ale žiadna z nich nie je dostatočne podložená, a preto sa nimi nebudeme zaoberať. Z prameňov vieme, že Valasi sa v 13. storočí objavili v Sedmohradsku a v 14. storočí sa

zaznamenávajú v Huculskej oblasti, potom na Samborskej a Sanočkej zemi. Prvou a zároveň jedinou doloženou valaskou osadou v najbližšom susedstve Podhalia je Ochotnica, založená na valaskom práve v roku 1416. V tom istom čase sa Valasi objavujú aj na Spiši, kde sa museli stretnúť s pastierstvom spišských Nemcov, ktorí pásli svoje stáda v Belianskych Tatrách už vtedy, keď tu ešte Valasi neboli (Hołub-Pacewiczowa, 1931). Zo Spiša sa Valasi dostali do slovenskej podtatranskej oblasti a presúvali sa ďalej pozdĺž Karpát až na Moravu.

Doklady potvrdzujúce prítomnosť Valachov v Malopoľskom pohorí pochádzajú zo 16. storočia. Dozvedáme sa z nich, že Valasi vtedy zimovali so svojimi stádami v okolitých lesoch Osvienčimu, Wadowic a Rzeszova a v Sandomierskom pralese (Potkański, 1922). To dokazuje, že Valasi naďalej používali typ hospodárstva, ktorý si priniesli z Balkánskeho poloostrova, t.j. pastierstvo pod holým nebom v zimnom období, teda v lesoch, ktoré poskytovali stádam dostatok krmiva. Žiaľ, pramene neuvádzajú, odkiaľ prichádzali pastieri a ich stáda, kde trávili letné mesiace a kde mali svoje stále sídla.

V 16./17. storočí sa Valasi objavujú v Sliezskych Beskydách, kde končia svoje putovanie na západ. Ďalej je krajina už tak husto zaludnená a poľnohospodárstvo natoľko rozvinuté, že tu nie je miesto pre chov spočívajúci prevažne na pastierstve.

Doklady síce hovoria o Valachoch alebo valaských pastieroch, o dedinách zakladaných na valaskom práve, ale kým boli v skutočnosti Valasi, s ktorými sa stretávame v západných Karpatoch? Akým jazykom hovorili? Akú mali kultúru (okrem chovateľských a pastierskych schopností)? Bol to na celom úseku svojho sťahovania ten istý valaský ľud, ktorý pred stáročiami opustil Balkán?

Valasi prichádzali do východných Karpát po horských hrebeňoch a v zime, ako sme už spomínali, schádzali do podhorských oblastí, kde už po stáročia bývalo ruské obyvateľstvo vyznávajúce kresťanstvo východného obradu. Žilo z roľníctva, ktoré mu vzhľadom na nekvalitnú pôdu, ťažké klimatické podmienky a topografiu oblasti, ktorá nebola pre roľníctvo najvhodnejšia, neprinášalo dostatočnú úrodu. Pastierske hospodárstvo, ktoré si Valasi priniesli, dovolilo využívať vysokohorské poloniny. Došlo teda k prirodzenému spojeniu týchto dvoch typov hospodárenia a Valasi, ktorých bolo podstatne menej, prijali od ruského autochtónneho obyvateľstva osadnícky spôsob života, roľníctvo, jazyk a náboženstvo, zachovávajúc si však rozvinutý chov a sezónny odchod so stádami, veterinárne poznatky, nomenklatúru, chovateľskú mágiu a iné. Valaské obyvateľstvo východných Karpát, teraz už jazykovo, nábožensky a väčšinou aj etnicky porušené, sa posúvalo ďalej Karpatmi na západ s cieľom nájsť vhodné pasienky. Prinášali si so sebou nielen nový typ chovateľstva spolu s názvoslovím, ale aj celý súbor kultúrnych prvkov.

Medzi týmito prvkami je najvýraznejší mužský odev – nohavice a plstená huňa, krpce, ktoré nosili obe pohlavia, kovové ozdoby nevyskytujúce sa v žiadnom inom mužskom odevu (Antoniewicz, 1928), ale tiež topografické názvy a vlastné mená a často aj názvoslovie spojené s chovom a mliekarstvom. Spoločenské postavenie pastierov je v spoločenskej kultúre veľmi významné. Pre pastiersku kultúru je tiež charakteristické vysoké spoločenské postavenie ženy, čo je vlastne prirodzeným dôsledkom rodinného života, kde muž opúšťa dom na dlhé letné mesiace a ženy prenecháva plnú zodpovednosť za hospodárstvo a výchovu detí.

Jedným z často uvádzaných argumentov na tzv. valaskú kolonizáciu je v dokladoch spomínaná „barania daň“, ktorú platili sedliaci v prospech vlastníkov veľkých majetkov. Niektorí vedci identifikujú dediny platiace baraniu daň s dedinami založenými na valaskom práve a tie zasa s valaskými osadníkmi. Analýza založiteľských listín podha-

lianskych dedín a dedín z iných horských regiónov dokazuje, že dedina založená na valaskom práve a barania daň, to sú dve rôzne veci. Barania daň je výlučne druh sedliackej platby zemepánovi a nie usporiadanie dediny, a zasa usporiadanie dediny nie je rovnoznačné s národnosťou osadníkov. Dediny na nemeckom práve boli povinné vyrábať predovšetkým obilie, hlavne pšenicu a okrem iných dávok ich základnou povinnosťou bolo dodávať obilie na dvor zemepána. V horách sa obilium nedarilo, ale rozvíjal sa zato chov dobytka, a preto bolo aj pre majiteľov, ako aj pre sedliakov výhodnejšie platiť dane v podobe výrobkov pochádzajúcich z chovu. A tak tomu bolo aj na Podhalí. Barania daň zahŕňala: barany, bochníky (tzv. hrudy) fermentovaného syra vyrábaného pomocou syridla, plstené súkno z ovčej vlny atď. To, že dedina platila veľmožovi baraniu daň ešte nenasvedčovalo, že bola založená na valaskom práve a nie na nemeckom. Napokon aj v samotných dobových dokladoch je mnohokrát mylené valaské právo s baranou daňou. Mimochodom, vyskytovali sa prípady prenášania dedín z nemeckého práva na valaské právo (spolu so zavedením baranej dane), čo bolo pre majiteľa dediny za daných podmienok výhodnejšie a tiež naopak, dedina prechádza z valaského práva na nemecké, ak to bolo niečím podmienené (to však neznamená, že sa zásadne mení usporiadanie dediny). V takejto situácii konštatovanie, že Podhalie malo valaské dediny, lebo platili baraniu daň, nie je presvedčivým argumentom, pretože v tých istých dedinách platilo rovnaké usporiadanie dedín založených na nemeckom práve.

Jedinou zmienkou, ktorá by mohla nasvedčovať, že na Podhalí boli Valasi, je už spomínaný „valaský vojvoda“ v dedine Olcza (1694-1776 – Hułub-Pacewiczowa, 1931), ale chýbajú údaje o tom, či sa usporiadanie dediny čímkolvek odlišovalo od iných podhalianskych dedín a nevieme ani, akú funkciu tento „vojvoda“ plnil.

Odkiaľ sa teda vzala takáto odlišnosť podhalianskej kultúry od poľských susedov na západe a podobnosť s karpatskou kultúrou na východe? Kde malo miestne obyvatelstvo príležitosť prevziať tolko prvkov z kultúry súvisiacej s Valachmi?

Valasi – kvôli jednoduchosti budeme takto nazývať prisťahovalcov z východných Karpát – po príchode na Slovensko mali silný vplyv na pastierstvo, hlavne to, ktoré sa pestovalo na južných svahoch Tatier, a práve tu, v Tatrách, došlo k stretnutiu s poľskými pastiermi z podhalianskych dedín. Hoci tieto kontakty neboli vždy priateľské, boli však blízke a trvali približne 5 mesiacov v roku (väčšinou od sv. Žofie 15. mája, do sv. Michala 29. septembra).

Aby sme v úplnosti pochopili význam týchto kontaktov, musíme v krátkosti spomenúť, čím bolo Slovensko pre Podhalie a aké bolo postavenie poľského tatranského pastiera v jeho vlastnej dedine.

Slovensko, respektíve tzv. Uhorsko (lebo do 1. svetovej vojny toto územie patrilo Uhorsku) bolo pre nášho gorala krajinou blahobytu a vysokej kultúry. Prítom Slovensko ležalo hneď pri hraniciach a od Podhalia ho nedelili žiadne administratívne bariéry (okrem colnej hranice na tabak). Miernejšie podnebie južných karpatských svahov v porovnaní s Podhalím bolo priaznivé pre roľníctvo a nevelká vzdialenosť tejto krajiny každoročne priťahovala z Podhalia zástupy sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Slovenské mestečká, v značnej miere etnicky nemecké, mali rozvinuté remeslá a známe trhy, kde sa Podhalania zásobovali odevom (hlavne kožuchmi) a keramikou. Nosili tam tiež k farbiarom lanové plátno a odtiaľ prichádzali na Podhalie putovní obchodníci s obrázkami malovanými na skle, hodinami, s drobnou galantériou, šperkami (korálkami), ale aj drotári a iní. Z Uhorska (Slovenska) sa pašoval tabak

a víno. Teda pre Podhalie bolo Slovensko krajinou mliekom a medom oplývajúce, hodnou nasledovania, dokladom čoho je napríklad podiel slovenského folklóru (zbojníckeho – Jánošík a iné námety) v podhalianskom folklóre.

Slovenské pastierstvo, ktoré podlahlo silným valaským vplyvom, sa stalo zároveň nositeľom valaskej kultúry.

Ako je známe, Slováci imponovali poľským goralom z rôzneho hľadiska, čo ešte uľahčovalo prijímanie niektorých prvkov slovenskej kultúry a čo s tým súvisí, tiež pastierskej kultúry. Týka sa to valaských prvkov pastierskeho života a s ním spojeného názvoslovía, ale aj prvkov z iných oblastí kultúry.

Pre Podhalie je charakteristický pomerne vysoký status tatranského pastiera v dedinskej spoločnosti. Bača zastával priam výnimočné postavenie. Musel mať organizačné a vodcovské schopnosti, keďže nielen riadil skupinu pastierov, ale od neho závisel celý život na salaši. Musel výborne poznať pasienky, vyznať sa v meteorológii, chove a veterinárstve a musel byť skúseným výrobcom syrov. Nezanedbateľné boli aj jeho poznatky z mágie, bez ktorej podľa panujúceho názoru mohlo byť salašnícke hospodárstvo vystavené veľkým stratám. Teda, postavenie baču na dedine bolo výnimočne vysoké. Valasi zasa predstavovali elitu dedinskej mládeže, vzor pre mladých mužov z každého hľadiska. Od valacha sa vyžadovala odvaha, šikovnosť, sebaistota a zvláštny spôsob bytia. Valach musel byť dobrým tanečníkom a spevákom, dokonca aj jeho odev sa líšil od oblečenia priemerného sedliaka.

Nie je preto zvláštne, že zvyky a vedomosti získané počas pobytu na holiach sa v dedinskej kultúre prijímali ako všeobecne platná móda. Týkalo sa to samozrejme aj „noviniek“, ktoré prebrali podhalianski valasi od slovenských pastierov, čiže aj vplyvov valaskej kultúry a názvoslovía.

Na tatranských holiach sa teda tvorili zvláštne formy kultúry, rovnako vlastné, ako aj prevzaté od susedov z juhu, ktoré potom pastieri vracajúci sa na zimu do dediny prenášali do dedinskej kultúry.

Pricházame k záveru, že väčšina prvkov podhalianskej kultúry, ktoré veda klasifikuje ako pôvodom valaské, prišla na Podhalie z juhu a nie z východu, cez pohorie Tatier a nie bezprostredne od tzv. Valachov, čiže prostredníctvom slovenských pastierov, ktorí mali bezprostredný kontakt s valaskými pastiermi.

To, čo nazývame „podhalianskou kultúrou“, zdôrazňujúc jej odlišnosť, sa teda skladá z poľského substrátu (poľnohospodárstvo, chov stajňového dobytku, remeslo, stavebníctvo atď.) a mnohých prvkov prevzatých od etnických a kultúrnych skupín, s ktorými sa Podhalania počas storočí stýkali.

Vďaka svojej výnimočnej mobilite – počas obchodných ciest, pri hľadaní práce (sezónna i stála emigrácia) – sa podhalianski gorali stýkali s odlišnými národmi, jazykmi a zvykmi, v dôsledku čoho boli otvorení na prijímanie cudzích kultúr. Ale „kotlom“, kde sa dovedna topili kultúry poľská a tzv. valaská, bolo tatranské pastierstvo a kultúrotvornou skupinou boli zasa pastieri pasúci ovce a kozy na holiach. Oni dali impulz k vytvoreniu zvláštnej kultúry, odlišujúcej sa od okolitých regiónov, predovšetkým umeleckej kultúry ako odev, ornamentika, hudba, tanec, slovný folklór. Oni tiež mali vplyv na tzv. národný charakter Podhalanov (veľmi neprecízny pojem, ale v tomto prípade veľmi vhodný).

Literatúra

- Antoniewicz, W.: *Metalowe spinki góralskie*. Kraków 1928.
- Dobrowolski, K.: *Pasterstwo Tatr polskich i Podbala*. In: *Studia podhalańskie*. Red. W. Antoniewicz, zv. VIII., Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Hołub-Pacewiczowa, Z.: *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podbala*. Kraków 1937.
- Kamiński, I. (vel. Kamiński): *O mieszkańcach gór Tatrzańskich. Najstarsza monografia etnograficzna Podbala*. Spr. J. Kolbuszewski, Kraków 1992.

Bożena Lewandowska

tlum. Tomasz Trancygier

Piesne slovenskie v kontexte iných repertoárových skupín oravských piesní

Snahy vedecky spoznávať ľudovú hudobnú kultúru pri zohľadnení termínov a pojmov používaných príslušníkmi lokálnych spoločností, ktoré sú odrazom uvažovania o hudbe a triedenia hudobných javov, nie sú nijako nové. Takúto klasifikáciu hudobného repertoáru poznáme z iných regiónov Poľska, o.i. z regiónu Sandomierskeho pralesa a z Podhalia. Tamojšie sústavy názvov druhov piesní, či všeobecnejšie povedané, piesňového a hudobného folklóru, sú dôkazom jestvovania podrobnej a pomerne dôslednej klasifikácie (Steszewski 1974). Vo svojom referáte uvediem výsledky terénneho výskumu a budem charakterizovať prístup obyvateľov Oravy k ich vlastným piesňam.

V piesňovom repertoári Oravčania rozlišujú päť skupín: *spievecky*, *drukse*, *pastoral-ky*, *slovenskie* a *piesne*. Treba zdôrazniť, že samotní speváci takéto členenie používajú len zriedkavo, ale informátori vedeli s istotou zaradiť každú nimi spievanú pieseň do jednej z vymenovaných skupín. Kritériá vymedzenia jednotlivých skupín nie sú však celkom jednoznačné.

Pomenovanie *pieseň* alebo *pesnička* chápu Oravčania odlišne, než je tomu v bežnom hudobno-folklórnom význame: skôr je to termín vyhradený pre spevy náboženské, nezriedka spievané v kostole. Základom vymedzenia *pastoraliek* je ich väzba na zvyky zimného obdobia: koledovanie a oslavovanie Vianoc. Pre *slovenskie* je príznačný text spievaný v slovenskom jazyku, hoci niektoré *pastorky* spievané po slovensky neboli zaradené medzi *slovenskie*. Nie je nám celkom jasné, podľa akého princípu sa rozlišujú *spievecky* a *drukse*, aj keď v tomto prípade môže ísť o textové hladisko. *Spievecky* sú spravidla krátke 1-2 strofické piesne s pomerne voľnou väzbou slovného textu a melódie. V etnomuzikológii by sa im dal priradiť termín jednostrofické piesne a to najmä preto, že mnohé z nich majú povahu popevku pred tancom.

Vymedzovanie *druknych* sa pravdepodobne zakladá na dĺžke ich slovných textov. Sú to spravidla piesne s viacerými slohmi, aj keď spevák si z nich nie všetky pamätá. Hudobná folkloristika ich zvykne označovať za mnohostrofické piesne. Významovým celkom nie je jednotlivá sloha, ale každá nasledujúca je obsahovým pokračovaním predchádzajúcej, pričom určitý obsahový celok je sprevádzaný jednou melódiou. *Drukse* sa zvykli spievať počas *skubarok* (páračiek), nezriedka zborovo. Uvedené kritériá vymedzenia repertoárových kategórií však neriešia všetko. Vzniká otázka, či sa uvedené skupiny piesní dajú vymedziť aj pri použití hladiska hudobného štýlu, ktorý oravskí interpreti vnímajú intuitívne.

Skupina *spievecok* je najpočetnejšia. Počas výskumu som nahrala okolo 200 melódií tohto druhu. Boli to piesne s rozličným tematickým zameraním a určením, zdá sa však, že

túto skupinu Oravčania vnútorne podrobnejšie nediferencujú. V jej rámci však vyčleňujú *veselne* (svadobné – pozn. prekl.) pričom majú na mysli niekoľko melódií, na ktoré sa v skúmaných dedinách spievajú svadobné texty. Zvykne sa napríklad hovoriť *lipnicko veselno* (bez slova *spievecká*) alebo *zubrzycko veselno* (taktiež bez *spievecká*), čo znamená asi toľko, že počas svadby sa na jeden nápev spieva viac veršov. V iných situáciách než svadba sa na túto melódiu spievajú ľubovoľné strofy a tento slovo-hudobný celok označujú ako *spievecku*. Niektorí informátori síce vyčleňovali *przy pasyniu* a *baciarske* bez toho, aby upresňovali *spievecky*, ale toto členenie sa zakladá na obsahu strof, ktoré buď súvisia s pasením dobytky alebo večernými potulkami mládencov po dedine. Tieto texty nie sú spravidlané stálymi melódiami, ale v minulosti väzba textu na konkrétnu melódiu bola omnoho pevnejšia než je tomu dnes. Je možné sa domnievať, že pomenovanie pri pasení sa vzťahovalo tak na textovú vrstvu ako aj hudobnú zložku.

Ak sa pozeráme na *spievecky* z hľadiska ich hudobných vlastností, potom je potrebné zdôrazniť, že do tejto skupiny sa zaraďujú nielen tradičné piesne, z ktorých väčšiu časť zaradil do svojej zbierky Emil Míka [Míka 1934], ale aj piesne z podstatne mladšej diachronickej vrstvy. Pritom viaceré tieto *spievecky* poznajú nielen v iných regiónoch Karpát, ale aj v ostatných častiach Poľska.

Spomínaná zameniteľnosť mnohých textov a melódií, príznačná pre popevky, je možná vďaka ich stabilnej strofickej konštrukcii, ktorú väčšinou tvoria dva dvanásťslabičné verše. Okrem nej sa vyskytujú aj iné formy slovnej slohy, a to buď izosylabické alebo heterosylabické, v ktorých verš môže mať od osem do pätnásť slabík. Najčastejšie sa však vyskytuje osemslabičné štvorveršie, ostatné strofy sa vyznačujú ojedinelými alebo nanajvýš niekoľkými opakovaniami. Strofa je krátka a prehľadne členená, nevyskytuje sa v nej refrén ani opakovanie veršov.

Melódie *spievecké* sú – podobne ako ich texty – krátke, hudobná veta je na 4-5 taktov, zriedkavejšie na 6 taktov. Zreteľná cezúra v polovičke melódie zodpovedá prehľadnej symetrickej konštrukcii slohy. Väčšina piesní tejto skupiny je stavaná v párnom metre 2/4, nepárne metrum sa vyskytuje zriedkavejšie. *Spievecky* sa spievajú pomaly, bez zreteľnej metrickej pulzácie. Tematicky sa spájajú s pastierstvom alebo sú ladené reflexívne. Základom väčšiny týchto piesní je jedna nemenne opakovaná resp. obmeňovaná rytmická fráza, zriedkavejšie sa vyskytujú dve frázy. Po tónickej stránke sa *spievecky* diferencujú takým spôsobom, že niektoré z nich majú staršiu tóninu bez súvislosti s tóninou dur-moll. Nie sú to piesne s úzkym tónickým rozsahom, ich ambitus býva väčšinou kvinta alebo sexta, ale pomerne často sú to stupnice s lidickou kvartou. Časť z týchto piesní sa však vyznačuje zreteľnými dominantne – tónickými väzbami v priebehu melódie.

Piesne zaraďované k *dluksym* speváci nikdy neoznačovali za *spievecky* ani *nuty*. Pomenovanie *nuty* sa na Orave vyskytuje zriedkavejšie. *Dlukse* sa nespájali s nijakým obradom, radi ich však spievali ženy pri spoločnej práci. Zaznamenali sme ich na Orave okolo stovky. Vymedzovanie *dluksych* na základe ich dĺžky, či vlastne mnohostroficosti slovných textov je opodstatnené, aj keď sa stávalo, že si informátor pamätal iba niektoré slohy. Aj melódie týchto piesní sú trochu zložitejšie, okrem toho, v prípade tejto skupiny nedochádza k zámenám slovných textov a melódií, čo v prípade *spievecké* je vcelku bežné. V skupine *dluksych* sa takmer nestáva, aby sa ten - ktorý text zaspieval na inú melódiu. Ich tematické zameranie je veľmi rôznorodé, spravidla ľubostné, zvykové alebo vojenské. Niektoré piesne s vojenskou tematikou sú výrazne novšieho pôvodu, čomu nasvedčuje poetika ich slovného textu a hudobná vrstva. Mnohé z nich

sa vyskytujú aj v iných regiónoch Poľska, kde ich radi spievajú. Z tém, ktoré majú karpatský dosah sú zvlášť pozoruhodné piesne zbojnícke a spomedzi nich balada o zbojníkovej žene, mnohostrofické rozprávania o Jánošíkovi, ktorého zatvorili na Oravskom zámku, alebo o dolapení Jánošíka v Bardejovom dvore.

Z hľadiska konštrukcie textov sa *drukse* vyznačujú opakovaniami buď to celých veršov, alebo ich fragmentov. Ide najmä o opakovanie trojslabičnej častice na konci verša [napr. 11(5+(3:))]. Vo všetkých prípadoch tieto repetície vedú k značnému rozvínutiu základnej strofy a k zániku symetrie, čo sa odráža v tvorení melódie. Dvojveršové slohy sú v rovnakej miere izosylabické a heterosylabické, štvorveršové slohy sú - okrem výnimiek - heterosylabické a verše sa vyznačujú rozličnou dĺžkou. V prípade väčšiny *drukysch* je konštrukcia ich textovej slohy odlišnejšia, než v prípade piesní z ostatných skupín. Melódie *drukysch* sú zložitejšie, majú viac než štyri frázy, aj keď niektoré z nich sa vyznačujú štvorfázovou skladbou s prerývkou v polovičke. Iba málo stavebných štruktúr sa opakuje a to len v malej miere. V prípade ostatných piesní sú ich melódie konštruované odlišne. Prevažná väčšina *drukysch* má durovú stupnicu. Melodická línia týchto piesní je variabilná, nezriedka sa rozvíja prechodmi po rozložených trojzvukoch a väčšími intervalovými skokmi. Jej finále zvykne byť prvým stupňom stupnice, pri kadenčných reláciách je to 2-1 stupeň stupnice a taktiež VII-I (Bartok 1925). V prípade významného počtu piesní sú ich melódie ukončené terciou, čo je dané dominantou durovej stupnice, štýlom práce s motívmi (motivikou). Polovica piesní *drukysch* je v párnom metre. V rámci tejto skupiny sa opakuje iba malý počet rytmických frázovaní. Zvlášť nápadné je množstvo a rozmanitosť nedescendálnych spodobnení, teda takých, pri ktorých frázu uzatvárajú menšie rytmické hodnoty, alebo v začiatočnom takte frázy sú len dve sylaby. Jednotlivé piesne sú iba málo rytmicky kontrastované a to aj navzdory skutočnosti, že v tejto skupine existuje veľký počet vzorov rytmického frázovania.

V prípade *drukysch* je zložité vymedziť tie znaky a vlastnosti, ktoré by sa dali považovať za dištingtívne. Nejednotnosť hudobného materiálu spôsobuje, že žiadna z týchto vlastností nie je dominantná alebo aspoň prevládajúca. Možno však povedať, že tak ich slovné slohy ako aj melodické línie sú rozvinutejšie a asymetrickejšie než texty a melódie *spieveciek*. Takmer nikdy sa nezakladajú na staršom tónickom materiáli. Viaceré informátorky poznali niektoré z *drukysch*, ostatné poznali iba málo z nich. [*drukę* dokonca aj tie s vojenskou tematikou spievali takmer výlučne ženy].

Slovenskie sa od ostatných repertoárových skupín odlišujú tým, že ich text je v slovenskom nárečí, aj keď niektoré z nich sa kvôli podobnému zneniu jednotlivých výrazov a rovnakej konštrukcii strofy môžu spievať aj po poľsky. Tieto piesne neplnia nijakú mimohudobnú funkciu a podobne ako *drukse* ich radi spievajú najmä ženy počas spoločne vykonávaných prác. Viaceré z vyše sedemdesiatich slovenských, ktoré sme zaznamenali, sú populárneho rázu. Tieto piesne sa u jednotlivých spevákov opakujú relatívne zriedkavo. Do tejto skupiny speváci zaradovali aj tých málo piesní, ktoré v poľskej jazykovej verzii začleňovali do *drukysch*. Rôznorodosťou konštrukcie textov sa *slovenskie* piesne ponášajú na *drukse*. Ich slohy sú izosylabické alebo heterosylabické a spravidla tvoria asymetrické celky. Tieto piesne často mávajú 10 až 14-slabičné verše. Pomerne často sa v rámci strofy vyskytujú opakovania celých veršov alebo ich častí, ale väčšinou nie sú tam refrény. Takmer každá pieseň má odlišne spodobnenú strofu, ale iba v malom počte prípadov sa stretávame s opakovaním nejakej sústavy veršov. Z toho dôvodu je stavba ich melódii natolko pestrá, že takmer každá z nich sa vyznačuje jedinečnou formálnou konštrukciou. Iba u niečo vyše tretiny týchto melódii je táto konštrukcia symetrická a člení

sa na štyri frázy, ktoré vytvárajú dve hudobné vety. Melódie slovenských piesní sa tiež vyznačujú väčšou dĺžkou a vnútorne sú zreteľne kontrastné, čo sa všeobecne považuje za vlastnosť mladšieho materiálu. Základom takmer všetkých melódií tejto repertoárovej skupiny je durová alebo molová stupnica, najčastejšie v 7-stupňovej podobe, síce bez hlavného tónu, ale so zreteľnými znakmi tej sústavy, ako sú tónické napätia medzi stupňami stupnice a akordová práca s motívmi melódie. Taktiež podoba záverečných kadencií piesní *slovenských* súvisí s ich stupnicovým základom. Najväčší význam v tomto prípade má vzťah 2. a 1. stupňa stupnice, čiže rovnaký, ako v prípade piesní z ostatných skupín, existuje však mnoho piesní, v ktorých finále je tercia pri sústave tónov 4.-3. stupňa. Žiadna *slovenská* pieseň sa nezakladá na lidickej stupnici a ani nemá jej stopy, najmä v podobe zdvojenej formy štvrtého stupňa.

Pokiaľ ide o metro-rytmické javy, v piesňach *slovenských* chýba zreteľné dominovanie dvojdobého taktu, zároveň sa však prejavuje veľký význam nepárneho metra. Ten sa v zhromaždenom materiáli opakuje iba niekoľkokrát, aj keď je tam veľa druhov rytmického frázovania, pričom ostatné sa vyskytujú buď raz alebo tiež iba niekoľkokrát. Na druhej strane charakterizuje piesne *slovenské* zreteľná prítomnosť rytmov páro-rytmických, ktoré sa vyznačujú nízkym počtom slabík vo všetkých taktach frázy. Rytmický faktor pôsobí homogenizačne aj v tejto skupine piesní, lebo základmi ich melódií – aj napriek veľkému počtu druhov rytmického frázovania – sú jedna či dve rytmické frázy.

Z piesní, ktoré sa spievajú na Orave, najmenej početnú skupinu predstavujú *pastoralky*. Zaznamenala som ich okolo tridsať. Spájajú sa s Vianocami, Novým rokom a zvykmi, ktoré toto obdobie sprevádzajú - koledovaním a vinšovaním. Niektoré *pastoralky* predstavujú ľudovú verziu udalostí v Betleheme, iné výrazne súvisia s pastierstvom. Vyznačujú sa trvalým prepojením textu s melódiou. Na melódie *pastoraliek* sa ostatné piesne nespievajú. Príčinou tohto javu nie je iba špecifické určenie *pastoraliek*, ale aj odlišnosť konštrukcie slôh ich textov. Táto odlišnosť sa prejavuje najmä v nestabilnom počte veršov v strofe, pričom väčšina strof je heterosylabická a samotné verše môžu mať 10-13 slabík. Takmer každá z týchto piesní sa vyznačuje odlišnou konštrukciou textu, preto stavba ich melódií je veľmi diferencovaná. Sú aj veľmi členité, pretože ich slovný základ je nadmieru rozvítý a asymetrický. Okrem toho sú melódie *pastoraliek* vnútorne veľmi kontrastné, teda motívický materiál sa v jednotlivých úsekoch melódie opakuje len ojedinele. Stupnicou, ktorá sa v hudobnom materiáli *pastoraliek* vyskytuje najčastejšie je hexachord g-a-h-c-d-e s finále na prvom stupni stupnice. V melódiách, ktoré sa rozvíjajú na báze tejto stupnice, chýbajú výrazné durové znaky a tiež sa tam nevyskytujú zreteľné modálne znaky. Na druhej strane sa durová stupnica vyskytuje v tomto materiáli vedno s ambitusom oktávy a širším, vtedy má tón vedúci, aj keď v záverečnej kadencii ho niet. Nápadná je aj absencia lidizmov [lidická kvarta sa vyskytla iba v jednom zázname]. Úlohu *tonus finalis* v melódii zvyčajne frekventované repetície toho stupňa v úvodnej fráze, ako aj v ďalších, ktoré navyše obsahujú repetície tretieho a piateho stupňa stupnice. Motivika s repetíciami týchto stupňov sa vyskytuje iba v melódiách piesní tejto repertoárovej skupiny. Väčšina *pastoraliek* je v párnom metre 2/4. Nízky počet týchto piesní nedovoľuje hovoriť o zreteľnej opakovateľnosti [hudobných – pozn. prekladateľa] javov. Na druhej strane možno konštatovať, že rytmické frázovanie, ktoré je základom vianočných piesní sa okrem niekoľkých výnimiek vyznačuje jednorázovými výskytmi a opakovaniami sú iba v ojedinelých prípadoch.

Uvedené členenie repertoáru zohľadňuje pojmy a termíny používané príslušníkmi miestneho spoločenstva. Je potrebné upozorniť, že za svoje, teda oravské, považujú

miestni obyvatelia tie piesne, ktoré sami spievajú. Skutočnosť, že väčšinu z týchto piesní spievajú takmer v celom Poľsku, alebo že ide o populárne piesne, ktoré nemajú ľudový pôvod, vonkoncom nie je pre nich podstatná. Zdá sa, že v tomto prípade je rozhodujúca skutočnosť, že ich spievajú na Orave, a preto sa považujú za oravské. Takýto prístup obyvateľstva k piesňovému repertoáru sa nevyskytuje iba v skúmanom spoločenstve, ale v poľskom folklóre to vidíme často.

Základom opísaného členenia repertoáru sú rozličné hladiská, vrátane hudobných. Je tomu tak preto, že vymedzené skupiny piesní sa odlišujú po stránke ich hudobných vlastností. Taktiež je potrebné zdôrazniť, že uvedené členenie je v istom zmysle vertikálne a nezohľadňuje diachronické vrstvy, ktoré existujú v celom piesňovom materiáli. Tieto sú však pre spevákov naprosto bezvýznamné. Výsledky iných výskumov oravskej hudby, o ktorých som v tomto texte nehovorila, nasvedčujú tomu, že z diachronického hladiska piesne, ktoré sa spievajú na Orave, patria rovnako do staršieho, tradičného repertoáru, ako aj do novšieho. Ide samozrejme o isté zjednodušenie, ale v každej repertoárovej skupine, ktoré uvádzali samotní speváci, sa nachádzali piesne z rozličných diachronických vrstiev. Približne polovica *spieveczek* patrí ku chronologickejšiemu starším. Je to skupina piesní, v ktorej sa najčastejšie vyskytuje opakovanie hudobných znakov a je štylisticky jednotná. Na jej základe možno hovoriť o regionálnych osobitostiach, ktoré oravskú hudbu odlišujú od hudby ostatných regiónov. Zvyšné *spieveczky* sú útvary novšieho dáta, bez väzby na tradičnú oravskú kultúru a stali sa súčasťou repertoáru v dôsledku civilizačných premien. Vo väčšine prípadov ich výskyt presahuje rámec oravského regiónu. V skupine *dlukszych* je iba málo piesní zo starších vrstiev piesňového folklóru, pôvod všetkých ostatných je novší, pričom nezriedka ide o takzvané populárne, fungujúce v nadregionálnom a celopoľskom priestore. Pre túto skupinu je charakteristický nízky výskyt opakovania štylistických prvkov a sú vnútorne – odhliadnuc od ich rytmiky – rozvinuté a výrazne kontrastované. Práve to je jeden zo znakov, ktorými sa vyznačuje pomerne mladý hudobný materiál. Obdobne je tomu v prípade slovenských piesní, ktoré – až na niekoľko málo prípadov – rozhodne patria do mladšej vrstvy a v repertoári obyvateľov Oravy sa ocitli nie preto, že sú oravské, ale z toho dôvodu, že ich spievajú na Orave. *Pastoralky, okrem dvoch* novších, sa zdajú byť piesňami staršími. Napriek skutočnosti, že ich vnútorná stavba je diferencovaná, predsa len spôsob narábania s motívmi naznačuje ich nápadnú podobnosť, obsah ich slovných textov jednoznačne poukazuje na súvislosti s tradičnou kultúrou.

Tradičné oravské piesne spojené s dávnym spôsobom života na dedine, s jeho zvykmi sa už väčšinou nespievajú, hoci najstarší obyvatelia obcí si ich určite pamätajú. Práve tieto piesne potvrdzovali regionálnu identitu, posilňovali pocit spolupatričnosti k určitému spoločenstvu. V dnešnej dobe ich pred zabudnutím chránia aktivity milovníkov minulosti, publikácie a archívy.

Poznámky

Bartok B., 1925, *Das ungarische Volkslied*, Berlin.

Mika E., 1934, *Pieśni orawskie, Lipnica Wielka na Orawie*.

Stęszewski J., 1974, *Rzeczy, świadomość i nazwy w badaniach etnomuzykologicznych*, „Rocznik Historii Sztuki”, zv. 10, s. 39-55.

Etnologické poznatky o goraloch na Slovensku

Slovenská etnológia a príbuzné vedné disciplíny sa goralskému osídleniu v severných územiach Slovenska doposiaľ komplexne nevenovali. V relevantných starších etnografických prácach sa označujú ako subetnická skupina, alebo ako etnografická skupina, alebo ako etnokultúrna a jazyková skupina (Jakubíková, 1984: 26; Sulitka, 1988: 229). Pocitoval sa problém presnejšieho zaradenia goralov do etnických schém. Príčinou nebolo len vedecké uznanie či neuznanie označenia goral (horal) za etnonym, ktorého existencia sa chápala ako rozlišujúci indikátor medzi subetnickou a etnografickou skupinou (Horváthová, 1983: 3). Dovtedy sa skúmali len niektoré vonkajškové kultúrne osobitosti (jazyk, hudba, tanec), ale nepoznala sa celá štruktúra spoločných a špecifických kultúrnych prvkov, ktoré sa považovali za kľúčové. Takto sa v 70.-80. rokoch 20. storočia orientovali prvé systematickejšie etnografické výskumy goralov. V teréne, v goralských a negoralských obciach Spiša, Oravy a Kysúc, sa však výskumníci stretli s odlišným vnímaním goralčiny. Odlišujúca funkcia jazyka sa nepremietla do kultúrnej diferenciacie v takom rozsahu, ako sa očakávalo a omnoho dôležitejším sa ukázal byť problém identity. Konfrontovali sa tu dve podstaty etnickej problematiky, čo si vyžaduje stručné odbočenie.

V etnológii a príbuzných spoločenskovedných disciplínach sa používali rôzne teórie a koncepcie výskumu etnicity a etnických skupín. V zásade však vychádzali z dvoch odlišných postupov. Podľa staršieho prístupu sa etnicita chápala ako niečo hlboko zakorenené v ľudskej podstate, ako vedomie odlišnosti, inakosti, založenej na objektívnych indikátoroch. Etnické povedomie sa chápalo ako štruktúra rôznych kultúrnych, teritoriálnych, biologických i psychologických znakov, pričom základné odlišujúce znaky sa pripisovali reálnym javom, ale aj celkom iluzórnym domnienkam. Podľa nich je potom možné etnicitu určovať, ale aj ľuďom prisudzovať, bez ohľadu na to, či ju cítia alebo nie. Druhé, novšie hľadisko uprednostňuje myšlienku, že etnicita sa vníma v medzietnických vzťahoch ako spoločenstvo, ktoré sa identifikuje samo alebo vníma identifikáciu inými. Uvedomuje si tak svoju osobitosť zvnútra, alebo mu odlišnosť prisudzujú zvonku susedné spoločenstvá, ktoré sa k jej členom odlišne správajú, označujú ich odlišne ako seba a ohraničujú sa voči nim.

V súčasnej etnológii je uznávaným východiskom ku skúmaniu etnicity spomínaný druhý prístup, založený na „sebadefinovaní“. Etnické vedomie sa totiž považuje za súčasť subjektívnej identity jednotlivca. Tzv. objektívne znaky etnicity – najmä jazyk, kultúra a náboženstvo – sú len ťažko uchopiteľné: náboženstvá obvykle nemajú etnický charakter; jazyk je problematickým etnickým znakom najmä v kontaktných

zónach, kde sú známe mnohé príklady prelínania jazykov alebo vzájomného používania jazykov (bilingvizmus i trilingvizmus). A čo sa týka kultúry – v minulosti a najmä dnes nemôžeme hovoriť o špecifickej kultúre, vlastnej iba jednému etniku. Z komparatívnych analýz tradičnej slovenskej ľudovej kultúry napr. vyplynulo, že najmä u susedných národov sa väčšina kultúrnych javov opakuje (Slovensko, 2000).

Z týchto pozícií sa už koncom 80. rokov začali prehodnocovať mnohé staršie definície, kategorizácie, výskumné poznatky a závery. Pokúsime sa z tohto zorného pohľadu priblížiť etnologickú problematiku goralského obyvateľstva na Slovensku. K dispozícii sú:

- viaceré historické štúdie, zaoberajúce sa vývinom osídlenia Spiša, Oravy a Kysúc, práce k československo – poľským vzťahom, k problémovým obdobiam okolo 1. a 2. svetovej vojny, v ktorých územia obývané goralským obyvateľstvom boli predmetom vzájomných sporov;
- jazykovedné štúdie, analyzujúce goralské nárečia na území Slovenska ako osobitú jazykovú skupinu;
- etnografické práce o niektorých kultúrnych osobitostiach slovenských goralov (najmä z oblastí Oravy a Zamaguria);
- folkloristické výskumy a čiastkové práce o najvýraznejších znakoch goralského folklóru – hudbe, piesňach a tancoch.

Pri sumarizovaní základných poznatkov z týchto prác ma zaujímali dôvody doposiaľ chýbajúceho komplexného výskumu goralov na Slovensku. Doposiaľ neboli sformulované, preto sa iba domnievam, že ich bolo viacero:

- a. prvým dôvodom bol zrejme fakt, že od etnického a politického vyčlenenia Slovákov a Slovenska z uhorského kráľovstva v roku 1918 sa hlásia k slovenskej spoločnosti. Etnické vydeľovanie goralského obyvateľstva by tak bolo nielen vedecky nepodložené, ale aj nekorektné voči nim samotným;
- b. goralí na hornej Orave sa cítia goralmi, stotožňujú sa s obyvateľstvom historickej Oravy a vymedzujú sa na základe jazyka. Svoj jazyk odlišujú od poľského slovami: u nas še gvaři, v Polsku še godo (Jakubíková, 1983: 32). Na základe výskumov zo 60.– 80. rokov 20. storočia ďalej vieme, že mali slabé národné povedomie a neboli si vedomí svojej poľskej národnosti, goralské nárečie nepovažovali ani za poľštinu ani za slovenčinu, ale za prechodný jazyk vzniknutý miešaním oboch jazykov (Jakubíková, 1980: 271). Na Kysuciach sa za goralov vôbec nepovažovali a ako goralské zakaždým označujú obce na Orave a na Spiši. Pre goralov na Spiši je príznačné, že dominantnými boli goralská a spišská identita;
- c. pôvodné goralské osídlenie sa na slovenskej strane vyskytuje v troch navzájom oddelených oblastiach (Spiš, Orava, Kysuce) a povedomie goralského pôvodu sa zachováva aj v niekoľkých roztrúsených lokalitách stredného Slovenska. V goralských obciach dominuje regionálne sociálne i kultúrne povedomie (kysucké, oravské, spišské, liptovské). Goralské osídlenie na Slovensku netvorí kompaktný územný celok s osobitými kultúrnymi znakmi a teda nevytvára prirodzený etnografický región, ktorý by umožňoval komparatívny výskum;
- d. goralské osídlenie sa nachádza na území dvoch štátov, preto teritoriálne vyčlenenie „po štátnu hranicu“ by nebolo logické. Napriek mnohoročnej dobrej spolupráci poľských a slovenských etnografov a folkloristov (napr. pri výskumoch karpatskej kultúry) k dohode o spoločnom výskume goralských oblastí nedošlo a tak sa výskumy na Slovensku zameriavali na témy, vyplývajúce z ich jazykovej

osobitosti – na objasnenie pôvodu goralského obyvateľstva, histórie osídlenia severných regiónov, na výskumy ich povedomia a niektorých kultúrnych osobitostí.

K pôvodu goralov a osídleniu severných území Slovenska

Z viacerých publikovaných prác vyberáme len stručné sumarizujúce konštatácie. Osídľovanie severného Spiša – Zamaguria je historicky doložené od polovice 13. storočia. Prvé písomné dokumenty (kráľovské donácie z 1256, 1260 a 1272) hovoria o pohraničných lesoch uhorského kráľovstva, ktoré boli v majetku šľachtických rodov z Brezovice a Hrhova. Vtedy existoval len kartuziánsky kláštor v Lechnici a pravdepodobne osada v oblasti Spišskej Starej Vsi. Od konca 13. storočia sa začala kolonizácia tohto územia, ktorá prebehla v niekoľkých vlnách (boli to: šoltýska kolonizácia od 13.-15. storočia na zákupnom, nemeckom práve, od 15.-17. storočia na tzv. valaskom práve a kolonizácia lazová, ktorá prebehla v 17. storočí). Niektoré obce vznikli aj vyčlenením z veľkostatkárskej pôdy ešte v 17. a 18. stor. a poslednou takouto osadou bol Matiašovský Potok, dnes Matiašovce, z konca 19. storočia (Beňko, 1972: 17-33).

Historické práce sa zhodujú v tom, že pri osídľovaní území severného Spiša sa v priebehu štyroch storočí stretali viaceré etnické skupiny a kultúrne vplyvy, čo vysvetľuje premiešanú etnickú i konfesijnú skladbu obyvateľstva. Podľa J. Beňka v pol. 17. storočia, kedy sa v podstate skončila hlavná kolonizácia Zamaguria, bola najsilnejšie zastúpená národnosť slovenská, potom poľská, rusínska a v malej miere nemecká a maďarská (Beňko, 1972: 31).

Osídľovanie severných území Oravy sa udialo formou valaskej kolonizácie. Organizovalo ju panstvo Thurzovcov v priebehu 15.-17. stor. presídľovaním slovenského obyvateľstva zo svojich panstiev na Orave a Považí (Bytča, Lietava), ako aj osídlením poľskými osadníkmi, ktorí v prevažnej miere utiekli z poľských panstiev. Poľský vplyv, náboženský aj jazykový, tu zosilnel v období rekatolizácie šírenej z Poľska, ale aj pripojením Haliče k Rakúsko-Uhorsku (1772), čím sa uvoľnilo ďalšie stahovanie na Oravu (Jakubíková, 1980: 268).

Aj na severných Kysuciach, rovnako ako v ostatných horských oblastiach severného a stredného Slovenska, vznikali nové obce na valaskom právnom základe. Predurčili to obdobné prírodné podmienky a možnosti ich hospodárskeho využitia. To vysvetľuje mnohé spoločné kultúrne znaky nielen v pastierskej, ale v materiálnej kultúre vôbec.

Goralské nárečia

Jazykovedci sa zhodujú v tom, že goralské nárečia patria svojím pôvodom do makroštruktúry malopoľských nárečí. Netvorí však jednoliaty dialekt, ale sa členia na spišské, oravské a kysucké goralské nárečia. Kým spišské a oravské prirodzene nadväzujú na nárečia goralov na poľskej strane, kysucké goralské nárečie tvorí prechodný typ medzi malopoľskými a sliezskymi nárečiami. Nárečia ostatných oddelených goralských diaspor na Slovensku sa vyčleňujú len zo súčasného hľadiska. J. Kriššáková uvádza, že v goralských nárečiach je príznačný výskyt mnohých tzv. karpaticizmov, ktoré spájajú všetky nárečia karpatského jazykového areálu a odlišujú ich od nárečí nížinných oblastí. U goralských nárečí na Slovensku konštatuje výrazný vplyv slovenských nárečí najmä v slovnej zásobe, ktorá je zo všetkých jazykových rovín najviac otvorená (Kriššáková, 1988: 146-147). Povedomie slovenských goralov o ich „goralčine“ ako osobitom, jazykovo premiešanom nárečí, má teda svoje opodstatnenie.

Skupinová identita

K. Jakubíková sa v regióne Oravy koncom 70. rokov 20. storočia zamerala na výskum skupinovej identity, na názory informátorov pri rozlišovaní medzi goralským a negoralským obyvateľstvom a z tohto pohľadu aj na intenzitu uzatvárania interlokálnych manželstiev. Dospela k záverom, že na skupinovej úrovni sa navzájom rozlišujú podľa rozdielnej reči, odlišným pomenovaním príslušnosti ku skupine a hodnotením životnej úrovne. Ostatné odlišnosti, zisťované z celej šírky kultúry a spôsobu života, sa už netýkali iba vzťahu goralské – negoralské, ale súviseli aj so vzťahmi a postojmi medzi susediacimi lokalitami (telesný výzor, pracovné návyky, rozdiely v odevy, bývaní, strave, vkuse, správaní). Pri výbere manželských partnerov sa predovšetkým zhodnocovala životná úroveň, ekonomické podmienky. Goralský – negoralský partner sa vo všeobecnosti posudzoval pozornejšie, všímali si jeho vlastnosti a s tým sa spájali kritériá prijatia do skupiny (Jakubíková, 1980, 1984).

Formálne analýzy kultúry

Valaská kolonizácia, v rámci ktorej vznikli aj goralské obce na Slovensku, sa v celej oblasti západných Karpát z etnického hľadiska považuje za stretanie a prevrstvovanie viacerých kultúrnych vplyvov z rumunského, ukrajinského, slovenského, poľského a moravského prostredia a etnicky sa nedá ohraničiť. Analýzy ľudového staviteľstva na moravsko-poľsko-slovenskom pomedzí preukázali, že zistené osobitosti sú výsledkom rozdielnej dynamiky vývoja v jednotlivých krajoch a nie znakmi niektorej etnicity (Langer, 1976). K podobným výsledkom sa dospelo pri skúmaní etnických parametrov vysokohorského pastierstva a salašníctva (Podolák, 1967 a 1982).

Vybranými témami duchovnej kultúry v slovensko-poľskej kontaktovej oblasti a v jeho rámci aj goralskými obcami sa zaoberali viacerí autori. O. Zilynskyj a A. Sulitka sa zameriavali na etnické súvislosti v obradovej kultúre a ľudových piesňach. Do svojich prác zahrnuli výsledky výskumov aj ďalších autorov (slovenských, českých, poľských a ukrajinských). Dospeli k názoru, že skúmané kultúrne javy majú rozdielne rozšírenie a intenzitu interetnických vzťahov. Napr. A. Sulitka skonštatoval, že etnická skladba oblasti severného Spiša síce našla jedinečný výraz napr. v repertoári zvykov zimného obdobia, ale že etnografické javy nemožno všeobecne považovať za indikátory etnicity. Svoje výskumy sumarizuje slovami: Na základe porovnávacieho štúdia tu totiž možno hovoriť o dvoch vrstvách kultúrnych spojitostí: na jednej strane existujú javy, ktoré sú v našich krajinách všeobecne rozšírené a ich výskyt je zrejмый aj na teritóriu Ukrajiny a Malopolska, na druhej strane skupina zhôd spojuje východnú časť Moravy a Slovensko so západným okrajom západoukrajinskej lemkovskej oblasti (Sulitka, 1981: 23-24).

Výskumy z duchovnej kultúry a folklóru sa vykonali aj na území slovenskej Oravy, kde sa komparatívny záber zúžil na porovnávanie goralských a negoralských obcí. K. Jakubíková sa zaoberala analýzou svadobných zvykov, E. Klepáčová výročných zvykov a E. Krekovičová obradovým folklórom. Poukázali na niektoré osobitosti v repertoári zvykov a obradových piesní, z výročných zvykov napr. novoročné obradové pečivo nové ľato a tzv. májenie dobytky na sv. Jána, v obradových piesňach niektoré vianočné a novoročné koledy (typ piesní s refrénom) a piesne – legendy, ale celkovo skonštatovali slabé zastúpenie diferenčných znakov (Klepáčová-Krekovičová, 1988). Za špecificky goralské boli označené niektoré svadobné obradné úkony: uvedenie nevesty v dome ženícha k hospodárskym zvieratám, obradný tanec vyvud pri skladaní nevestinho venca a výkup nevestinho venca od družbov, ako aj niektoré termi-

nologické osobitosti, ale porovnávací výskum goralskej oproti negoralskej terminológii svadobných zvykov celkovo preukázal, že väčšina názvov je spoločných (Jakubíková, 1983: 35-38). Zo záverov týchto prác ďalej vyplynulo, že pre goralské obce je príznačný najmä jazyk folklóru, ozdobnejší spev s väčšou improvizáciou a variováním, väčší výskyt magických úkonov, mierne odlišná etika správania a zdôrazňovanie niektorých mentálnych daností, akými sú goralská hrdosť, honor, okázalosť (Jakubíková, rkp.).

V tanečnej kultúre sa za osobitý považuje goralský tanec – guralisky. Napriek špecifčnosti je niektorými hudobnými a tanečnými znakmi (napr. nápevmi, rozkazovačkami, motivikou, hlavne úvodným a záverečným vykrútením sa v páre a podvrtkami, cifrovaním) blízky slovenským krútivým tancom starého štýlu (Dúžek, 1995: 154). Pri ľudovej hudbe sa celkovo konštatuje integrácia slovenských prvkov s karpatsko-valaskými (Encyklopédia) a pri výskume povestí sa zistili zhodné základné znaky na poľskej a slovenskej strane Karpát (Gašparíková, 1979: 27).

Regionálne odlišnosti kultúry

Pri skúmaní tradičnej ľudovej kultúry slovenských goralov je však potrebné porovnávať odlišnosti, ktoré sa vyskytujú v goralských obciach oproti negoralským v rámci konkrétneho regiónu Oravy, Spiša, Kysúc či Liptova, ale aj celkový výskyt týchto odlišujúcich znakov na ostatnom území Slovenska. Odlišnosti, zistené v rámci regiónu, nadobudnú hodnotu „goralského znaku“ až vtedy, ak sú aj v rámci celého Slovenska skutočne jedinečné. Pri takomto porovnávacom pohľade som sa oprel o jediný relevantný zdroj, ktorým je Etnografický atlas Slovenska (1990). Výskumy prebiehali v rokoch 1970-1975 podľa jednotného dotazníka a uskutočnili ich školení etnografi a folkloristi. Medzi 250 výskumných lokalít z celého Slovenska boli zaradené aj 4 goralské obce (Oravská Polhora, Novoť, Suchá Hora, Liptovská Teplička). Z analýzy všetkých publikovaných analytických máp (spolu 508) vyplýva, že:

- zistené osobitosti v rámci regiónu nie sú v oblasti formy javov, ale v ich nárečovom označení,
- zistené regionálne rozdiely majú svoje kultúrne paralely v iných regiónoch Slovenska.

Na základe doterajších poznatkov môžeme konštatovať, že zatiaľ čo jazykové prvky goralov ukazujú v diachrónnom aspekte zreteľnejšie na väzbu s malopolskými nárečiami a karpatským jazykovým areálom, svojou ľudovou kultúrou prirodzene spadajú do štruktúry karpatskej kultúry Slovenska (Encyklopédia, 1995: 153).

Literatúra

- Beňko J., 1972, *Osídlenie oblasti*, In: Zamagurie. Košice, s. 17-33.
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995, zv. I, Bratislava, s. 153.
Encyklopédia Slovenska, 1978, zv. II, heslo goralská muzika. Bratislava.
Etnografický atlas Slovenska, 1990, Bratislava.
 Gašparíková V., 1979, *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*, Bratislava.
 Jakubíková K., 1983, *Výskum goralských oblastí Oravy a Kysúc z hľadiska etnického povedomia a svadobných obyčajov*, Národopisné informácie, č. 1, s. 30-41.

- Jakubíková K., 1984, *Teoreticko-metodologické východiská a niektoré výsledky výskumu subetnickej goralskej skupiny*, In: Etnografické a regionálne skupiny. Národopisné informácie, č. 3, s. 25-32.
- , 2000, *Polonistika v slovenskej etnológii*, In: Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov. Bratislava.
- , rkp., *Etnologické štúdium slovensko-poľského pohraničia*.
- Důžek S., 1995, *Goralský tanec*, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, zv. I, Bratislava, s.154.
- Langer J., 1976, *Interetnické vzťahy ľudového domu moravsko-slovensko-poľskej kontaktovej zóny*, Slovenský národopis, 24, s. 266-278.
- Kriššáková J., 1988, *Goralské nárečia z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov*, In: Spišská Stará Ves a Zamagurie. Košice, s. 146-151.
- Podolák J., 1967, *Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier*, Bratislava.
- , 1982, *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*, Bratislava.
- Slovensko.Európske kontexty ľudovej kultúry*, Bratislava 2000, s. 381.
- Sulitka A., 1981, *K otázke interetnických súvislostí zvykoslovných prejavov zimného cyklu na slovensko-poľskom pomedzí Spiša*, Český lid, 68, s. 17-26.
- , 1988, *Ľudová kultúra a regionalizmus na slovensko-poľskom pomedzí*, Český lid, 75, s. 225-230.
- Zilynskij O., 1976, *Výroční zvyky Ukrajinců východního Slovenska a jižního Polska v interetnickém kontextu*, Národopisné aktuality, 13, s. 17-26.

Adam Marasek

prekl. Vlasta Juchniewiczová

Spolupráca Tatrzańského Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego a Horskej záchranej služby ako príklad spolupráce v Európe bez hraníc

Pohľad na Tatry či už na mapu alebo z horského masívu Gorce či Babej hory nám napovedá, že je to prírodná hranica medzi severom a juhom a skutočná hranica medzi Poľskom a Slovenskom. Ako to už s hranicami býva, často sú nepohodlné hlavne pre tých, ktorí sú zvedaví, čo sa za nimi nachádza, alebo pre tých, čo obchodujú – možno aj nelegálne – a nachádzajú sa na opačnej strane.

V najnovších dejinách boli dve obdobia, po roku 1968 a po roku 1981, keď bolo túto hranicu oveľa ťažšie prekonať ako inokedy, pravdepodobne pričinením Česko-slovenska. Mnohé obmedzenia ako pasy, priepustky, dôležité i menej dôležité občianske preukazy, kontroly, ale aj colníci predstavovali pre horských záchranárov veľký problém, pretože pre nich boli a sú Tatry jednotným územím pôsobenia. Hranice boli mnohokrát prekážkou a záchranári prinútení okolnosťami ich museli neraz „ilegálne“ prekonať.

TOPR a HS (dnes HZS) vznikli preto, aby pomáhali ľuďom, ktorým sa v Tatrách stalo nešťastie alebo sa stratili. Odchádzajúc na záchranú akciu sa nedalo dopredu predvídať, hlavne keď sa nehoda stala v pohraničnom pásme, či človek, ktorý sa stratil, alebo potrebuje pomoc, spadol, či zišiel na poľskú alebo slovenskú stranu. V takomto prípade záchranárom v spomínanej oblasti našepkávali len logika a zdravý rozum, ako majú ďalej postupovať. Či bude bližšie, rýchlejšie a bezpečnejšie previezť raneného na poľskú alebo slovenskú stranu, či pri pátraní po nezvestných bude ľahšie, rýchlejšie a bezpečnejšie zísť poľským záchranárom na slovenskú stranu, alebo slovenským záchranárom na poľskú stranu. Pri odchode na záchranú akciu si predsa nikto so sebou neberie doklady. Keď sa záchranári ocitli na druhej strane, bolo sa treba po akcii vrátiť domov. Obyčajne sa vracali cez hraničný priechod. A tu sa dávnejšie rodili veľké formálne problémy. Po prvé – hranice prekročili ilegálne (mimo hraničného priechodu a bez dokladov) a na dôvažok sa museli vrátiť domov cez hraničný priechod – ale tiež bez dokladov.

Na hraniciach to vyvolávalo obyčajne zmätok a nútilo vedenie (pravdepodobne v súlade s vtedajšími predpismi) vydať rýchly a nie celkom legálny súhlas na prekonanie hraníc.

Pre záchranárov to bolo neúmyselné postavenie pred hotovú vec, prispôsobovanie predpisov vzniknutej situácii. Stávalo sa tiež, že vďaka záchranárskym akciám došlo k výmene oficiálnych diplomatických nót, keďže záchranári oboch služieb v snahe zakročiť čo najrýchlejšie a najbezpečnejšie, jemne povedané, porušovali nielen hraničné predpisy.

10. október 1996. V popoludňajších hodinách schádzali dvaja mladí ľudia zo Svinice. Prechádzali cez zasnežený a zaladnený žlab Blatona. Náhle sa dievča pošmyklo, nabralo rýchlosť a spadlo kdesi do Tichej doliny. Prefaknutý chlapec došiel na Kasprov vrch a informoval o nehode záchrannú službu. Záchranári sa na súmraku vydali na cestu. Schádzali cez niekoľko prahov žlabu, pričom hneď na začiatku prekročili hranice. Dole v trhline našli mŕtve telo dievčata, ktoré nemalo žiadnu šancu pád prežiť.

Záchranári zniesli telo na bezpečné miesto, zabezpečili ho a oznámili nehodu Slovákom, pretože v tomto prípade musí byť informovaná prokuratúra a polícia. Samotní záchranári traverzujúc svahy Prostrednej a Krajnej kopy vyšli na Laliové sedlo, tu opäť prekročili hranice a vrátili sa na Kasprov vrch.

Nasledujúci deň sa záchrannej akcie ujali záchranári Horskej služby. Prišli do Tichej doliny a za hustého sneženia sa vydali cez kosodrevinu k miestu, kde záchranári TOPR-u nechali telesné pozostatky. Vzhľadom na atmosférické podmienky a ťažký terén bolo bezpečnejšie, ľahšie a rýchlejšie transportovať mŕtve telo na hrebeň na poľskú stranu. Preto poprosili o pomoc TOPR. Opäť ďalšia skupina záchranárov prekročila hranice a zišla do Tichej doliny oproti slovenským záchranárom. Spolu vyniesli mŕtve telo na hrebeň, ešte raz prešli cez Laliové sedlo na poľskú stranu a preniesli ho do Zakopaného. Po zakončení akcie slovenskí záchranári bez dokladov prekročili hranice na Lysej Polane.

Nato sa rozpútala diplomatická búrka. Poľská štátna občianka spadla na slovenskú stranu a tam zahynula. Jej mŕtve telo bolo transportované na poľskú stranu, pričom bola niekoľkokrát prekročená poľsko-slovenská štátna hranica na zakázanom mieste a bez patričných dokladov. Aj keď prekročenie hraníc bolo považované za menšie zlo, slovenský prokurátor sa nemohol zmieriť s tým, že bol porušený zákon a mŕtvola bola ilegálne prenesená do Poľska. Celou záležitosťou sa zaoberali obe ministerstvá zahraničných vecí a až výmena diplomatických nôt celú vec formálne ukončila.

Ďalší podobný prípad sa stal 14. marca 1999. Počas zjazdu na lyžiach z Kasprovho vrchu do Goričkovej doliny „traverzom nad Tichou dolinou“ spadla niekoľko sto metrov smerom do doliny lyžiarka z Varšavy. Po oznámení nehody záchranári, ktorí mali službu na Kasprovom vrchu, zišli na miesto nešťastia. Lyžiarku poskytli prvú pomoc a zároveň zavolali vrtuľník. Kým vrtuľník s ďalšími záchranármi priletel na miesto, lyžiarka zomrela. Mŕtve telo preto odviezli do Zakopaného. Aj v tomto prípade bol zákon niekoľkokrát porušený. Pokiaľ si pamätám, nič nenasvedčovalo tomu, že by mal vzniknúť nový diplomatický problém, keďže nehodu sme neoznámili slovenskej strane a odstránili sme ju vlastnými silami. Všetko však rýchlo vyšlo najavo, keďže let vrtuľníka si ako stopu po nehode všimli patričné služby.

Tieto príklady som neuviedol preto, aby som ukázal, akí zdatní sú záchranári, ale preto, aby som dokázal, že zákony nemyslia na všetky životné situácie a vo zvláštnych prípadoch musí jestvovať priestor pre činnosti, podmienené logickým úsudkom. Práve preto sa veľmi tešíme, že vstup oboch štátov do EÚ nám dovolí pôsobiť tak, ako záchranným službám v alpských štátoch a hraničné predpisy už nebudú brzdiť záchranné práce.

Spolupráca Horskej záchrannej služby s Tatrzańským Ochotniczym Pogotowiem Ratunkowym je v posledných rokoch veľmi dobrá. Týka sa nasledovných oblastí:

1. Spoločné záchranné akcie
2. Odborné záchranné školenie

3. Účasť na pretekoch záchranných služieb
4. Spoločné integračné podujatia

1. Spoločné záchranné akcie

Kedže štátna hranica prechádza cez Tatry, je logické, že v určitých situáciách sú nevyhnutné spoločné záchranné akcie. Týka sa to hlavne pátracích akcií, pri ktorých sa presne nevie, kde zablúdil alebo sa stratil hľadaný turista alebo skupina turistov. Vtedy sa obyčajne na pátranie vydajú po jednej aj druhej strane hraníc záchranári HZS aj TOPR-u a udržiavajú medzi sebou rádiové aj telefonické spojenie.

13. máj 2004 z chaty pri Morskom oku odišiel samotný turista-lyžiar, ktorého cieľom boli Rysy a naspäť zjazd na lyžiach. V ten deň bolo zlé počasie, vo výške 1800 m bola hmla znižujúca viditeľnosť a bol vyhlásený 2. stupeň lavínového nebezpečenstva. Tieto podmienky turistu neodradili a vydal sa na cestu. Službukonajúci záchranár na Morskom oku ho naposledy videl, keď sa v oblasti Buli pod Rysmi stratil v oblakoch. Keď sa večer nevrátil do chaty, začala sa pátracia akcia. Nočná akcia sa skončila bezvýsledne. Keďže turista mohol zísť alebo spadnúť na slovenskú stranu, do pátrania sa zapojili záchranári z Horskej záchrannej služby. Skontrolovali chatu pod Rysmi v nádeji, že turista sa tam uchýlil. Prehľadali okolité doliny. Hneď na druhý deň, keď sa zlepšilo počasie, poľský vrtuľník prehľadal oblasť Rysov na poľskej aj slovenskej strane. Záchranári nazreli do každého kúta, kde by sa mohol turista prípadne schovať. Záchranári si všimli dve pomerne veľké lavíny, jednu pod sedlom Váha a druhú v Českej doline. Nasledujúce dni slovenskí záchranári s lavínovými psami prehľadávali lavínisko, či turistu náhodou nezachytila lavína. To isté urobili aj záchranári z TOPR-u na poľskej strane. Až 23. mája pod žlabom Orłowského pri Czarnom stawe nad Morským okom poľskí záchranári natrafili na časť výstroja hľadaného turistu. To umožnilo určiť miesto, kde sa nehoda pravdepodobne stala. Bolo zrejmé, že sa stala na našej strane. Preto sa už slovenskí záchranári ďalej nemuseli na akciu zúčastňovať. Záchranári TOPR-u našli mŕtvolu hľadaného turistu až 3. júna 2004, po zmenách počasia, keď prestal padať sneh.

Na viac ako desaťdennom pátraní sa zúčastnilo niekoľko desiatok záchranárov TOPR a ZHS, lavínové psy a vrtuľníky. Ak by sa nekonala spoločná pátracia akcia, bolo by veľmi ťažké určiť miesto nešťastia, pretože záchranári by si mysleli, že ak sa turista nenašiel u nás, musí byť na druhej strane hraníc.

28. január 2004. V neskorych večerných hodinách sme dostali informáciu, že na miesto trvalého bydliska sa nevrátili štyria známi jaskyniari, ktorí sa v ten deň ráno vybrali do otvoru Malej jaskyne v Mulowej dolinke. Nadránom sa začalo pátranie. V Malej Świstówke záchranári natrafili na pomerne veľkú lavínu, v ktorej našli jedného z hľadaných jaskyniarov a mnoho porozhadzovaných vecí. Na lavínisko prileteli vrtuľníkom záchranári z TOPR-u s lavínovými psami. Keďže psy sa pomerne rýchlo unavujú, potrebné sú ďalšie psy. O tomto nešťastí sme informovali Horskú záchrannú službu. Práve v tých dňoch mali Slováci školenie lavínových psov. Onedlho priletelo vrtuľníkom Mi-8 do Zakopaného 7 slovenských záchranárov s lavínovými psami. Zo sídla TOPR sme ich previezli naším menším vrtuľníkom na lavínisko a tak sa zapojili do pátrania. Vďaka ich pomoci sa zakrátko podarilo nájsť ďalších jaskyniarov. Ak by nedošlo k rýchlej pomoci Slovákov, pátranie po lavínou zasypaných ľuďoch by trvalo omnoho dlhšie.

2. Odborné záchranárske školenie

Keďže často pôsobíme spolu, nevyhnutné sú odborné školenia v oblasti záchranárskej techniky.

Slovenskí záchranári dosahujú už dlhé roky vynikajúce úspechy v školení lavínových psov a majú veľké skúsenosti s lavínovými záchrannými akciami. Naše úspechy v tejto oblasti sú oveľa skromnejšie, preto radi využívame poznatky Slovákov a zúčastňujeme sa na školeniach, ktoré organizujú. Ale aj my pozývame ich inštruktorov na naše školenia. Musím tu spomenúť predovšetkým Štefana Závackého, ktorý nám už mnohé roky odovzdáva svoje vedomosti a skúsenosti pri školení našich lavínových psov. My zasa máme väčšie skúsenosti s jaskynnými záchrannými akciami a pri používaní špeciálnych improvizovaných techník rovnako v jaskyniach, ako aj na stenách. Slovenských záchranárov pozývame na naše školenia, ako aj oni pozývajú našich inštruktorov na svoje základné záchranárske kurzy. Odzrkadluje sa to potom vo vzájomnom pochopení a v dobrej spolupráci počas spoločných záchranných akcií.

3. Účast' na pretekoch záchranných služieb

HZS a TOPR každý rok organizujú preteky záchranných služieb, na ktoré pozývajú záchranárov z oboch organizácií. Často sa na takýchto podujatiach zúčastňujú záchranári mnohých európskych štátov, čo umožňuje vzájomné spoznávanie sa a nadväzovanie priateľstva. Do dejín sa zapísali preteky *Zbojnícky chodník*, organizované na Slovensku a *Memoriál Klímka Bachledu*, organizované v Poľsku. Spočívajú väčšinou v zjazdovom behu po pripravených nenavštevovaných lyžiarskych trasách. Preteky si vyžadovali veľa odvahy, dokonalú lyžiarsku techniku a kus šťastia. Jednou z disciplín bol zjazd na čas s akciami po vytýčenej trase k „zranenému lyžiarovi“ čakajúcemu kdesi dole a poskytnutie mu prvej pomoci, potom opatrný zjazd so zraneným medzi kolíkmi do cieľa.

V súčasnosti sú veľmi populárne skialpinistické preteky, o.i. *Memoriál Piotrka Malinowského*, organizované na počesť záchranára a náčelníka TOPR-u, ktorý predčasne zahynul, alebo *Preteky na počesť vynikajúceho slovenského záchranára Vlada Tatarku*, ktorý zahynul pri výstupe na Veľký Ganek. Rovnako populárny je aj *Memoriál Bartka Olszańského*, záchranára TOPR-u, ktorý tragicky zahynul počas záchrannej akcie pod Szpiglasovým sedlom. Na týchto pretekoch sa zúčastňujú mladí záchranári, ktorí pri zimnom skalnom výstupe používajú modernú techniku. Preteky si vyžadujú nielen patričnú záchranársku techniku a výdrž, ale umožňujú účastníkom lepšie sa spoznať v ťažkých tatranských podmienkach.

4. Spoločné integračné podujatia

Okrem typicky záchrannej činnosti sa záchranári z oboch organizácií stretávajú každý rok na rôznych podujatiach, kde majú príležitosť v dobrej atmosfére a pohode, pri víne, dobrom guláši alebo pohári piva porozprávať sa a zaspievať si pri hudbe. Už niekoľko rokov sa uskutočňuje stretnutie starších poľských a slovenských záchranárov, ktorí sa v januári 1945 zúčastnili na ťažkej akcii prevezenia ranených sovietskych

partizánov z Látanej doliny do Zakopaného. Stretnutia sa konajú raz na Zverovke v Roháčskej doline a inokedy v chate na Chocholovskej poľane. Mladší záchranári zatiaľ vystupujú na Lúčnu, tam sa stretnú so Slováckmi a spolu schádzajú na lyžiach na Zverovku alebo na Chocholovskú poľanu. Zo začiatku si toto podujatie vyžadovalo veľa organizačného úsilia, aby patričné služby oboch štátov urobili výnimku a pustili záchranárov cez štátnu hranicu na Lúčnej a urobili formálnu colnú prehliadku na Chocholovskej poľane alebo na Zverovke. Pre hraničnú službu to bola neštandardná činnosť, môžeme dokonca povedať, že až revolučná.

Každý rok na sviatok Všetkých svätých sa na symbolickom cintoríne pod Ostrvou koná smutná, ale veľmi symbolická omša za všetkých záchranárov, turistov a horolezcov, ktorí v danom roku v Tatrách zahynuli. Poľskí a slovenskí záchranári čítajú mená obetí a všetci účastníci sa za nich spoločne modlia.

V deň výročia vzniku TOPR alebo Horskej služby záchranári oslavujú svoj sviatok. Na tieto slávnosti sa navzájom pozývajú. Po oficiálnej časti sa pri hudbe a poháriku začínajú spoločné posedenia, ktoré sa obyčajne končia až nadránom.

Aj záchranári seniori sa v posledných rokoch veľmi integrujú. Svojich kolegov pozývajú na spoločné podujatia na jednej aj na druhej strane Tatier.

Spoločné aktivity, spoločné ciele a spoločné Tatry už dávno prirodzeným spôsobom prinútili naše organizácie postupovať tak, aby hranice nerozdeľovali, ale spájali. Myslím si, že činnosť našich záchranárskych organizácií už dávno predtým, ako to oficiálne urobili vedúci predstavitelia, potvrdila správnosť myšlienky **Európy bez hraníc**.

Antonina Sebesta
prekl. Tomasz Trancygier

Tatranská inšpirácia ekoetiky

Na kolmej stene, v úzkej pukline rastie útla, úbohá kvetinka. Táto štrbina je najlepši úchyt. A predsa ju nikto nezničil. Obišli sme ju „variantným obchvatom“ (Stanislawski 1976:277)

Tieto slová Wiesława Stanislawského, jedného z najvýznamnejších horolezcov medzivojnového obdobia, sú skvelým príkladom takého správania sa, ktoré dnes označujeme ako ekoetické. V auguste roku 1929 Stanislawski, Kenar a Skotnicówna uplatnili princíp Alberta Schweitzera: Som život, ktorý chce žiť uprostred života, ktorý taktiež chce žiť. Formuloval ho v Afrike štrnásť rokov predtým. Autora tejto zásady, ktorý bol nositeľom Nobelovej ceny za mier, všeobecne považujú za predchodcu ekoetiky. Rešpekt a úcta k životu sú základné hodnoty ekoetiky. Ekoetika je veľmi mladá disciplína, ktorá vznikla až v 70. rokoch minulého storočia. Jednako začiatky ekoetického myslenia treba hľadať vo filozofických školách starovekého Grécka a Ríma (požiadavka obmedzovania potrieb presadzovaná cynikmi alebo neostoikmi). Ekoetické prvky nachádzame aj v postoji svätého Františka z Assisi (ide o jeho vzťah k zvieratám a k prírode).

Ekoetika predstavuje rozšírenie etiky na živú a neživú prírodu. Odmieťa tézu o výlučne podriadenej úlohe prírody vo vzťahu k človeku a zásadu podriadenia prírody ľudstvu. Všíma si neopakovateľný spôsob existencie jednotlivých druhov živočíchov, dožaduje sa dôsledného rešpektovania ich jedinečnosti. Vymedzuje povinnosti človeka voči prírode, vedie ho k podobným povinnostiam a obetiam, aké máme voči vlasti, rodine, spoločnosti či spolupracovníkom.

V Poľsku za predchodcov ekoetiky možno považovať tých bádateľov, tvorcov i milovníkov hôr, ktorým učarili Tatry, a preto javili sklon prisudzovať im svojbytnú etickú hodnotu. Vo svojom konaní sa vzdávali „druhového egoizmu“ v prospech „druhového egalitarizmu“. Tatranská ekoetika vyrastala z lásky k horám nepoznačeným civilizáciou, z obdivu k zložkám ich ekosystémov. S ňou sa nezriedka spájajú veľmi konkrétne praktické očakávania a snaha uvádzať do života axiologické preferencie vo vzťahu človeka k prírode.

Ludwik Zejszner, všestranný bádateľ Tatier už v roku 1838 takto písal o lesoch okolo Kuźnic:

(...) vyššie stromy som nikde inde nevidel; sú mohutnejšie než tie v Zakopanom. Človek by si prial, aby sa im vyhla nelútostná sekera a aby tieto úchvatné smreký nepremenili na uhlie, čo posluží na vykovanie niekoľkých centov na pluchy a vozy. (Zejszner 1972:577).

Proti zdanlivo ekonomickým argumentom predkladal argumenty estetické a taktó prakticky rozširoval etické princípy na živú prírodu. Tento vedec sa dožil zákona „O zákaze chytania, kynoženia a predávania alpských zvierat svišta a kamzíka typických pre Tatry“, ktorý poľský Sejm schválil 15.10.1868 vo Lvove v dôsledku úsilia Maximiliana Nowického a Eugeniusza Janotu.

Positivist a básnik Adam Asnyk sa k tatranskej prírode staval ako k subjektu, teda tak, ako to požaduje ekoetika. V básni *Maciejowi Sieczkowi, sprievodcovi zo Zakopaného* učil nielen vhodne prezentovať krásu hôr, ale aj čo robiť, či skôr nerobiť, aby sa zachovala:

Velká symfónia brál, holf a lesov
 Neznáša ľudské krášlenie a strihačky,
 (...) veľkoleposť prírody
 Nepotrebuje bielidlo ani rúž
 (Asnyk 1974:439)
 [prebásnil T.T.]

Tatry sa považovali za chrám a národný panteón. Mnohí v nich chceli umiestňovať pomníky, pamätné tabule, stavať hrobky. Básnik sa staval proti tomu. Tatranský spolok, ktorého bol činiteľom, sa stotožnil s jeho tézou, že prírodu neslobodno vylepšovať a dôsledne bojoval nielen proti výstavbe lanoviek, ciest a objektov hotelového typu, ale i s nápadmi, ako bol ten na zriadenie hrobky Juliusza Słowackého na ostrovčeku Čierneho Gąsienicového plesa alebo vytesanie krypty v stene Kościelca. Pritom sa najčastejšie dôvodilo argumentom, ktorým narába antropocentricky orientovaná ekoetika, že je potrebné Tatry odovzdať deťom a vnukom podľa možnosti v takom stave, v akom boli prevzaté. Jeden z hlavných predstaviteľov antropocentrizmu, austrálsky ekoetik John Passmor zástava názor, že argument odovzdania prostredia nie abstraktným budúcim generáciám, ale hneď nasledujúcej generácii je racionálnejší, a preto akceptovateľnejší, aj keď sa spája s určitým odriekaním. (Fiut 1999:41)

Jan Gwalbert Pawlikowski, ktorý ako mladík sprevádzal Asnyka na jeho túrach po Tatrách, básnikove tézy podstatne obohatil. Rozpravou *Kultúra a prirodzenosť* (1913) nielen položil základy sozológie, ale započal cielavedomú tvorbu etických zásad, na ktorých sa majú zakladať vzťahy človeka s prírodou. Tento mysliteľ zdôrazňoval, že ochrana prírody je jednou zo základných noriem morálky, pretože je: *solou, ktorá síce sama osebe jedlom nie je, ale do každého jedla by sa pridávala mala* (Pawlikowski 1938:32). Nechával sa inšpirovať tvorbou tak diametrálne odlišných filozofov, ako boli Rousseau a Nietzsche. Dôrazne vyhlasoval:

Spomedzi rozličných hodnôt, ktorými sa môžu vyznačovať Tatry, je potrebné pre verejnú mienku zdôrazniť tú najdôležitejšiu, ktorá zdôvodňuje ich nedotknuteľnosť (Pawlikowski 1984:41).

Idea ochrany prírody začína až tam, kde ochraňujúci ňou nesleduje hmotné ciele a ani to nerobí kvôli vytvorom prírody (...), či inej pamiatkovej hodnote, ale kvôli prírode samotnej, pre záľubu v nej, kvôli nachádzaniu v nej ideálnych hodnôt. (Pawlikowski 1938:34).

Autor diela *O lice ziemi* (O tvár zeme) nasledovne charakterizoval tieto „ideálne hodnoty“ (ku ktorým zaradovoval nedotknutú prírodu): Hodnoty, o ktoré ide, neustále

úmerne rastú s rozvojom kultúry ducha. Subjekt priradoval „ideálnosť“ veciam, ktoré si môžu zvyšovať svoju hodnotu. Takže starý strom (ako prírodná pamiatka), ako vzácny exemplár mal vyššiu hodnotu ako mladé stromy. Oblasti nepoznačené civilizáciou ju získavali úmerne s tým, ako sa scvrkávala ich rozloha. V krátkej eseji *O práve na ochranu prírody* z roku 1926 konštatoval, že prírodu je potrebné ochraňovať bez ohľadu na jej ekonomické a úžitkové hodnoty. Zastával názor, že používanie ekonomických pojmov by sa nemalo vzťahovať na prírodné rezervácie. Tento názor zdieľajú aj ekoetici a ekologické organizácie, pričom túto požiadavku rozširujú aj na národné parky. Pawlikowského argumentáciu možno v skratke vyjadriť veľmi aktuálnou rečníckou otázkou:

Máme azda právo kvôli chvíľkovej drobnej výhode jedného či niekoľko málo pokolení vzdávať sa v mene spoločnosti tejto neustále rastúcej renty? (Pawlikowski 1984:42)

Z jeho výpovede o hodnotách sa dá polahky rekonštruovať ich hierarchia. V základnej podobe sa zhoduje s tou, ktorú vo svojich dielach prezentuje Max Scheler, nemecký filozof, spoluautor fenomenológie. Na vyšších pozíciách sa v nej umiestňujú duchovné hodnoty, na nižších zasa hodnoty materiálne. Kontakt s panenskou prírodou uspokojuje rovnako nižšie (vitálne) hodnoty:

Ocitávame sa tu zoči-voči celému komplexu dojmov, na ktorých sa zúčastňujú nielen zmysly zraku, sluchu a čuchu, ale dokonca aj dojmy svalové... neurčité organické vnemy... námaha nielen svalová, ale aj psychická (Pawlikowski 1997:36),

ako aj hodnoty vyššie:

(...) príroda je oživujúci kúpeľ, ktorý obnovuje sily vyčerpané v ľudskom svete, je tichým chrámom, kde duša vzdialená od hurhaja každodenného života ostáva stáť zoči – voči sebe samej, zamýšľa sa nad sebou. Príroda je miestom očisty od všetkého, čo sa na nás nalepilo ako cudzie a vnútené. (Pawlikowski 2000:340-341).

Pomocou hierarchie hodnôt Pawlikowski rieši dilemu, na ktorú narážajú všetci ti, ktorí musia rozhodnúť o povahe prístupňovania hôr. Píše:

Ak nejaké dobro, v tomto prípade divoká horská príroda, môže slúžiť uspokojovaniu vysokohodnotných potrieb alebo na uspokojovanie potrieb vyznačujúcich sa nízkou hodnotou, pričom jeden spôsob použitia je nezlučiteľný s druhým, potom pre zachovanie plnej hodnoty dobra je samozrejme potrebné vylúčiť tento druhý spôsob použitia. (Pawlikowski 1997:28).

Tento mysliteľ je totiž presvedčený, že po brutálnom zasahovaní človeka do krajiny, prírode sa nebudú môcť priradovať tie najvyššie hodnoty, a preto kontakt s ňou nebude pôsobiť oživujúco ani na ľudského ducha a ani na telo.

Tento názor zdieľali bratia Adam a Marian Sokołowski, vedci a ochranári. Prvý z nich na stránkach Tatarnika konštatoval:

Turistické prístupňovanie hôr má zmysel a význam iba dovtedy, kým nespôsobuje citelnejšie poškodzovanie pôvodnej prírody a deformáciu krajiny. (Sokołowski A.1998:177)

a druhý dodával:

Tatry nie je možné bezhlavo sprístupňovať, tobôž civilizovať a turisticky využívať. Ďalšie kroky týmto smerom budú už len bezmyšlienkovitou deštrukciou a zohyzdovaním najkrajších fragmentov našej vysokohorskej prírody. (Sokolowski A. 1998:177).

Tieto jeho výpovede korešpondujú s tézami Arne Naessa, nórskeho filozofa a horolezca (dobyvatela štítu Tirič Mir v Hindúkuši), ktorý formulujúc hlbokú ekológiu hlásal heslo: skromné prostriedky, vysoké ciele. Zároveň konštatoval, že ľudia pre svoj správny rozvoj potrebujú autentický kontakt s prírodou a ten je možný iba cestou redukcie ich egoistických potrieb v prospech potrieb Zeme (Naess 2004:107-110). Tento autor sa domnieva, že zásadný význam má nielen národná politika ochrany životného prostredia, ale predovšetkým postoje ľudí na lokálnej úrovni. Takéto postoje sa u goralov usilovali formovať ochranári Maksymilian Nowicki i Eugeniusz Janota, neskôr zasa Poľský tatranský spolok zverejňovaním početných upozornení, výziev a apelov. (Siarzewski 2004:44-57). V súčasnosti na úlohu ekologickej výchovy upozorňuje Henryk Skolimowski, najvýznamnejší poľský tvorca ekofilozofie a ekoetiky slovami:

Ekologická výchova by nemala byť iba ďalším predmetom, ktorým sa doplnia ostatné. (...) Táto výchova musí byť prehodnotením nášho nazerania na svet a toho, ako v ňom vnímateľme seba samých.

Podčiarkuje, že sprostredkovanie ekologických vedomostí sa nemôže obmedzovať iba na verbálnu rovinu, ale sa musí dopĺňať zážitkami:

základom ekologickej výchovy by nemali byť slová, ale empatia sprostredkovaná hlbokým zážitkom. (Skolimowski 1999:32-33).

Pre mnohé generácie Poliakov takýmto hlbokým zážitkom, istým druhom katarzie bol kontakt s Tatrami. V 21. storočí je tento kontakt (a má ho do roka takmer 3 milióny osôb) podstatne povrchnejší. Priemerný turista je turista konzument, ktorý v najkratšom čase chce absolvovať čo najviac, využívajúc pritom lanovky, reštaurácie a hotely. Ale ani tento turista – konzument nezdieľa krajne antiekologický postoj básnika Juliana Przyboša, ktorý demonštroval v roku 1926 v 9. čísle časopisu *Zwrotnica*: inžinier a hotelier majú právo tvarovať krajinu a hora je krásna preto, že je možné ju tvoriť, teda spropagovať prostredníctvom výstavby rekreačných objektov. Bol to totiž jediný umelec s úzkym vzťahom k Tatrám, ktorý sníval o víťazstve staviteľa elektrického výťahu nad „barbarom zaveseným na lane“, teda o výstavbe výťahu na vrch Mnich.

Literatúra

- Asnyk A., 1974, *Poezje*, Warszawa.
 Fiut I.St., 1999, *Ecoetyki*, Kraków.
 Naess A., 2004, *Przyroda należy do człowieka*, citované podľa Magdalena Dziubek-Hoovland, Bielsko-Biala.
 Pawlikowski, J.G., 1938, *O lice ziemi*, Lwów.
 —, 1984, *Z kart „Wierchów”*, red. A.Rotter, J. Zdebski, Warszawa-Kraków.
 —, 1997, *Kultura i natura. W stulecie domu pod Jedłami 1897-1997. Materiały z sesji naukowej*, red. Zb. Mirek, Zb. Krzan, Kraków-Zakopane.

- , 2000, *Literatura i przyroda (antologia ekologiczna)*, red. J. Kolbuszewski, Katowice.
- Siarzewski W., 2004, *Historia ochrony Tatr*, „Tatry” 4(10).
- Skolimowski H., 1999, *Wizje nowego millenium*, Kraków.
- Sokołowski A., 1998, *Oni widzieli inaczej*, „Pamiętnik PTT” VII, Kraków.
- Stanisławski W., *Zrobiliśmy Małą Śnieżną*. In: Czarny szczyt. Proza taternicka lat 1904-1939, red. R. Hennel, Kraków, s. 276-278.
- Zejszner L., 1972, citované podľa Szaflarski Józef 1972, *Poznanie Tatr*, Warszawa.

Prehľad aktivít a snáh o ochranu Tatier a vytvorenie medzinárodného poľsko-československého prírodného parku

Využívanie prírodných zásob Tatier sa začalo koncom 13. storočia. Pastierstvo, poľovníctvo, baníctvo a hutníctvo, zbieranie bylín, výroba limbového a kosodrevinového oleja, využívanie lesov na stavebné a papierenské účely a nakoniec aj turistika spôsobili čoraz hlbšie premeny a ničenie tatranskej prírody. Negatívne vplyvy na prírodu sa znásobili hlavne v 19. storočí.

Na prelome 18. a 19. storočia Tatro čoraz častejšie navštevovali prírodovedci, ktorí sa nadchýnali krásou krajiny, ale aj spoznávali a opisovali hodnoty tatranskej prírody a všímali si jej ohrozenie a ničenie spôsobené hospodárením človeka.

V iných krajinách si vedci taktiež všímali a opisovali poškodzovanú a ohrozenú prírodu, na ktorú mal veľký vplyv priemysel nadmerným využívaním jej zásob. V Európe sa začalo rodiť moderné hnutie za ochranu prírody, ktoré malo už vedecký základ a odvolávalo sa na heslo Jean-Jacquesa Rousseaua „návrat k prírode“. Onedlho sa však ukázalo, taktiež aj u nás, že príroda sa nedá účinne chrániť len samými heslami a výzvami.

V polovici 19. storočia geológ Ludwik Zejszner písal o ohrození svištov, na ktoré ľudia poľovali kvôli *všeličivému* sadlu, ale tiež o kynozoen *divokých kôz* (kamzíkov), do ochrany ktorých „by sa mala zapojiť vláda, aby sa kamzíky onedlho nestali historickými zvieratami“ (Zejszner 1851: 528). O ohrození tatranských lesov, v ktorých sa páslo veľké množstvo oviec, písal básnik a geograf Wincenty Pol (1851). Potrebu chrániť tatranské zvieratá predstavil na konferencii Lesného spolku v Kežmarku v roku 1856 Andreas Kornhuber, predseda Uhorského prírodopisného spolku (Bohuš 1959: 187).

Prvé výzvy vedcov týkajúce sa ochrany tatranskej prírody nevzbudili veľkú odozvu. V roku 1863 kežmarský lesník Ferdynand Fuchs písal, že kamzíky a svište už nepatria v Tatrách k často stretávaným zvieratám. V tom istom období sa ich praktickou ochranou začali zaoberať kňazi Eugeniusz Janota a Andrzej Pleszewski, ktorí sa pokúšali presvedčať goralov, aby prestali na ne poľovať. Onedlho sa o „navrátenie“ pytliačkov pokúsil aj profesor zoológie Jagelovskej univerzity Maksymilian Nowicki.

Snahy Janotu a Nowického z roku 1865 chrániť zvieratá – symboly Tatier, podporili členovia Viedenského zoológicko-botanického spolku a neskôr aj členovia Fyziografickej komisie, zriadenej pri Krakovskej vedeckej spoločnosti, ktorá podporila túto činnosť svojou vedeckou autoritou. Na pokyn Fyziografickej komisie sa Janota a Nowicki zaoberali v lete sčítaním kamzíkov a svištov v Tatrách. Z anonymne publikovaných informácií v krakovskej tlači (Krakauer Zeitung a Čas) vyplývalo, že v Tatrách zostalo už len niekoľko desiatok kamzíkov a päť svištích rodín (z čoho štyri na južnej strane). Tieto

články prevzali noviny Zipser Botte na Spiši. Na jeseň na náklady Fyziografickej komisie vyšlo *Napomenutie Zakopančanov a všetkých Podbalanov, aby neničili svište a kamzíky*, ktoré napísal Janota. Na začiatku októbra sa brožúrka dostala na Okresný úrad v Nowom Targu, k majiteľom Tatier a tiež k predstaviteľom cirkvi a duchovenstva na Podhalí. Časť nákladu poslali na juh, hlavne duchovenstvu a prírodovedcom na Spiši, Liptove a Orave. V roku 1866 začala Fyziografická komisia v tejto záležitosti spolupracovať s rôznymi osobami a inštitúciami, napríklad s Maticou slovenskou v Turčianskom sv. Martine a prostredníctvom Viedenského zoologicko-botanického spolku sa obrátila aj na vtedajšie ministerstvo vnútra. V odpovedi ministerstvo zaslalo Okresnému úradu v Nowom Targu príkaz dodržiavať platné zákony o poľovníctve. Do propagácie myšlienky ochrany tatranských zvierat sa zapojil aj vydavateľ populárneho slovenského poľnohospodárskeho časopisu *Obzor* Daniel Lichard, ktorý napísal niekoľko prác o potrebe chrániť kamzíky a svište (Nowicki 1865: 55-69).

Je ťažko povedať, aký bol účinok propagačnej činnosti po oboch stranách hraníc v druhej polovici 60. rokov. Predstavitelia komisie delegovaní do Tatier zistili, že výzvy nepriniesli očakávané výsledky a na ochranu ohrozených zvierat je nutné utvoriť poľovnícku prísaznú stráž. S činnosťou tejto stráže, utvorenej v roku 1866, bol M. Nowicki síce spokojný, ale nie všetci mali podobný názor.

Snahy Janotu a Nowického sa pričínili o to, že v roku 1868 Vysoký haličský snem v Lvove schválil zákon o „zákaze chytania, kynoženia a predávania alpských zvierat svišta a kamzíka, charakteristických pre Tatry, ktorý platil v Haličsko-vladimírskom kráľovstve a vo Velkom krakovskom kniežatstve“. Tento zákon 19. júla 1869 podpísal cisár František Jozef I. a bol to jeden z prvých zákonov o ochrane niektorých druhov zvierat na svete.

Zápisy o ochrannom období v poľovaní na kamzíky a svište boli v roku 1872 zavedené aj do uhorského zákona o poľovníctve, ktorý platil v južnej časti Tatier.

Ďalšie desiatročia sa ochranou tatranskej prírody zaoberali turistické spolky. Na južnej strane to bol Uhorský karpatský spolok, založený v roku 1873 a v poľských Tatrách zasa Tatranský spolok, založený tiež v roku 1873. Niektoré ochranné aktivity (rozširovanie areálu limby, zarybňovanie jazier a potokov) vykonávali obe organizácie spolu na celom území Tatier (Bohuš 1959).

Po skončení 1. svetovej vojny a po zakončení hraničného sporu s Československom o spišskú Javorinu vznikol projekt na ochranu Tatier po oboch stranách hraníc. Takýto postulát bol zapísaný v tzv. Krakovských protokoloch a vyhlásili ho 6. mája 1924 v Krakove obe vládne komisie zriadené pri Medzispojeneckej delimitačnej komisii (Hraničnej komisii) „za účelom súhlasného zakončenia sporu o poľsko-československú hraničnú čiaru na Spiši“. V úvodnej kapitole Protokolov boli hraniční komisári oboch štátov zaviazaní predstaviť svojim vládam projekt „Konvencie o vytvorení prírodných parkov (rezervácií) na poľsko-československom pohraničí, ktoré by podľa vzoru podobných parkov v pohraničnej oblasti Kanady a Spojených štátov amerických predstavovali vyhradené oblasti pre kultúru fauny a flóry a pre charakter miestnej krajiny“. Rokovacie materiály a projekt konvencie o prihraničných prírodných parkoch pripravili 6. – 8. septembra 1924 na stretnutí v Zakopanom obe vládne komisie pri Hraničnej komisii a pozvaní odborníci. Počas ďalších prác na projekte sa vyskytli rôzne prekážky a nejasnosti, ktoré naklonili Poľskú akadémiu znalostí a Českú akadémiu vied zorganizovať stretnutie vedcov z Poľska a Československa, ktorého cieľom bolo zhotoviť vedecký posudok v tejto záležitosti. V Krakove sa preto v dňoch

8. – 10. decembra 1925 stretli predstavitelia Poľska Walery Goetel, Michal Siedlecki, Marjan Sokołowski, Stanisław Sokołowski a Władysław Szafer s predstaviteľmi Československa Karlom Dominom, Viktorom Dvorským, Jiřím Jandom a Radimom Kettnerom. Počas zasadnutia vedci podporili koncepciu utvorenia „parkov pôvodnej prírody“ na poľsko-československom pohraničí a jednohlasne určili pravidlá ich organizácie, územia, ale aj ochrany krajiny, prírodných výtvorov, ochrany lesov, rastlín a zvierat a prípustné riešenia týkajúce sa turistiky. Protokol konferencie bol publikovaný v Krakove v roku 1926 (Protokół). Toho istého roku Karel Domin zverejnil v Prahe schválený projekt, ku ktorému bola pripojená schematická mapa prihraničného národného parku v Tatrách. K. Domin tento projekt neskôr uverejnil ešte dvakrát v iných publikáciách. (Domin 1926a, 1926b, 1931).

Aj napriek veľkému zaangažovaniu činiteľov zodpovedných za realizáciu tohto projektu (z poľskej strany delegáta Štátnej rady ochrany prírody W. Goetla pre záležitosti prihraničných národných parkov), nebola myšlienka utvorenia medzinárodnej prírodnej rezervácie v Tatrách v medzivojnovom období realizovaná.

Hlavnou prekážkou v uskutočnení tohto ambiciózneho zámeru vypracovaného podľa vzoru národných parkov v pohraničí Spojených štátov amerických a Kanady boli v Tatrách vlastnícke záležitosti a partikulárne záujmy rôznych skupín, ktoré neboli zainteresované akýmkoľvek zmenami v spôsobe využívania tatranskej prírody.

Až po 2. svetovej vojne, 18. decembra 1948, prijala Slovenská národná rada zákon o Tatranskom národnom parku (TANAP), ktorý zahŕňal Belianske Tatry, slovenskú časť Vysokých Tatier a malú časť slovenských Západných Tatier s rozlohou 50 361 ha. Do platnosti vstúpil 1. januára 1949. Ostatná časť slovenských Západných Tatier a prilahlé oblasti s povrchom okolo 58 290 ha boli uznané za oblasť ochranného pásma, ktorú spravovalo riaditeľstvo TANAP-u. 1. apríla 1987 sa rozloha národného parku zväčšila o takmer celé územie slovenských Západných Tatier. Rozloha TANAP-u vzrástla na 74 111 ha.

30. októbra 1954 vyšlo nariadenie poľskej vlády o utvorení Tatranského národného parku, platné od 1. januára 1955. Nové vládne nariadenie týkajúce sa TNP je v platnosti od mája 2003. Rozloha Tatranského národného parku je 21 164 ha a z tohto hľadiska je jedným z najväčších národných parkov v Poľsku. V jeho území sa nachádza celá oblasť Poľských Tatier a takmer 3 700 ha prilahlých lesných komplexov zo severnej strany. Na území obce Zakopané, ktoré prilieha do TPN, bolo v roku 2003 vytvorené ochranné pásmo s rozlohou viac ako 180 ha.

V polovici 50. rokov začali oba národné parky v Tatrách spolupracovať v oblasti ochrany prírody a spoločného riešenia závažných problémov. Táto spolupráca prebiehala nielen na administratívnej úrovni, ale aj na úrovni vedeckých rád oboch národných parkov.

Myšlienka utvorenia národného parku v celých Tatrách, ktorá sa zrodila ešte v medzivojnovom období, bola do určitej miery zrealizovaná až koncom 20. storočia. V roku 1993 bola na podnet Medzinárodnej koordinačnej rady UNESCO – MaB (Man and Biosphere) v Paríži vytvorená Medzinárodná biosférická rezervácia Tatry. Znamená to, že celé územie Tatier bolo zapojené do medzinárodnej spolupráce v oblasti komplexnej ochrany prírodných, krajinných a kultúrnych zásob v rámci programu MaB (Človek a biosféra).

Projekt biosférickej rezervácie podľa platných pokynov Medzinárodnej koordinačnej rady MaB pripravila skupina odborníkov z oboch národných parkov. Vzhľadom

na prírodnú obnovu oblasti a určenie stupňa degradácie a ohrozenia tatarskej oblasti boli určené v rezervácii tri zóny: zóna hlavných ekosystémov v ochrane prírody (jadro), ktorá je charakteristická významnými prírodnými hodnotami a pomerne malými zmenami prostredia, nárazníková zóna a zóna harmonického územného plánovania, ktorá pripúšťa tradičné formy hospodárenia, neohrozuje prírodné prostredie. Rezervácia je projektovaná tak, aby sa jednotlivé zóny dopĺňali a tvorili súdržný územný celok. Biosférická rezervácia Tatry má rozlohu 145 600 ha, z čoho sa na poľskej strane nachádza 20 400 ha a 125 200 ha je na slovenskej strane (Krzan i in., 1997).

Biosférická rezervácia Tatry je súčasťou medzinárodnej siete biosférických rezervácií, ktorá zahŕňa najdôležitejšie typy ekosystémov na svete a môže byť prístupná na vedecké účely.

Literatúra

- Bohuš I., 1959, *Ochrana tatarskej prírody pred rokom 1918*, „Sborník prác o tatarskom národnom parku“ 3, s. 186-203.
- Domin K., 1926a, *Projekt přírodního parku tatarského*, Praha.
- , 1926b, *Tatarské obrazy*, Praha.
- , 1931, *Projekt národního parku tatarského*. W: Domin K., Mladejovský V., *Naše Tatry*, Praha, 526-547.
- Fuchs F., 1863, *Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen*, Pest.
- Krzan Z., Kot M., Siarzewski W., Skawiński P., 1997, *Rezerwat Biosfery Tatry*. W: Breymeyer A., (red.), *Rezerваты Biosfery w Polsce*, Warszawa, s. 176-183.
- Nowicki M., 1965, *O świstaku*, Kraków.
- Pol W., 1851, *Rzut oka na północne stoki Karpat*, Kraków.
- Protokół, 1925, *Protokół konferencji przedstawicieli nauki polskiej i czechosłowackiej, zebranych w Krakowie, w dniach 8 i 9 grudnia 1925, z inicjatywy Polskiej Akademii Umiejętności i Czeskiej Akademii Nauk*, Kraków.
- Vološčuk I. (red.), 1994, *Tatarský národný park, Biosférická rezervácia*, Martin.
- Zejszner L., 1851, *Podhale i północna pochyłość Tatrów, czyli Tatry Polskie*, „Biblioteka Warszawska“ 4, s. 523-542.

Michał Jagiełło
prekl. Vlasta Juchniewiczová

Slováci v poľských očiach. Obraz Slovákov v poľskom písomníctve (informácia o knihe)

Od 1. januára 1993 tvoria Slováci novú kapitolu svojich dejín. Vtedy vznikla suverénna Slovenská republika. Fenomén Slovákov a Slovenska spočíva v tom, že tak výrazný národ pýšiaci sa viac ako tisícročnou zdokumentovanou tradíciou, až teraz získal možnosť vytvoriť si ozajstný, vlastný demokratický štát podľa svojich predstáv a na vlastnú zodpovednosť. Konečne môžu byť Slovenskom – časťou Európskej únie a nie Horným Uhorskom alebo časťou Československa, sfarbenou miestnym koloritom a s prevahou Česka. Dejiny tejto časti nášho kontinentu sa sformovali tak, že tu neexistujú národne homogénne štáty, čo je obzvlášť viditeľné u našich južných susedov. Slovensko je, samozrejme, štátom Slovákov, ale aj Čechov, Maďarov, Rómov, Ukrajincov, Rusínov, Židov, Nemcov a Poliakov.

Poľsku pribudol na juhu nový sused – blízky, ale zároveň akoby vzdialený a slaboo definovaný. Blízky slovanskými koreňmi, ale aj civilizáciou, jazykom a kultúrou; ďaleký „rozplývaním“ sa slovenskej identity v bežných predstavách o južných susedoch, čoho dôkazom bola krutá fráza o „českých Tatrách“ v donedávna populárnej poľskej pesničke. Táto formulácia dráždila svojou trápnu nevedomosťou a netaktnosťou voči Slovákom len malú skupinu Poliakov, ostatní prijímali tieto strašné „české Tatry“ pokojne, dokonca si ani nevšimli nevhodnú formuláciu. To je nakoniec očividný príklad nerovnováhy, ktorá sa prejavuje v poľskom ponímaní južných susedov v priebehu tisícročia. Česi a česká otázka boli pevne spojené už s prvými storočiami našej štátnosti, kým samotné vlastné meno Slovákov sa v poľskom písomníctve objavilo až v druhej polovici 18. storočia.

To však neznamená, že medzi krajinami rozdelenými horami, neboli žiadne kontakty. V našom písomníctve sa po nich zachovali mnohé stopy a o tom je vlastne táto kniha. Autor práce je presvedčený, že toto rozprávanie o poľskom ponímaní Slovákov a Slovenska môže prispieť nielen k dejinám poľsko-slovenských vzťahov, ale môže byť tiež samostatným *textom*, ktorý hovorí o nás, ako hľadáme na iných. Bude to rozprávanie zložené z mnohých fragmentov: zmienok, spomienok, článkov, úvah a kníh, ktoré sa pokúšajú opísať južných susedov od najstarších čias, až po rok 1918.

Začnime teda od Velkomoravskej ríše, pretože na túto dôstojnú tradíciu, vlastne skôr legendu, ktorá vrhá svetlo na pravdivé udalosti spread viac ako tisícročia, nadväzujú Slováci aj dnes. Na začiatku 9. storočia vládol v Nitre knieža Pribina, pohan naklonený kresťanstvu. Na tomto hrade bol okolo roku 830 postavený prvý kostol na území západného Slovenska. Približne v tom istom období sa na historickej scéne objavil Velkomoravský štát, nazývaný Velkomoravská ríša, alebo jednoducho Velká Morava.

Vládol tu Mojmír I., ktorý k svojmu štátu pripojil nitrianske domínium. Veľkomoravská ríša dosiahla svoj vrchol za vlády Rastislava a Svätopluk rozšíril svoje vplyvy aj na územie Vislanov. Pre náš príbeh je dôležité spomenúť, že Svätopluk odtrhol Nitru od Veľkomoravskej ríše; odtrhol a osamostatnil! Vo Veľkomoravskej ríši žili predovšetkým slovenské plemená, moravské a české. Takýto stav netrval dlho. Najprv sa odtrhli Česi a potom na začiatku 10. storočia po vpáde Maďarov Veľká Morava upadla.

Pre Slovákov tieto pradávne časy doteraz nevybledli a pamiatka na Veľkomoravskú ríšu, na misiu sv. Cyrila a Metoda, na Svätopluka je potvrdením starobylosti rodu, štátotvorných schopností a sily štátu, v ktorom aj slovenské územie aj samotní Slováci zohrávali dôležitú rolu.

Nadväzovanie na Nitru bolo pre národ, ktorý bol tisíc rokov v tieni iných národov – Čechov, Maďarov, Rakúšanov a dokonca určitý čas aj Poliakov – pochopiteľné. Na slovenskom území sa stretli nemecká civilizácia prichádzajúca hlavne cez Čechy a Moravu, poľská kultúra prenikajúca z Krakova až na južné predpolia Karpát, rôznorodé uhorské vplyvy, z východu prenikajúce rusínske vplyvy a v obmedzenom rozsahu aj turecké vplyvy. Na mapu politických, civilizačných, kultúrnych a spoločenských vplyvov sa navrstvili náboženské rozdiely. Najprv medzi Rímom a Byzanciou, neskôr dokonca medzi katolíkmi a evanjelikmi. Pridajme k tomu Rusínov, Židov a množstvo Rómov a získame približný schematický obraz, pozadie, na ktorom sa v danom čase objavili národnostné otázky.

Takmer od počiatku svojich písaných dejín museli Slováci brániť etnickú a nakoniec aj národnú identitu, ohrozenú z jednej strany prirodzeným blízkyim zväzkom s Čechmi a z druhej strany územnými a politickými ambíciami Maďarov. Slovensko stratilo na dlhé roky svoje prirodzené meno, tým, že sa stalo severnou doménou Koruny sv. Štefana, po maďarsky nazývané Felvidék, čiže Horná zem a v preklade - Horné Uhorsko. Prvé uhorské biskupstvo vzniklo približne v roku 1000 v slovenskom Ostrihome, po maďarsky nazývanom Esztergom. Teda už vtedy došlo k zauzleniu vzťahov medzi oboma národmi. Pre jedných je Ostrihom pôvodné slovenské mesto, pre iných, ktorí sa v Ostrihome osídlili už v období Arpádovcov, je to jedno z duchovných centier všetkých Maďarov.

Za Boleslava Chrabrého časť Slovenska ovládli Poliáci, ale netrvalo to dlho a opäť sa vrátili Maďari. V 40. rokoch 12. storočia sa cez slovenské územie prehnala tatárska smršť a natolko zničila veľkú časť územia, že spustošenú krajinu bolo potrebné osídlit kolonistami, a to zo vzdialených oblastí. Na Spiši sa usadili nemeckí kolonisti, čím vznikla osobitá národnostná skupina spišských Nemcov, ktorá pretrvala sedemsto rokov, až do konca 2. svetovej vojny.

Nad Horným Uhorskom vládli uhorskí veľmoži, ktorí zakladali osady a mestá na nemeckom práve, využívajúc miestnych slovenských, rusínskych, poľských, maďarských a nemeckých osadníkov. Medzi veľmožmi bol Matúš Čák, ktorý sa tituloval „Pán Váhu a Tatier“, ale aj Poliak Stibor zo Stiboríc, jeden z najznámejších vtedajších uhorských palatínov. Práve preto nebola dôležitá národnosť sedliakov, ich identifikáciou bolo náboženstvo a feudálna závislosť od toho, kto stál vyššie v spoločenskom rebríčku.

Na Slovensku medzi sebou rivalizovali české, uhorské a poľské politické vplyvy, a preto bolo často toto územie predmetom dynastických licitácií, čo bolo v Európe úplne bežné. Stalo sa dokonca aj to, že Žigmund Luxemburgský dal v roku 1412 do zálohu šestnásť spišských miest za vysokú pôžičku, ktorú mu udelil Vladislav Jagiello. Kežmarok a iné poľské mestá v južnej časti Spiša patrili Poľsku až do jeho prvého

delenia. Poľská kultúra mala teda ďalšiu možnosť pôsobiť na slovenské územie. Je zaujímavé, že poľská prítomnosť a poľské stopy na severnom Slovensku sú pomerne málo viditeľné. Nemôžeme ich dokonca porovnávať ani s našou prítomnosťou na Litve, v Bielorusku a Ukrajine – je to jednoducho iná skutočnosť. Poznamenajme, že stopy zanechané mnohými pokoleniami Poliakov v južnej časti tešínskeho Sliezska sú neporovnateľne silnejšie ako tie, ktoré nachádzame na Slovensku. Možno to vyplýva zo skutočnosti, že poľskí veľmoži mali skôr pocit, že sa nachádzajú v severnom pohraničí Uhorska a nie v južnom pohraničí Poľska. Tradične dobré oficiálne vzťahy s Uhorskom posilňovali názor, že južné hranice Poľska neboli vnímané ako výrazná línia; mám na mysli skôr psychický postoj a nie skutočnú čiaru rozdeľujúcu oba štáty. Poľský pán na Oravskom zámku alebo v Kežmarku nemal pocit, že žije na okrajoch „poľskosti“, kresťanstva a západnej civilizácie, pretože Orava a Spiš patrili do iného sveta ako Chocim a Kamieniec Podolski. Majetky prechádzali z rúk do rúk a hlavne hmotný majetok menil svojho majiteľa v rámci tej istej spoločenskej vrstvy. V južnom pohraničí páni hovorili po latinsky, česky, poľsky, ale aj po maďarsky. So služobníctvom sa pravdepodobne rozprávali v miestnom nárečí.

Môžeme konštatovať, že Poliáci nemali silnú motiváciu považovať svoju prítomnosť na južnej strane Karpát za civilizačnú a polonizačnú misiu. Mimochodom, Tatry by boli pre Poliakov ťažkou prekážkou. Maďari sa, naopak, pri Tatrách zastavili, ale dobývali po ceste všetko, čo sa len dalo. Púšťali sa na sever s rozhodným zámerom rozšíriť svoju vládu aspoň po karpatský chrbát. Nie je vylúčené, že Oravský zámok bol pre uhorských veľmožov čosi viac, ako len hmotný majetok. Bola to hraničná stanica situovaná nielen proti Poľsku, ale aj v záujme veľkého Uhorska. Po porážke pri Moháči (1526) sa časť uhorskej šľachty uchýlila pred Turkami na sever, postupne vytlačujú Poliakov z hraničných strážnych sídel na Slovensku. Władysław Semkowicz vo svojom významnom diele *Historické vzťahy Poliakov a Slovákov* pripomína, že Thurzovci, ktorí mali silnú pozíciu v oravskom panstve, v „pokynoch pre burgmajstra Oravského zámku, napísaných po slovensky, prísne zakazujú púšťať na územie Oravy Poliakov”.¹

Nechajme domnienky a vráťme sa k faktom. Slovenské územie predstavovalo scénu, na ktorej medzi sebou rivalizovali uhorské a rakúske záujmy, kde došlo k náboženským konfliktom ako ozvene po pôsobení Jána Husa, kde sa zakorenila reformácia a kde úspechy dosahovala cirkev brániaca svoje záujmy. Rivalizácia medzi Uhorskom a Habsburgovcami bola taká ostrá, že v 80. rokoch 17. storočia Imrich Thököly obsadil Slovensko so snahou zriadiť z neho kráľovstvo pod tureckou správou. Odpor uhorských stavov voči všetkému nemeckému bol taký silný, že po určitom čase dochádzalo k ozbrojeným povstaniam proti Habsburgovcom. Maďari, politicky obmedzovaní Viedňou, a pod náporom Turkov z východu a z juhu sa oto viac angažovali do svojrázneho kolonizovania Slovenska. Na začiatku 18. storočia sa na čelo povstania proti Habsburgovcom postavil František Rákoczy II.. Časovo sa to spája so sociálnym vrením na vidieku, kde bola situácia čoraz horšia. Dôsledkom toho sa v južnej časti karpatského oblúka rozmohlo zbojníctvo. Zasiahlo Východné Beskydy (Bieszczady), Nízke Beskydy, územie pod Tatrami a Liptov a západné Beskydy. Hôrni chlapi boli verbovaní hlavne z bu-

¹ Semkowicz, W.: *Polacy i Slowacy w dziejowym stosunku*. In: *Slowacja i Slowacy*. Kolektívna práca pod red. W. Semkowicza. Kraków 1938, zv. 2, s. 223.

ričsky naladených sedliakov a z krádežectívých lotrov. „Toto sociálne utrpenie sa odrazilo v slovenských ľudových piesňach, ktoré boli charakteristickým prejavom nálad utláčaného národa a jeho smutného údely“² – píše František Hrušovský. Juraj Jánošík z Terchovej neďaleko Žiliny, hoci zbíjal len na južnom okraji podpolia Tatier, dostal sa do ľudových legiend, ale zároveň aj do „vyššej“ slovenskej a poľskej literatúry.

Na vtedajšiu, ale aj budúcu podobu duchovného života na Slovensku mala veľký vplyv samotná reformácia a pokus o jej prekonanie v protireformačnom období. Reformácia, ako tvrdí Władysław Bobek, „vstrebala veľa prvkov humanizmu, široko sa rozliala a hlboko preoralo slovenské spoločenstvo“³. Svoju úlohu v tomto „kvasení“ zohrali aj katolíci, ktorých misijným sídlom sa stala Trnava. Práve tu bola založená katolícka univerzita (1635), bola tu otvorená tlačiareň a sem prestahovali aj krakovských jezuitov. Do pastoračnej práce na Slovensku sa zapojili aj poľskí kňazi z Podhalia, ktorí dokázali nadviazať blízky kontakt s goralským ľudom. Ako píše František Hrušovský – „rovnako reformácia, ako aj obrodenie katolicizmu sa pričínili (...) k oživeniu slovenského jazyka“.⁴ Władysław Bobek spomínajúc sídlo v Trnave pripomína, že katolicizmus mal vplyv na to, že Slováci si začali uvedomovať vlastnú etnickú odlišnosť. Neukrýva však napätie a konflikty medzi katolíkmi a protestantmi. „Mnohokrát dochádzalo k prenasledovaniu protestantov. Odoberali im školy a kostoly, pastory vrhali do väzenia alebo odsúdili na galeje.“ Priznáva, že rekatolizácia Uhorska, a teda aj Slovenska, „bola svojimi metódami násilná a bezohľadná“.⁵

Slováci, rozdelení konfesijnými vášňami, boli nadôvažok ohrození maďarizáciou. Maďari realizovali svoje štátne ambície agresívnym nivelovaním etnických rozdielov v spoločenstvách, ktoré sa nachádzali v ich moci. Pôsoobil tu tiež mechanizmus, ktorý lákal zapojiť sa do maďarského prúdu. Ambicióznym jednotlivcom bolo ľahšie plávať vo veľkej maďarskej rieke ako v lokálnych etnicko-regionálnych potokoch.

Koncom 18. storočia Uhorský snem zaviedol v školách povinné vyučovanie maďarčiny, čo spolu so zaujímavou kultúrou politicky dominantného národa ešte viac ako doteraz znásobilo nebezpečenstvo odnárodenia Slovákov. U Hrušovského čítame: „Slováci, ohrození odnárodením, začali zo svojich dejín čerpať múdrosť a silu do boja za svoju národnú existenciu“.⁶ Uskutočňuje sa to nadväzovaním na veľkomoravské tradície a ľudová pieseň „Nitra, milá Nitra, ty vysoká Nitra! Kde sú tie časy, v ktorých si ty kvitla!“ dobre vystihujú túžbu za mýtizovaným a zidealizovaným obdobím, keď sa Slováci cítili pánni svojej zeme. Władysław Bobek konštatuje, že literatúra ovplyvnila rozvoj národného povedomia a bola využívaná ako zbraň v „boji za existenciu národa, na území ktorého už stáročia rivalizovali rôzne kultúrne prúdy“. Ďalej čítame: „Zásluhou tejto literatúry je obrodenie slovenského národa koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia; literatúra sa stala jediným obranným prostriedkom Slovákov pred odnárodením“.⁷ Spomínaný autor predstavuje charakteristické črty tejto literatúry: vlastenectvo, náboženskú, slovanskú myšlienku a ľudovosť. Podobný

² Hrušovský, F.: *Zarys dziejów słowackich do r. 1918*. In: cit. dielo, s. 76.

³ Bobek, W.: *Dzieje literatury słowackiej w zarysie*. In: Cit. dielo, s. 270. Porovnaj taktiež Niedziela, Z.: *Słowacja znana i nieznaną. Szkice z dziejów literatury słowackiej*. Kraków 1995.

⁴ Hrušovský, F.: Cit. dielo, s. 73.

⁵ Bobek, W.: Cit. dielo, s. 272, 271.

⁶ Hrušovský, F.: Cit. dielo, s. 84.

⁷ Bobek, W.: Cit. dielo, s. 266, 258.

názor má literárny vedec Jacek Kolbuszewski, ktorý konštatuje, „že rozvoj slovenskej literatúry prebiehal paralelne s rozvojom myšlienky národnej samostatnosti Slovákov a dokonca túto myšlienku neraz predbiehal”.⁸

Nezaškodí ešte raz pripomenúť, že formovanie sa novodobého slovenského národa prebiehalo, či skôr sa odohrávalo vo výnimočne nepriaznivých podmienkach. Slováci boli považovaní za „nehistorické” plemeno, ktoré sa nemôže preukázať vlastným štátom, dokonca ani tradíciami ozajstného vlastného štátu. Ba čo viac, Slováci koncom 18. storočia nemali ani jednu inštitúciu, ktorá by sa programovo zaoberala osvetou a kultúrou v národnom duchu. „Špecifická situácia Slovákov spočívala v dvojnásobnej politickej závislosti krajiny pripojenej k uhorskému kráľovstvu a spolu s ním aj k rakúskej monarchii. V jazykových kontaktoch (od jozefínskeho obdobia) to boli teda dva procesy: jeden s celonárodným dosahom, t.j. germanizácia a druhý, obmedzený na uhorské krajiny – maďarizácia”⁹ – uvádza Zofia Biková.

Pocit slovenskej národnej odlišnosti sa formoval v opozícii k maďarskej dominácii a v psychologicky zložitom procese vyslobodzovania sa spod vplyvu tak blízkej českej kultúry. Český jazyk, veľmi blízky slovenčine, bol všeobecne považovaný za lepšie vyvinutý ako slovenské nárečia a mal za sebou autoritu biblického jazyka a evanjelických kancionálov. Vzdelaní Slováci hovorili po latincky, maďarsky, nemecky, po česky so slovenskými prvkami, ale aj – úplne na konci – vo svojom rodnom jazyku, ktorý bol považovaný za ľudovú reč. Tieto špecifické podmienky spôsobili, že medzi jednotlivými faktami, ktoré môžeme uznať za počiatky slovenskej kultúry, nebola kontinuita. „Kontinuita bola viditeľná len v slovenskej ľudovej piesni, a to nielen v jej vlastnom nepretržitom rozvoji, ale aj v stálom pôsobení na neludové písomníctvo”¹⁰ – spomína W. Bobek.

Z. Biková má pravdu, keď píše:

„Tlak maďarských politických, spoločenských a kultúrnych činiteľov na Slovákov spôsobil, že ich národné obrodienie získalo špecifické obranné vlastnosti. Konflikt s Maďarmi mal hlavne jazykový charakter. Preto sa slovenskí buditelia sústredili predovšetkým na vytvorenie vlastného spisovného jazyka. Jazyk bol vtedy pre Slovákov jediným meradlom ich národnej identity.”¹¹

Maďarské ohrozenie nakazovalo urdžiavať slovanskú solidaritu, teda predovšetkým spojenie s Čechmi. Je nepochybné, že české vplyvy oslabili uhorský maďarizačný nápor. Nemôžeme sa preto čudovať, že veľmi populárna bola myšlienka slovenskej vzájomnosti a že medzi slovenskými elitami bola veľmi populárna čeština. Obzvlášť sa to týkalo protestantských duchovných, ktorí písali po česky a vyhlasovali, že bibličina, čiže starý český jazyk používaný v protestantskej liturgii, by mala byť uznaná za slovenský jazyk. Za úplnú odlišnosť slovenčiny boli hlavne uvedomelí katolícki

⁸ Kolbuszewski, J.: *Modele estetyczne liryki słowackiej romantycznego przełomu*. Wrocław 1975, s. 158. Por. Reychman, J.: *Początki świadomości narodowej Słowaków*. In: *Sprawy Narodowościowe* 1938, nr 4-5, s. 429-440.

⁹ Bik, Z.: *Dwa oblicza narodowego ruchu słowackiego*. In: Kraków – Małopolska w Europie Środka. Studia ku czci profesora Jana M. Maleckiego w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Red. Krzysztof Broński, Jacek Purchla, Jan Szpak. Kraków 1996, s. 165.

¹⁰ Bobek, W.: Cit. dielo, s. 261.

¹¹ Bik, Z.: Cit. dielo, s. 156.

kňazi. Treba spomenúť predovšetkým Antona Bernoláka (1762-1813), katolíckeho kňaza pochádzajúceho z Oravy a zakladateľa Slovenského učeného tovarišstva v Trnave (1792). Vďaka nemu sa časť katolíckeho duchovenstva venovala osvetovej práci medzi ľuďmi. Bernolák vyzdvihol na úroveň spisovného jazyka západoslovenské nárečie, ktorým sa hovorilo v dobre mu známej Trnave. Jazykový návrh kňaza Antona Bernoláka, tzv. bernoláčtinu, prijala katolícka časť spoločnosti a protestanti, naopak, zostali pri bibličtine, čiže českom jazyku odvodenom z Kralickej biblie. Doplňme, že autor bernoláčtiny vydal po latinsky napísané dielo *Grammatica slavica* a zozbieral úctyhodný materiál k ďalšiemu veľkému dielu *Slovár slovenskí česko-latinsko-ňemec-ko-uberskí*, ktorý vyšiel až po jeho smrti.

Podľa slov Z. Niedzielu prelomová myšlienka vo vystúpení Antona Bernoláka spočívala „v pokuse vytvoriť spisovný jazyk“. Citovaný autor hovorí, že „jazykový separatizmus voči Čechom nevyplýval len z nevráživosti k ich husitským tradíciám“, ako tvrdili niektorí vedci,

ale z veľkej krízy češtiny, ktorá, ako sa zdalo, začala okolo roku 1780 v písomnej forme zanikať, pretože česká inteligencia prešla takmer bez výnimky na nemčinu, či už v písanom alebo hovorenom jazyku. Nemôžeme sa preto čudovať, že Slováč začal myslieť na svoj rodný jazyk. Od češtiny sa príliš radikálne neodvrátil, pretože za základ nového spisovného jazyka si zobral západoslovenské nárečie, a týmto svoju reformu odsúdil na fiasko, alebo len na okamžitý krátkodobý úspech.

Evanjelici sa pokúšali ísť inou cestou a založili v Bratislave (pre Maďarov – Pozsony, pre Nemcov – Pressburg a pre mnohých Slovákov – Preszburg) Spoločnosť literatúry československej. V roku 1803 vznikla na známom bratislavskom evanjelickom lýceu Katedra reči a literatúry československej. „Medzi osvietenkými činiteľmi mysliacimi na budúcnosť, ktorá mala zaručiť Slovákom prinajmenšom kultúrnu subjektivitu, sa rozvinuli tri záujmové prúdy – historizmus, slovanofilstvo a ľudovosť, ktoré svoj predimenzovaný vrchol dosiahli v období romantizmu“¹² – píše autor knihy *Slovensko známe aj neznáme*. Tu musíme uviesť mená významných Slovákov Pavla Jozefa Šafárika (1795-1861) a Jána Kollára (1793-1852), ktorí pôsobili v duchu jazykovej a kultúrnej jednoty českého a slovenského národa. Obaja boli známi aj v zahraničí.

Z. Biková uvádza, že v tomto období sa v školstve na území Horného Uhorska prejavovali dve tendencie – asimilačná a slovenská národná. „Odpovedou mládeže na vzráňajúcu sa maďarizáciu sa stalo zakladanie študentských spolkov národného charakteru“.

Už v roku 1824 vznikol v Kežmarku prvý študentský spolok a o štyri roky neskôr v Preszburgu. V roku 1828 boli v tamojšom lýceu založené tri spolky: maďarský, nemecký a slovenský.

Ten posledný začal svoju činnosť pod názvom Spoločnosť učenců reči a literatúry československej a jeho cieľom bolo všestranné vzdelávanie v milom materinskom jazyku. (...) Pod vplyvom politických udalostí v Európe, živých kontaktov s viedenským študentským hnutím a predovšetkým s Poliakmi mladí Slováci rozšírili, prehĺbili a skonkretizovali svoju činnosť.¹³

¹² Niedziela, Z.: Cit. dielo, s. 36-37, 39.

¹³ Bik, Z.: Cit. dielo, s. 168.

Ďalšou etapou tohto slovenského dozrievania k spisovnému jazyku je činnosť Ľudovíta Štúra (1815-1856): „jeho historickou zásluhou bolo vytvorenie slovenského spisovného jazyka. Štúr si za základ zvolil reprezentatívne stredoslovenské nárečie. Od roku 1843 neúnavne propagoval myšlienku, že je nevyhnutné prestať používať češtinu a vyjadrovať sa v materinskom jazyku“¹⁴ – píše Niedziela.

K vykryštalizovaniu slovenského spisovného jazyka mohlo dôjsť vďaka reči ľudu, ktorý už mnohé pokolenia obýval územie dnešného Slovenska. Jerzy Kłoczowski konštatuje, že „na slovenskom území zdominovanom od 11. storočia Maďarmi, sa pojem Slováč, Slováci objavuje v 15. storočí. Slováci nemali okrem jazyka v podstate žiaden iný oporný bod pre vlastnú identitu a okrem toho sa zúčastňovali aj globálneho procesu prebiehajúceho v Uhorsku“. Ďalej dodáva: „Slovenčina však bola silnejšia v malých mestečkách, kde migrovalo miestne obyvateľstvo, prevažne sedliaci, hovoriaci po slovensky“.¹⁵

K prvým kontaktom medzi našimi jazykmi došlo pravdepodobne na Spiši a Orave, kde sa so sebou stýkali a mnohokrát aj prelínali vlny osadníkov – jedna prichádzajúca zo severu a druhá postupujúca z juhu. V Karpatoch a na predpolí Tatier sa k nim pripojil valašský a rusínsky faktor (lemkovský, možno aj ukrajinsko-lemkovský?) a ešte predtým sa objavili Nemci, Židia a Rómovia.

Medzi Poľskom a Horným Uhorskom vládol čulý ruch: na úrovni veľmožov podliehajúcich či už poľským alebo uhorským kráľom, na úrovni mestského patriciátu, na úrovni bakalárov a študentov a nakoniec na úrovni prihraničnej obchodnej výmeny. Stačí siahnuť po diele Henryka Rucińskiego *O spišsko-oravsko-podbalianskych vzťahoch v 17. a 18. storočí*, aby sme si mohli predstaviť intenzitu kontaktov medzi severom a juhom. Vypočujme si slová:

Zachovalo sa veľa údajov zo 17. storočia o vzťahoch medzi obyvateľmi Nového Targu a Spišského Zamaguria. Na čele stála Spišská Stará Ves, ale Nowotargčania bývali aj v iných zamagurských dedinách, mali tam svojich príbuzných, známych, obchodných partnerov. Odtiaľ pochádzalo veľa nowotargských mešťanov. Podobne vyzerali aj vzťahy medzi Nowým Targom a Oravou, hoci sa zachovalo menej pôvodných údajov. Zvyk odchádzať na poľné práce do Uhorska ešte tieto zväzky upevňoval. Od polovice 16. storočia sa na hornej Orave zintenzívnili osadnícky proces. Tento jav pretrvával aj v 17. storočí, keď sa na tomto území vytvorila osadnícka sieť.

Osadníkov bolo tak veľa, že – ako uvádza citovaný autor – „spôsobilo to polonizáciu a rekatolizáciu hornej Oravy a Zamaguria, k čomu sa pričinilo o.i. aj poľské duchovenstvo.“ Časť poľských kňazov hovorila po slovensky. Krakovskej diecéze, odkiaľ pochádzali, išlo totiž

o zabezpečenie pastoračnej činnosti v období rekatolizácie tohto územia, podporovanej Habsburgovcami, medzi spišským obyvateľstvom – rovnako medzi pribúdajúcimi poľskými osadníkmi, ako aj bývajúcimi tam Slováckmi. K učeniu sa slovenčiny, ktorú kňazi nemohli poznať z rodinného prostredia, ich nabádala náboženská horlivosť a chuť venovať pozornosť všetkým veriacim, bez ohľadu na národnosť. Tento jav vylučuje možnosť upodozrievať

¹⁴ Niedziela, Z.: Cit. dielo, s. 46.

¹⁵ Kłoczowski, J.: *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacyjnych i chrześcijańskiej średniowiecza*. Warszawa 1998, s. 480.

kaplánov z akýchkoľvek polonizačných tendencií. Odnárodňovacie akcie mali predsa neskorší pôvod a objavili sa v období prebúdzania sa národného povedomia a vzniku novodobých nacionalizmov, hlavne v 19. storočí. A predtým boli vzťahy medzi oboma národnými pravdepodobne dobré.¹⁶

Je pochopiteľné, že keď hovoríme o situácii v minulých storočiach, mali by sme národné kategórie Poliakov, Slovákov používať uvážlivo. Musíme však nejako definovať tých, ktorí z poľského štátu migrovali na juh, ale aj tých, ktorí už od pokolení bývali na Spiši, Orave a Zamagurí a boli poddanými uhorského kráľovstva. Tí prví hovorili poľským nárečím a tí druhí boli pohlúpení do slovenčiny, čo treba, samozrejme, chápať konvenčne ako miestne slovenské nárečia.

Nezahlbujúc sa do zložitej otázky osadníctva na území Spiša, Spišského Zamaguria a Oravy spomeňme, že na zmienenom území dochádzalo k poľsko-slovenským stretnutiam. Tadeusz M. Trajdos podotýka, že Spišské Zamagurie bolo zasiahnuté „masovým poľským osídlením“. Bolo to tiež územie intenzívnej pastoračnej práce poľských farárov. „Pod ich dozorom vyučovali po slovensky vo farských školách učители, prevažne organizujúci, pochádzajúci zväčša z miestnych sedliackych rodín.“ Autor rád používa silné slová potvrdzujúce poľskosť opisovaného územia, teda aj na tomto mieste konštatuje:

V etnicky poľských dedinách sa pastoračnou činnosťou zaoberali poľskí kňazi. Používali sa poľské knihy z farských knižníc a aj vyučovanie prebiehalo po poľsky.

Ďalej hovorí, že aj po rekatolizácii – „boli zamagurskí farári v nerehoľných farnostiach najímaní z poľského duchovenstva, vysväteného prevažne v krakovskej diecéze“. Na Zamagurie prichádzali kňazi z Podhalia a żywieckej oblasti a nakoniec sa objavili duchovní

pochádzajúci z miestnych rodín poľských osadníkov na Zamagurí, často po štúdiách v Poľdolíci a v Krakove. Cítili sa Poliakmi, vynikajúco hovorili po poľsky a pastoračnú prácu vykonávali vo svojom materinskom jazyku. Títo ľudia dohliadali na zastúpenie poľskej literatúry v miestnych knižniciach, snažili sa zachovať poľský charakter farských škôl a neudržiavali bližšie kontakty s malopoľským pohraničím – nielen na Podhalí, ale ani na sączskom území.¹⁷

Cením si M. Trajdosa za práce získané fakty zobrazujúce poľské osadníctvo na území, ktoré nás zaujíma, ale som skeptický voči niektorým jeho záverom, nehovoriac už o tom, ako sa pokúšal využiť demografickú situáciu prihraničného územia v dávnej minulosti na opísanie dnešnej poľsko-slovenskej reality. Budem preto radšej hovoriť o pohraničí, o styku nárečí a jazykov, o vzájomnom poľsko-slovenskom pôsobení (nezabúdajúc na nemecký a maďarský činiteľ) ako o etnicky pôvodnej poľskosti či slovenskosti Spiša a Oravy.

¹⁶ Ruciński, H.: *O związkach spisko-orawsko-podbalańskich w XVII i XVIII stuleciu*. In: Regionalizm – regiony – Podhale. Materiały z sesji naukowej (Zakopane 4-6 grudnia 1993) Red. J.M. Roszkowski. Zakopane 1995, s. 102, 103, 105.

¹⁷ Trajdos, T.M.: *Polscy plebani na Zamagurzu Spiskim*. In: Spisz wielokulturowe dziedzictwo. Red. A. Kroh. Sejny 2000, s. 60, 61. Por. Trajdos, T.M.: *Polska parafia katolicka w Orawce XVII wieku*. In: Spotkania orawskie. Kolektívna práca. Kraków 1995.

Už teraz vnášam polemické prvky, signalizujúc tým zaujímavú myšlienku, ktorú môžeme nazvať „poľské hľadanie Poliakov na Slovensku“ – čomu sa budem ešte neraz v mojej knihe venovať.

Pri sledovaní najstarších kontaktov Poliakov so Slováckmi treba patričné miesto vymedziť goralom, pretože to boli práve oni, čo sa každodenne stretávali s obyvateľmi Horného Uhorska. Ludwik Kamiński (vel Kamiński) sa vo svojej práci, napísanej určite ešte pred rokom 1848 a zachovanej v rukopise, vyjadruje o goraloch, obyvateľoch severnej časti Oravy a Spiša nasledovne:

Prebývanie s Maďarmi, susedstvo, rôzne vzťahy, do ktorých sa naši Goralí dostali s neďalekými Maďarmi, stretávanie sa s nimi a obchodovanie, ktoré uľahčovali dobré, rovné cesty, priblížili Goralov z Nowotarskej doliny k obom susedným uhorským župám – jednej na východe a k druhej na západe. Priemysel, obchod a všetky druhy podnikania, pritom veľké nakupovanie tamojších výrobkov, ale aj lacné získavanie obilia v tak úrodnej krajine ako Uhorsko, lacný tabak a víno – tieto a podobné veci lákali našich Goralov. Nemohli zostávať lahostajní k tak blízkej susednej krajine, nachádzajúcej sa hneď za stenou. Podhaliania, oddelení od spišskej, líptovskej a oravskej zeme tatranskými štítmi, navštevovali Uhorsko cez priesmyky vo svojich horách, nakoľko im strmý, nebezpečný chodník, vedúci ponad priepasti a hĺbočiny bez dna, dovolil vyškriabať sa, aby sa posilnení maďarským tabakom opäť vrátili domov. Oni inú potrebu v Uhorsku nemali a ani nehladali: celý jednoduchý pobyt ich nezoznámil s Maďarmi ani Slováckmi, od ktorých by získali patričné výrazy, alebo ku ktorým by ladili reč a od ktorých preberali slovenský prízvuk.

Ďalej čítame:

Goralí z Nowotarskej doliny sa na juhozápade schádzajú s oravskou zemou, neúrodnou, jalovou, ale urdživanou, aby skúpu úrodou vyživila svojich usadlíkov. Slováci z oravskej zeme (...), sami chudobní, nemôžu byť pre Goralu príťažlivou krajinou, v ktorej si niečo vyhládne, získa, čo by medzi svojimi alebo ani nikde nedostal, alebo musel draho zaplatiť.

Úplne inak je na Spiši.

Po cestách rovných, dobrých, pretože tvrdých, unáša sa človek spolu s plynúcim Dunajcom a skryje sa na spišskej zemi. Cesta plynná a rezká, Goral zlákaný potrebou na túto cestu vyjde, už ho vždy bude tahať a klesaním medzi skalami vkročí na zem už inú, žirnejšiu, bohatšiu, vysokému obiliu sa čuduje, hoci ľud ten istý, lebo jazykom tým istým hovorí, postava podobná, celková fazona odevu sa neprieči oblečeniu Goralu z Nowotarskej doliny. Dáva sa teda s ním do čoraz dlhšieho, širšieho, otvorenejšieho rozhovoru, hľa, priľnul k nemu, obľúbil si ho ako brata, chcel by byť s ním a keď ich obchod či iná potreba rozdelí, chcel by si odnieť aspoň pamiatku z krajiny, kde uzrel samého seba a ešte toľko úprimného, dobrého a pravdivého. U seba vidí všetko drahšie a tovar, hoci drahý, nie je taký vzhľadný, pekný, teda ho aj novota, zmena zlákala, a tu potrebuje klobúk pre seba alebo čeladníka, kupuje, pretože doma o pár grošov drahšie zaplatiť musí.

Predtým, keď to bolo časté v Nowotarskej doline, aj keď sa cesty zaliali blatom, šiel v krpcoch a v pekný deň zas po suchom chodníku, teraz vidí nevhodnosť svojej obuvi, dobrej, keď je leto suché, ale v zime a v blate – alebo nohy odmŕdzajú alebo sa zablatia, teraz si môže kúpiť tak ako spišskí Slováci, podľa ich fazony.¹⁸

¹⁸ Kamiński, L. (vel Kamiński): *O mieszkaniach gór tatrzańskich. Najdawniejsza monografia etnograficzna Podbala*. Sprac. J. Kolbuszewski. Kraków 1992, s. 46-47. Por. Kowalska-Lewicka, A.: *Vzťahy poľských goralov a Slovákov na začiatku 19. storočia*. In: Slovenský národopis, 1968, č. 1, s. 120.

Autor výstižne podotýka, že kontakt so spišským územím znamenal pre Podhalie styk s civilizačne vyššou životnou úrovňou v porovnaní s vlastným prostredím. Teda tento sedliacky, goralský, plebejský pohľad na goralov na druhej strane býval rozdielny. Na Orave bola chudoba, možno väčšia ako na severnej strane Tatier, v Poľsku. Ale Spiš priťahoval pomerne vysokou životnou úrovňou. „Tamtá” strana – to bolo Uhorsko, Horné Uhorsko. Poľskí Podhalania, Oravci a Spišiaci však vedeli, že tam, na druhej strane bývajú Slováci. Kontakty miestneho obyvateľstva, prúdenie medzi severom a juhom (dnes by sme povedali – medzi Poliakmi a Slovákmi) boli odveké a nepretržité. Vieme však o nich veľmi málo.

Neporovnateľne viac vieme o kontaktoch, ktoré udržiavali predstavitelia vtedajšej elity. Ako príklad môžeme uviesť piaristické kolégium v Podolínci. „Hlavnou príčinou usádzania sa piaristov v Podolínci bola rekatolizácia” – píše Ivan Chalupecký. „Piaristi spôsobili, že Podolínec sa stal prakticky katolíckym mestom. Evanjelikov bolo len málo.” Pôsobenie noviciátu a školy sa pričínili k propagovaniu poľštiny, čo však nemôžeme stotožňovať s polonizovaním. Za symbol úzkych poľsko-slovensko-nemecko-maďarských stykov v priebehu dvoch storočí treba uznať predovšetkým pôsobnosť školy a noviciátu v Podolínci” – hovorí citovaný autor. Veď „Podolínec bol ozajstným kotlom národov”¹⁹ a do veľkej miery ovplyvnil vzdelávanie aj kultúru hlavne v Malopoľsku a na Slovensku.

Andrej Svorad, pochádzajúci pravdepodobne z Malopoľska, vykonával misijnú činnosť v okolí Nitry, za čo bol po niekoľkých storočiach kanonizovaný. Veľa miest z centrálného Malopoľska už od stredoveku udržiavalo kontakty so Slovenskom. V 17. storočí na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici nechýbali ani študenti z Poľska. Na slovenskom území Spiša sú až dodnes viditeľné poľské stopy v architektúre a umení...

Taká je – dovoľte mi povedať – podstata poľského hľadania Slovákov a hlavne obrazu susedného ľudu a jeho zeme v našej literatúre. Pozývam vás teda na „prechádzaku” po našej poľskej predstave o Slovákoch a ich zemi. V roku 1936 sa písalo:

Pre krajinu, ktorú obýval slovenský národ, sa často používal poľský názov „Słowaczyna”. Jeho význam však nezodpovedá skutočným potrebám pre názov slovenského územia. Koncovka *-yzna* sa pridáva spravidla k názvom pomerne neurčitých území, obyčajne istého okolia alebo regiónu (Wileńszczyzna – Vilensko, Sądecczyzna – Sączsko) a slúži na označenie daných vlastností, ktoré tento región odlišujú od iných regiónov. Nemôže teda slúžiť ako názov územia, ktoré nie je len „akýmsi” regiónom alebo oblasťou, ale krajinou etnograficky, kultúrne a hospodársky odlišnou, obývanou osobitým národom, akým sú Slováci. Jediným správnym názvom slovenského územia je len „Słowacja”, čo zodpovedá slovenskému názvu vlastnej krajiny – Slovensko.

A ešte raz silná konštatácia:

Slovensko nie je akousi neznámou oblasťou, obývanou vraj biednymi slovenskými drotármi, ale je to osobitná krajina, súdržne obývaná osobitným národom, ktorý rozvíja svoju kultúru a bojuje za svoje práva.²⁰

¹⁹ Chalupecký, I.: *Kolegium Pijarów w Podolíncu miejscem przenikania się kultur między Polską a Słowacją*. In: *Spisz wielokulturowe dziedzictwo*. Red. A. Kroh. Sejny 2000, s. 81, 86.

²⁰ „Słowaczyna” czy „Słowacja”. In: *Ziemia Podhalańska*, 1936, č. 6, s. 14, 15.

Mohli by sme povedať: ukáž mi svoj obraz suseda, svoju literatúru o ňom a ja ti poviem, kto si – tzn., či si demokrat otvorený k sebe aj k iným, alebo človek s autoritárskymi názormi, náchylný na národnú megalomániu a vyvyšovanie sa nad ostatných.

Kniha, ktorú odovzdávam do rúk čitateľom, je rozprávaním o Slovákoch a Slovenku videných zo severu, z poľskej perspektívy. Je teda samozrejmé, že tento obraz je podfarbený nielen subjektivismom jednotlivých autorov citovaných textov, ale aj tým, čo môžeme nazvať špecifickým poľským hľadiskom. Hľadiskom, ktoré vychádza z konkrétnych poľských skúseností, t.j. národa, ktorý sa pýši pomerne dlhou históriou a ktorý mal kedysi rozsiahly štát. Poliáci hľadiac na Slovensko, mohli v južných susedoch vidieť aj podobnosť aj rozdiely. Situácia Slovákov podrobovaných maďarizácii bola porovnávaná s osudom rusifikovaných a germanizovaných Poliakov a táto podobnosť občas ulahčila autorom večiť sa do kultúrnych a národných potrieb opísaného ľudu. Postupné chápanie slovenských požiadaviek spravidla znamenalo nájsť v sebe odvahu povedať „bratom“ Maďarom horké slová pravdy – maďarizujete! Poľské skúsenosti, či už historické alebo súčasné, mám na mysli celé devätnáste storočie a začiatok dvadsiateho, nakazovali tiež vystríhať Slovákov pred promoskovským panslavizmom.

Náležitú miesto v tejto práci bude patriť obdobiu revolučných rokov, tzv. Jari národov, ktoré pre Slovákov znamenalo niečo iné ako pre nás. Vtedy došlo k dramatickému rozdeleniu na tých, ktorí podporovali Maďarov v boji s viedenským centralizmom – toto stanovisko zastávala aj väčšina Poliakov, a na tých, ktorí sa postavili na stranu Rakúšanov a hneď nato aj Rusov, zasahujúcich proti uhorskému povstaniu. Odttedy sa datuje poľsko-slovenský „úžas“ voči postojom susedov: Poliáci nemohli pochopiť, prečo sa slovenskí vlastenci pripojili k Rakúšanom proti Maďarom a tým aj poľským bojovníkom, ktorí ich v hojnom počte podporovali v boji za slobodu národov, a neskrývali tiež rozpačitosť a prekvapenie nad panslavistickou, čiže prakticky proruskou orientáciou rozšírenou medzi Slovákami. Tí zasa boli rozhorčení a začudovaní, keď videli v Poliakoch tak silno zakorenenú obavu pred moskovskou domináciou.

Dramatickosť situácie spočívala v tom, že slovenskí národovci po tom, čo nič nezískali od maďarských revolucionárov, stáli na cisára. Vtedy to však znamenalo podporu autoritárneho centralizmu proti liberálnym koncepciám štátneho zriadenia. K tomu ešte Moskva podporila Viedeň, takže Slováci otočili zbraň proti Pešti a fakticky sa postavili po boku cisára a cára – symbolom autoritarizmu, centralizmu a samodržavia.

Veľa sa o tom u nás nevie, ale inak sa na tamtie udalosti pozerali Poliáci z Tešínskeho Sliezska. Oni chápali politické rozhodnutie slovenských národovcov, a preto sa aj hŕstka Poliakov pripojila k slovenskému oddielu odchádzajúcemu z Tešína do boja proti Maďarom. Tešíňania poľského pôvodu, ktorí zblízka poznali situáciu Slovákov a videli ich beznádejný pokus získať od maďarských revolucionárov reálny prísľub na ulahčenie osvetovej a kultúrnej práce podporujúcej slovenskú národnú identitu, uznali, že ich najbližší susedia (často aj bratia v evanjelickej cirkvi) nemajú na výber. A ak chcú čokoľvek získať pre svoj národ, musia uveriť cisárovi vo Viedni.

Celkove sa Poliáci postavili na stranu Maďarov, a tým proti Rakúsku a proti akejkoľvek satrapii, hlavne proti cárskemu Rusku. Udalosti z rokov 1848-1849 ešte dodatočne posilnili tradičné poľsko-maďarské priateľstvo. Preto sú poľské výpovede, zaznamenané v literatúre ďalších dekád a kritizujúce Maďarov za maďarizáciu Slovákov a iných Slovanov, o to dôležitejšie.

Ďalšou ťažkou vnútornou bariérou, ktorú museli v sebe prekonať poľskí autori naklonení Slovákom, bolo panslavistické a výrazne proruské naladenie – ktoré ostentatívne šírila veľká skupina slovenských národovcov. Slováci v tom však neboli výnimkou. Stačí len pripomenúť popularitu panslavizmu a neopanslavizmu medzi Čechmi, Srbov...

Bude hádam dobré už teraz pripomenúť, že pojem „panslavizmus“ má niekoľko významov. Ako píše Leszek Kuk „samotný termín sa objavil v roku 1827 v habsburskej monarchii. Jeho medzinárodná 'kariéra' sa začala na prelome 30. a 40. rokov." Panslavistické koncepcie vyrastali zo slovanofilského podhubia, a preto „nie je ľahké oddeliť slovanofilské postoje a názory od panslavistických. Základným znakom odlišujúcim panslavistické postoje je postulát politickej spolupráce slovenských národov.“

Spomínaný autor dodáva, že

panslavistická ideológia má svoje hlboké pramene v myšlienke 'solidarity' a slovanskej 'vzájomnosti', vypracovaných v kruhoch národných činiteľov (hlavne českých a slovenských) slovenských národov v rakúskej monarchii a v myšlienke poľsko-ruského porozumenia, rozvíjanej po roku 1800 v niektorých vplyvných poľských politických a intelektuálnych kruhoch po strate vlastného štátu.²¹

Rýchlo sa ukázalo, že táto »vzájomnosť« a »solidarita« Slovanov by sa musela týkať taktiež Ruska, ktoré bolo vtedy slovenskou veľmocou. Na dennom poriadku bola teda otázka: s Ruskom, alebo proti Rusku? Nesmieme sa preto čudovať, že panslavizmus sa čoskoro stal vo vedomí väčšiny Poliakov takmer synonymom ruskej dobyvačnosti. Slováci to videli inak.

V poľskej literatúre o Slovákoch a Slovensku spomínanej v tejto práci a hojne citovanej, môžeme rozlíšiť niekoľko myšlienok, či skôr „pohľadov“ – na slovensko-madarské vzťahy, na relácie Slovákov s Čechmi, na panslavistický postoj slovenských národovcov a na národnostné otázky v našej časti Európy v 19. a začiatkom 20. storočia. Objavujú sa však aj Židia a tzv. židovská otázka, Nemci, Rusíni a Rómovia.

Kniha *Slováci v poľských očiach* je rozsiahlym rozprávaním o určitom zlomku záujmov poľskej inteligencie. Je to zároveň svojrázna antológia textov, uvádzaných alebo v jednotlivých vetách, alebo v rozsiahlych fragmentoch. A to všetko preto, aby čo najviac autorov mohlo prehovoriť svojimi slovami. Je to tým podstatnejšie, že vo väčšine prípadov boli tieto výpovede získané z tlače pochádzajúcej z 19. a začiatku 20. storočia, teda sú ťažko prístupné pre široký okruh čitateľov. Dúfam, že mi prepáčite tú „nasýtenosť“ citátmi, ale vďaka tomu si čitateľ sám urobí úsudok o názoroch mnohých citovaných autorov.

Dejiny Slovenska sú do istej miery súčasťou dejín Uhorska, Rakúska, Rakúsko-Uhorska, Čiech a neskôr Československa, a preto čitatelia, ktorí by mali záujem o prehĺbenie niektorých len načrtnutých problémov, môžu nájsť dodatočné informácie v pomerne ľahko prístupnej literatúre o tomto európskom regióne.

Kniha *Slováci v poľských očiach* je rozprávaním, ktoré je rozprestreté na „časových priechkach“. Je to podľa možnosti čo najúplnejšia prezentácia poľských textov od naj-

²¹ Kuk, L.: *Orientacja słowiańska w myśli politycznej Wielkiej Emigracji (do wybuchu wojny krymskiej)*. Geneza, uwarunkowania, podstawowe koncepcje. Toruń 1996, s. 65-66. Por. Waliński, A.: *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa 1964.

starších zmienok o našich južných susedoch, až po inauguráciu Československa. Vo svojej práci som kráčať po stopách predchodcov, z ktorých by som chcel spomenúť predovšetkým Edmunda Kołodziejczaka a jeho *Bibliografiu polskej slovanovedy*, Wacława Olszewicza, autora *Slovenska v polskej literatúre* a Jacka Kolbuszewského. Zostávam dlžný spomínaným vedcom, ale aj mnohým iným, ktorých mená sa budú často objavovať v mojom rozprávaní.

Posledná kapitola druhej časti, ktorá zároveň uzatvára celú knihu, má názov *Predpoved partnerského susedstva* a trochu sa odlišuje od predchádzajúcich kapitol, pretože nie je podrobným referovaním poľských textov o susedovi, ktorý nás zaujíma, ale len letným pohľadom na vybrané aspekty poľsko-slovenských vzťahov po roku 1918.

Pozývam vás teda na pút do hĺbín nášho poľského objavovania Slovákov, čiže na prehliadku poľských predstáv o Slovákoch a ich krajine.

Janusz Kamocki
prekl. Vlasta Juchniewiczová

Problematika poľského národného povedomia u goralov emigrujúcich v 19. a 20. storočí do juhovýchodnej oblasti Rakúsko-Uhorska

V 18. a 19. storočí sa z územia patriaceho Rakúsku (od roku 1867 do uhorskej časti Rakúsko-Uhorska) a obývaného poľským goralským obyvateľstvom Spiša a Oravy pohlo niekoľko emigračných vln do iných častí Rakúsko-Uhorska, čiže na územie vlastného Uhorska, do Bukoviny, Bosny a do tzv. Horného Uhorska. Dnes po zmenách hraníc, ku ktorým došlo v dôsledku obidvoch svetových vojen, toto obyvateľstvo žije na území Srbska, Maďarska, Rumunska, Ukrajiny, Slovenska a od migrácií, ku ktorým došlo po 2. svetovej vojne, aj v Poľsku. Samozrejme, neberieme do úvahy tých (pomerne veľa z Bosny), ktorí sa po 2. svetovej vojne presťahovali do západnej Európy a do USA.

Pravda, neboli to prvé emigračné vlny z týchto chudobných oblastí, ale predchádzajúce takmer úplne splynuli s pôvodným obyvateľstvom a zanechali po sebe iba názvy (napr. Lengyeltóti), alebo stopy v miestnom nárečí. Týka sa to napríklad maďarských Bukových hôr, kde sa v dedinách Repashuta, Ujhuta, Hamor, Omassa, Ohuta, v ktorých sa osídľovali ľudia pochádzajúci zo Slovenska, Čiech, Moravy, Sliezska, Galície, Spiša a Kysúc, vytvorilo miestne nárečie. Podľa maďarského jazykovedca I. Siposa toto nárečie nemalo svoj ekvivalent v žiadnom zo slovanských jazykov a vo fonetike, morfológii a v lexike sa opieralo predovšetkým o východoslovenské, spišské a kysucké nárečia, s mnohými polonizmami.¹

V období, ktorým sa zaoberám v tomto referáte, emigrácia z chudobných horských oblastí smerovala predovšetkým na také územie, kde bolo možné získať pôdu na obrábanie. Podľa známych materiálov môžeme určiť tri emigračné smery, z ktorých jeden bol počiatkom ďalšej vlny. Takýmito областami bolo územie komitátu Borsod-Abauj-Zemplán na strednom Slovensku a Bukovina, ktorá v rakúsko-uhorskej monarchii predstavovala osobitnú provinciu. Z Bukoviny sa v 90. rokoch 19. storočia pohla ďalšia emigračná vlna do Bosny. Na každom z týchto území sa osídlenci ocitli v úplne iných podmienkach, nielen ekonomických, ale hlavne spoločenských, a preto sa u nich inak rozvíjalo aj národné povedomie.

V prvej polovici opisovaného obdobia môžeme len ťažko hovoriť o národnom povedomí, nanajvýš o jazykovom povedomí. Prepošt Spišskej Kapituly, ktorý bol

¹ Sipos, I.: *A bükki buták és hámorok települes és nyelvtarastörténete*. Budapest 1955. Podľa Kantor, R., Krasinška, E.: *Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenk i Istanmajor na Węgrzech*. 1. časť: Zarys gospodarki. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, DCXLIX, Prace Etnograficzne, z. 15. Kraków 1981, s. 12.

v roku 1782 na vizitácii spišských farností, síce skonštatoval: „In too hoc districtu sunt omnes Poloni,² bol to však len jeho názor vyjadrený v dôsledku oboznámenia sa s reáliami vizitovanej provincie a určite nebol prejavom národného povedomia tamojšieho ľudu. U haličských sedliakov sa vyvinulo až v druhej polovici 19. storočia (neberúc do úvahy podtatranských goralov, ktorí sa zúčastnili na chochoľovskom povstaní) a o to viac sa nemohlo vyskytovať na území Uhorska, kde nebola ani poľská šľachta, ani poľské mešťanstvo, teda vrstvy národne uvedomelé, ktoré mohli toto povedomie odovzdať sedliakom. Ba čo viac, iba na Spiši sa vyskytovali vplyvy poľskej kultúry (škola v Podolínci a kňazi vo farnostiach, ktoré patrili templárom) a na ostatnom území sa obyvateľstvo nachádzalo pod vplyvom slovenskej cirkvi a školy a cirkev bola v tom období pre sedliaka najväčšou autoritou.³

Táto situácia bola veľmi výhodná pre Maďarov, ktorí sa všetkými možným spôsobmi snažili odrezat poľské obyvateľstvo obývajúce severné okraje Horného Uhorska od kultúrnych kontaktov so susednou Haličou. Prebudenie poľského národného povedomia u obyvateľov z tohto pohraničia by mohlo spôsobiť vystúpenie haličských poslancov vo viedenskom parlamente so žiadosťami o priznanie im práv, analogických k právam poľského obyvateľstva v rakúskej časti monarchie a tým aj spochybnenie tézy „kto je uhorský chlieb, ten je Maďar“. Táto téza nedovoľovala uznať národné aspirácie mnohých menších obývajúcich uhorské kráľovstvo. Okrem toho si väčšina Maďarov neuvedomovala rozdiel medzi poľským a slovenským sedliakom. V oboch prípadoch ich nazývali „tot“ a ich reč „totul“.

V takejto ideovej situácii odchádzali osídlenci zo Spiša, Oravy a Kysúc do novej oblasti a v takejto situácii boli tiež prijímaní tamojším obyvateľstvom. Tieto nové osadnícke územia boli veľmi vzdialené od oblastí husto obývaných poľským obyvateľstvom, a preto by bolo úplne logické, aby sa dnešní potomkovia týchto osadníkov priznávali k slovenskej národnosti. Tento jav však nie je všeobecný a dochádza k nemu hlavne u potomkov osadníkov, ktorí sa presťahovali na stredné Slovensko. V iných skupinách sa dokonca stávalo, že k úplnému poľskému národnému uvedomeniu došlo až na novom území. Ponúka sa otázka, čím bol tento jav zapríčinený. Najmenej skomplikované procesy sa týkali skupín, ktoré sa sťahovali na územie stredného Slovenska. Sťahovali sa tam súdržné skupiny pochádzajúce z jednej dediny, ktoré si občas na novom mieste zachovali jej pôvodný názov (napr. Pohronská Polhora, Nová Lipnica). Zachovali si teda národné povedomie, ktoré existovalo v ich rodnej dedine predtým, než ju opustili. A toto povedomie, ako som už spomínal, bolo tvorené slovenským klérom. Proti tomu sa postavilo, žiaľ, len niekoľko poľských činiteľov, ale ich činnosť obmedzovala nielen uhorská (neskôr československá) vrchnosť, ale aj tamojší kňazi, čo spomína napríklad kňaz Machay vo svojej knihe *Moja cesta do Poľska*.⁴ Na nové miesta si teda osadníci priniesli len poľské nárečie, neuvedomujúc si, že je poľské. (Veď dodnes sa Spišiakom a Oravčanom nahovára, že ich nárečie je

² Hradzski, J.: *Additamenta ad inititia progressus ac praesens status capituli Scepusiensis*. Szepevaralia 1903-1904.

³ Roszkowski, J.M.: *Rola Kościota na Spiszu i Orawie w podtrzymywaniu polskości oraz słowakizacji (od średniowiecza do czasów współczesnych)*. In: Spisz i Orawa. W 75 rocznicę powrotu do Polski północnych częsci obu ziem. Praca zbiorowa pod red. T.M. Trajdosa. Kraków 1995.

⁴ Machay, F.: *Moja droga do Polski*. Vyd. III, Kraków 1992, s. 48-50, 149, 183-187.

varianta slovenského jazyka). A na dôvažok sa toto nárečie, ktoré bolo predtým používané vo všetkých susedných dedinách, na novom mieste osídlenia stávalo nárečím len jednej dediny, obkolesenej slovensky hovoriacim obyvateľstvom. Napriek tomu sa neraz pomerne dlho udržalo, v dôsledku sobášov v rámci jedného spoločenstva, alebo ženbou s dievčatami pochádzajúcimi z pôvodne obývaného miesta. Nové dediny totiž mnohokrát udržovali kontakty s materskými dedinami. Príkladom takýchto stálych kontaktov môže byť pravidelné podujatie Tri Polhory, ktoré sa každý rok koná striedavo v Oravskej Polhore, Pohronskej Polhore a v Novej Polhore. Ako sa uvádza vo farskej kronike, k slovakizovaniu v Pohronskej Polhore dochádza až po príchode slovenského učiteľa a organistu, ktorý tu začal vyučovať slovenčinu.⁵

Inak vyzerala situácia osadníkov, ktorí sa po roku 1710 (pravdepodobne okolo roku 1717) usadili v dedine Derenk ležiacej v komitáte Borsod-Abauj-Zamplán a vyludnenej po cholere. Dedina ležala v horách, medzi lesmi a nestýkala sa často s obyvateľmi susedných osád, čím sa udržalo pomerne čisté nárečie. Jazykovedný výskum Z. Stiebera,⁶ ako aj moje vlastné pozorovanie dovoľujú konštatovať, že je to spišské nárečie s mnohými slovenskými a maďarskými prevzatými slovami, nepochybne od obyvateľov susedných osád. V tomto prípade je hodno zamyslieť sa nad národným povedomím obyvateľov Derenka. Napriek rôznym pokusom uznať ich za Slovákov, tvrdo sa držia svojej poľskosti – nazývajú sa „Lendele” a svoju reč opisujú ako „lendelskú”. Legendy ich príchod datujú hlbšie do minulosti, pravdepodobne pod vplyvom školského učiva, ktoré hovorí, že osadníctvo tzv. Nových zemí sa spájalo s osídľovaním tohto územia po tatárskych nájazdoch v 13. storočí, za panovania Bela IV.:

stari ojcowie gwarili co z lendzielskiej ludzie tam przisli, za krala Beli, kied Tatarzy Madziarów ponili (...) potrepali wszycko, ludzie się kryli, a co się nie kryli, to ik pobili, a tak potym kral Bela z lendzielskiej ludzi prinios, kral nazbieral ludzi z kazdej strony i z lendzielskiej tež (...) skazi z lendzielskiej to nie znom.⁷

Môžeme pripúšťať, že takéto zdôrazňovanie svojej „lendelskosti” sa aj napriek pokusom školy nanútiť im slovenskosť, viaže s tým, že osadníci Derenku najpravdepodobnejšie pochádzali z územia, ktoré začiatkom 18. storočia patrilo Poľsku. Osadníci boli hrdí na svoj poľský pôvod, a preto si zachovali pocit vlastnej odlišnosti nielen voči jazykovo odlišným Maďarom, ale aj voči blízkym Slovákom.

V takejto situácii je skutočnosť, že časť obyvateľov Derenka považuje svoj jazyk za slovenský, len zdanlivo nepochopiteľná. R. Kantor a E. Krasínska píšu o dedine Istvanmajor, v ktorej v súčasnosti býva pomerne veľká časť dávnych obyvateľov Derenka, nasledovne: „samourčenie jazyka obyvateľmi Istvanmajoru spočíva teda v štyroch základných termínoch – totul, sloviansky, lendelský a poľský”. Vysvetlenie tejto terminologickej mnohovýznamovosti a určenie stupňa závislosti pojmov musíme pravdepodobne hľadať v historickej minulosti. Ako je známe, prvý nepochybne slovanskí osadníci

⁵ Polhorci sú pôvodom Poliaci, vlastne gorali. Týmto jazykom hovorili a až do príchodu môjho otca, ktorý ich začal učiť po slovensky.” Cit. z: *Historia Porochiae ab Anno 1788 Polhorensis*. Podľa Skawiński, M.: *Trzy Półgóry – przyczynek do charakterystyki szlaków migracyjnych górali orawskich*. In: Orawa, r. X., 1998, nr 36, s. 102.

⁶ Stieber, Z.: *Polska gwara na Węgrzech*. In: *Język Polski*, t. 39, 1950, z. 4, s. 176.

⁷ Kantor, R., – Krasínska, E.: Cit. dielo, s. 14.

Derenka prišli na maďarské jazykové územie o.i. z tzv. Horného Uhorska, z oblasti, kde prevládali Slováci. Jazyková podobnosť dvoch odlišných etnických skupín a akiste aj mnohé slovenské prvky, ktoré sa za ten čas dostali do nárečia poľského obyvateľstva spôsobili, že vtedajšie uhorské úrady uznali presídľencov z Horného Uhorska za jednoznačne slovenský prvok.⁸ Okrem toho treba poznamenať, že k významovému rozdeľeniu pojmov Slovák a Slovan, a teda aj slovenský a slovanský jazyk, došlo až v 19. storočí, po vytvorení sa termínu Slovák – ako predstaviteľ jedného z mnohých slovanských národov.⁹ Nezávisle od toho sa u niektorých obyvateľov Derenka traduje, že ich predkovia prišli zo slovenského územia do dediny obývanej poľským obyvateľstvom až neskôr.

Situácia sa zmenila po roku 1941, keď bola dedina Derenk zrušená a jej obyvatelia sa presťahovali do iných dedín. Prevažne to boli maďarské dediny, kde Derenkovčania tvorili menšinu, jedine v Krásnej Hôrke a Jablonove, ktoré sa vtedy nachádzali na území Maďarska a dnes na Slovensku, boli v slovenskom prostredí. Iba v Istvanmajore, na statku rozparcelovanom medzi Derenkovčanov, tvorili prevažnú väčšinu, preto im tam bolo najľahšie udržať si vedomie odlišnosti. Istvanmajor je aj dodnes poľská dedina a teda – podľa tamojšieho nárečia – lendelská. R. Kantor a E. Krasínska citujú výpoveď jedného z obyvateľov Istvanmajora, narodeného v roku 1923:

Stari ociec dogwaral co nasza gwara ku polskiej najlepiej idzie. My nie Slowacy, my to znomy. Ojcowie gwarili po polsku, my się tak dogwarali was jak i oni, i my lepiej gwarimy po polsku, jak po madziarski. Ten język to nie możemy zapomnieć, ten starodowny nas polski, bo ku temu ciongnie dusza i serce i syćko.¹⁰

Žiaľ, Istvanmajor je v súčasnosti vymierajúcou dedinou, krorú obývajú prevažne starí ľudia. Mladí odišli do miest, sobášili sa s Maďarkami (v mnohých prípadoch aj s protestantkami, narúšajúc dovtedajšiu tradíciu) a nepoužívajú už poľštinu, hoci jej rozumejú. Obyčajne sa považujú za Maďarov poľského pôvodu. Tento proces prebehol rýchlejšie na dedinách, kde Derenkovčania predstavovali menšinu. Ale aj tam, podobne ako v Istvanmajore, sú naďalej živé tradície o pôvode z Derenka. Vo všetkých dedinách, v ktorých bývajú dávni Derenkovčania, sa raz v roku koná púť na miesto starej dediny. Tieto kedysi spomienkové návštevy dávneho cintorína a pozostatkov rodných domov sa po čase zmenili na veľké, už tradičné podujatie so sv. omšou pred kaplnkou, ktorá stojí na mieste dnes už neexistujúceho kostola, s farebnými stánkami, s bufetmi a pohostením v stanoch. Ale aj napriek tomu, že omša sa koná po maďarsky a spievajú sa len maďarské náboženské piesne, je to podujatie, ktoré udržuje v starých Derenkovčanoch a ich potomkoch, aj keď už neovládajúcich poľštinu, pocit poľskej príslušnosti. Na toto podujatie okrem Derenkovčanov prichádza čoraz viac predstaviteľov maďarskej Polonie (Poliakov žijúcich v Maďarsku – poz. prekl.), hostí z Poľska a predstaviteľov maďarskej štátnej správy – v roku 1997 sa na podujatí zúčastnila dokonca manželka vtedajšieho maďarského prezidenta.

Po zmiernení hraničných predpisov prichádzajú na túto púť aj ľudia z Krásnej Hôrky a Jablonova, ktoré sa po druhej svetovej vojne nachádzajú na Slovensku. De-

⁸ Tamže, s. 17.

⁹ Gotkiewicz, M.: *Język Polski*, r. 26, 1946, z. 4, s. 97-106.

¹⁰ Kantor, R., – Krasínska, E.: *Cit. dielo*, s. 22.

renkovčania tu žijú v prostredí, v ktorom je jazyk blízky ich nárečiu, preto proces odnárodňovania prebieha rýchlejšie ako u Derenkovčanov bývajúcich na etnicky maďarskom území.

Kým na uhorské územie prichádzali poľskí osadníci z karpatských oblastí, na Bukovine sa stretli dve poľské osadnícke vlny: sedliacke osadníctvo, pochádzajúce hlavne z Kysúc a banícke osadníctvo, pochádzajúce z Haliče. Stretnutie týchto dvoch skupín spôsobilo, že kysuckí goralí si začali uvedomovať svoju poľskosť. Nebolo to však vždy také jednoduché, pretože úrady ich často registrovali ako Slovákov. Až v roku 1880 sa do úradných spisov začali zapisovať ako Poliaci.¹¹ Nie všetkým sa to páčilo – zaujímavé je, že nielen Slovákom, ale ani Nemcom, ktorí neraz žiadali, aby sa opäť zapisovali ako Slováci. Profesor nemeckej univerzity v Černivcoch R.F. Kaindl písal:

keď Bukovina po viac ako šesťdesiatročnom spojení s Haličou získala samostatnosť, žilo tam iba 4000 Poliakov. Keď tam teda v roku 1880 bolo viac ako 18 000 Poliakov a v roku 1890 takmer 24 000 Poliakov, tento mimoriadny prírastok treba pripísať tomu, že pri sčítaní nebol braný do úvahy pôvod, ale jazyk, ktorý používali, ako aj to, že poľština sa na Bukovine používala ďaleko za oblasťou, kde žili skutoční Poliaci.¹²

Pred 1. svetovou vojnou a v medzivojnovom období vznikli v Bukovine poľské školy, ale autorita Kaindla bola taká veľká, že v roku 1937 ich rumunské ministerstvo školstva likvidovalo* v prospech tvoriacich sa slovenských škôl, ktorých cieľom bolo slovakizovanie (čiže ako to nazvali československé úrady „reslovakizovanie“) týchto poľských goralov.

Nakoľko bolo toto stretnutie s prisťahovalcami z Haliče dôležité pre uvedomenie si svojej pravdivej národnosti, svedčí skutočnosť, že nezasiahlo chudobnejšie oblasti Bukoviny, kde chýbalo prírodné bohatstvo, na dobývanie ktorého by boli potrební robotníci, hlavne baníci z Haliče. A práve z tohto územia sa pohla prvá vlna bukovinských presídlencov do Bosny.

V roku 1878 v dôsledku rozhodnutia Berlínskeho kongresu Rakúsko-Uhorsko obsadilo Bosnu a Hercegovinu. Aj napriek krásne znejúcemu vyhláseniu cisára Františka Jozefa nebolo to oslobodenie národov (prevažne Srbov) spod tureckej okupácie, ale zámena jednej okupácie na druhú. Vo vzťahu k nezávislému Srbsku a Čiernej Hore to nebola vždy bezproblémová okupácia. Okupanti museli často potláčať odpor obyvateľstva. V záujme Rakúsko-Uhorska bolo teda etnicky rozbiť srbskojazyčné a pravoslávne alebo moslimské miestne obyvateľstvo osadníkmi, ktorí patrili do iných jazykových a náboženských skupín. Najžiadanejšie bolo nemecké obyvateľstvo, ktoré prišlo najskôr, či už katolícke alebo protestantské, a až potom sa siahlo po osadníkoch z iných provincií monarchie. Od roku 1892 do Bosny prichádzajú poľskí osadníci pochádzajúci z Bukoviny a od roku 1895 sa tu osídľujú aj Poliaci z iných regiónov: 16

¹¹ Gotkiewicz, M.: *Migracje górali czadeckich w XIX i XX wieku*. In: *Czasopismo Geograficzne*, XXXVIII, 1967, z. 3, s. 5.

¹² Kaindl, R.F.: *Ansiedlungswesen in der Bukowina*. Innsbruck 1902. Cit. Podľa Gotkiewicz, M.: *Cit. dielo*, s. 5.

* Nepochybne k tomu dochádzalo pod nátlakom československej vlády. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, akta Ministerstwa Spraw Zagranicznych, sign. 10037, 10412, 10551-10553, 10762-10763 a 10878 [Red.].

haličských rodín a 45 poľských a ruských rodín z Rudiek v Haliči, ale bolo tiež ohlásené presídlenie 22 poľských rodín z Volynu, ktorí utekali pred prestúpením na pravoslávie.¹³ V konečnom dôsledku sa v Bosne usadilo 830 poľských rodín, ktoré obývali 12 poľských kolónií a 4 poľsko-ukrajinské.¹⁴ Propaganda predstavovala Bosnu ako veľmi priaznivú krajinu pre osadníkov, ale skutočnosť mnohokrát odbiehalo od očakávania, o čom svedčí napríklad veršík, ktorý napísala jedna z poľských Bosniáčok:

Povedal si bobre, že v Bosne je dobre.
V Bosne robiť treba, až sa koža zodrie.
Až sa koža zodrie, košela popraská,
kto neznal Bosnu, tak si ju zapamätá.¹⁵

Bukovinských Poliakov v Bosne reprezentovali osadníci z Pojana Mikului, Starej Huty, Moldavskej Banily, Nového Soloneca a Hory Humora. A obyvatelia týchto dedín pochádzajú prevažne z Kysúc. Na bosniacke územie prichádzali často bez národného citenia, aj keď tu boli v matrikách zapisovaní ako „colonizatorum polonorum”.¹⁶ Svedčí o tom výpoveď Jana Drozdka z rodiny, ktorá prišla z Bukoviny v roku 1892:

Do Bosny prišli z Bukoviny nasledujúce rodiny: Jurasiki, Papik, Buganie – všetci sú Slováci! My sme sa nikdy nestali Poliakmi, vždy sme boli Slováci! Vierovyznanie rímskokatolícke. Ale tu nás Bosniaci nazývajú Poliakmi – Haličanmi!¹⁷

Títo „Haličania” sa stali repolonizujúcim prvkom prístahovalcov z Bukoviny. Ako som už spomínal, bukovinskí osadníci prišli do Bosny z chudobnejšej časti Bukoviny, v ktorej nemali možnosť stretnúť sa s Poliakmi pochádzajúcimi z iných častí Poľska a porovnať si s nimi jazyk a svoju kultúru. Až v Bosne došlo k stretnutiu a „otvoreniu” sá poľskosti.

Poľské národné povedomie sa rozvíjalo a upevňovalo. Poľskí Bosniaci (napriek počiatočným obavám poľských autorov)¹⁸ nepodliehali vplyvom susedov – nemeckých katolíkov, ani Chorvátov, aj keď chorvátski kňazi tu vykonávali pastoračnú činnosť. Nedostávali sa k nim dozvuky poľsko-ukrajinských konfliktov (aspoň nie vo veľkom), naopak, vzájomné kontakty často spôsobovali polonizovanie Ukrajincov. Táto tendencia sa zmenila po 2. svetovej vojne – v súčasnosti sa po odchode väčšiny Poliakov do Poľska alebo do Ameriky môžeme často stretnúť s ukrajinizovaním sa Poliakov. Ale tým, že žijú trochu mimo hlavného územia poľského osadníctva, nepodľahli procesu vnútorného etnického zjednotenia sa osadníkov pochádzajúcich z rôznych poľských etnografických skupín, až doteraz zostali bukovinskými Poliakmi.

Ťažkú skúšku z poľskosti skladali títo ľudia počas 2. svetovej vojny. Nemci po obsadení Juhoslávie navrhli tamojším Poliakom v roku 1942 reemigrovanie do Poľska. Časť bukovinských Poliakov počúvla a tí, ktorých Nemci uznali za kandidátov na

¹³ Drjača, D.: *Między Bośnia, Bukowina, Serbią i Polską. Studia i szkice etnologiczne*. Wrocław 1997, s. 87.

¹⁴ Tamže, s. 101.

¹⁵ Tamže, s. 93.

¹⁶ Tamže, s. 100.

¹⁷ Tamže, s. 80.

¹⁸ Kasperek, T.: *Bośnia a emigracja galicyjska*. Lwów 1903, s. 41.

zgermanizovanie, boli presídlení do zamojskej oblasti, kde im ponúkli majetky po nedávno vysídlených poľských obyvateľoch. Neprijali túto ponuku a museli tri roky prežívať vojnové galeje.

Ako vyplýva z uvedenej problematiky, poľskí goralí, aj keď si neuvedomovali svoju poľskosť, keď sa ocitli v prostredí, v ktorom sa používala poľština, obyčajne odmietali úradne pridelenú slovenskosť a rýchlo si uvedomovali svoju pravdivú národnosť. Ale naopak, keď sa ocitli v slovenskojazyčnom prostredí, aj keď si dlho zachovávali svoje nárečie (ako je to napríklad v Pohronskej Polhore) zostávali pri slovenskom národnom povedomí. V súčasnosti si môžeme všimnúť dva procesy. Jeden predstavuje splyvanie obyvateľov Krásnej Hôrky presídlených z Derenka, z dediny, ktorá si do konca zachovala vedomie poľskosti, so slovenským obyvateľstvom; a druhý predstavuje nadväzovanie kontaktov medzi Novou Lipnicou a Velkou Lipnicou nachádzajúcou sa na poľskej Orave, ktoré sa podľa môjho predpokladu rozvinú podobne, ako kontakty medzi tromi Polhorami. Problém však spočíva v tom, že značnú časť dnešných obyvateľov Novej Lipnice predstavujú potomkovia tých Oravčanov, ktorí za kolaborovanie so slovenskými orgánmi okupujúcimi Spiš a Oravu, museli po vojne opustiť Poľsko. Preto nie je veľmi pravdepodobné, že sa u nich zachovali akékoľvek sympatie k poľskosti a k poľskému jazyku.

Na druhej strane problémy poľských Bosniakov, prípadné plyvy ukrajinských a chorvátskych susedov na ich kultúru, ako aj poslovenčenie protestantských tešínskych goralov pod vplyvom slovenských protestantských susedov skúma srbský etnograf Dusan Drljača. Plánovaný spoločný výskum poľských a srbských etnografov na tomto území sa zatiaľ neuskutočnil vzhľadom na nedostatok finančných prostriedkov.

Krzysztof Koper
prekl. Tomasz Trancygier

Kult svätej Kingy v Krościenku nad Dunajcom

Kinga (Kunigunda) – dcéra uhorského kráľa Bela IV., malopoľská kňažná, zakladateľka kláštora klarisiek v Starom Sączy, narodila sa v roku 1234. Ako päťročná bola zasnúbená Boleslavovi Hanblivému kvôli upevneniu poľsko-uhorského spojenectva v situácii blížiacего sa mongolského ohrozenia.

V roku 1257 dostala do vlastníctva sączskú krajinu *až po uhorské medze*. Je to prvá historická stopa vzťahu svätej k pieninskej oblasti, aj keď nie je možné presne stanoviť, kde boli jej južné hranice. Táto udalosť bola prejavom záujmu o osídľovanie pustých, neobývaných lesov vo vzdialených oblastiach Malopoľska, cez ktoré viedli nielen obchodné cesty zo severu na juh, ale hlavne slávna Via Regia (Kráľovská cesta), ktorá mimochodom taktiež prechádzala cez úpätia Pienin (cez Krościenko nad Dunajcom).

V doposiaľ najúplnejšej štúdiu o svätej Kinge kňazov L. Kowalského a S. Fischera sa uvádza, že:

najkratšou cestou, ktorá spája sączský región s Podolíncom na Spiši, ktorý sa v Kinginom živote mnohokrát spomína, bola cesta pozdĺž Dunajca. Je možné ju nazvať Kinginou cestou, pretože takmer s každou lokalitou pozdĺž tejto cesty, s každou obcou či mestečkom, legenda spája nejakú udalosť zo života svätice. Zrejme touto trasou sa uskutočňovali jej cesty do Uhorska a späť.¹

To, že kňažnej darovali pôdu v oblasti hraničiacej s kráľovstvom Svätoštefanskej koruny (Uhorsko) sa vysvetľuje strategickými dôvodmi. Išlo o vtedajšie poľsko-maďarské spojenectvo ako aj o snahu kňažnej o blízky kontakt s územím rodného Uhorska.² Kinga posilnila osídľovanie tohto regiónu, snažila sa o jeho hospodársky rozvoj zakladaním obcí na magdeburskom práve a hlavne pozývaním osadníkov na tieto doposiaľ takmer neobývané územia.³

Ďalším dátumom, ktorý je dôležitý pre pochopenie nastoleného problému, je rok 1280. Vtedy v Starom Sączy vzniká kláštór klarisiek, ktorý neskoršie vyhlásená za svätú založila už po smrti Boleslava Hanblivého (1279). Tento kláštór sa pomerne

¹ Kowalski, L. – Fischer, S.: *Żywot błogostawionej Kingi*. Tarnów 1992, s. 75.

² Tamže, s. 77.

³ Deptuła, Cz.: *Początki zamku czorsztyńskiego i jego roli w regionie Pienin – legendy, domysły i fakty*. Prace Pieninskie 1995, zv. 7, s. 10.

rýchlo stal nielen akýmsi kultúrnym centrom južného Poľska, ale aj koordinoval ďalší proces osídľovania, ktoré dosiahlo horný tok Dunajca, vrátane Pienin.

Niet pochyb, že stredisko v Starom Sączy bolo a do dnešných čias aj je najväčším miestom kultu svätej Kingy v Európe a v Poľsku. Uvedené mesto sa preslávilo krátko po smrti kňažnej, pretože, ako to napísal jej biograf: „od hrobu svätej Matky žiadny z nešťastných a trpiacich, nevypočutý a bez útechy neodišiel“.⁴ Prichádzali tam pútnici z celého južného Poľska a uhorského pohraničia a už začiatkom 14. storočia vznikajú prvé správy o konkrétnych zázrakoch. Neskôr (15. stor.) tam pre svätú relikviu postavili špeciálne mauzóleum, čo posilnilo pútnické tradície. Uvedené miesto bolo uctievané a považované za výnimočné nielen poľskými kráľmi, kardinálmi, krakovskými biskupmi, ale aj ľuďom okolitých dedín a mestečiek.⁵

Zdá sa, že za začiatok úzkeho vzťahu svätej Kingy s pieninským regiónom možno považovať obdobie medzi rokom 1280 (vznik kláštora v Starom Sączy) a rokom 1287 (III. mongolský vpád do Malopoľska). Podľa historikov sa Kinga, hoci už bola klariskou, nevzdávala svojho vplyvu na rozhodovanie o administratívnych a právnych otázkach na území, ktoré jej podliehalo.⁶ Starosączský konvent sa začal zaujímať o oblasti horného toku Dunajca (vrátane Pienin), ktoré v posledných dekádach 13. storočia už boli vo vlastníctve kláštora. Po prvé, viedla tadiaľ už spomínaná dôležitá cesta na juh; po druhé, ukázalo sa, že Pieniny sú vynikajúcim útočiskom a obranným bodom, čo pri existujúcej hrozbe mongolských vpádov nebolo zanedbateľné.

Prvým dôvodom, ktorý sa spájal s genézou zámku v Czorsztyne (vtedy to bol iba drevený hrádok), bola kontrola strategicky významného cestného spojenia s Uhorskom.⁷ Odborníci tvrdia, že na tomto mieste klarisky mali vo svojej správe colnicu, rovnako ako to bolo v prípade Rytra v doline Popradu. Popredný znalec tejto problematiky Cz. Deptuła napísal, že hrádok v Czorsztyne je možno totožný so záhadným Wroninom (o ktorom je zmienka v dokumente z roku 1320 ako o neprenosnom vlastníctve kláštora v Starom Sączy) a predstavoval akési centrum pieninského majetku klarisiek. Patrili k nemu aj obce Sromowce Niżne a Wyżne, Kluszkowce, Haluszowa a Tymanowa.⁸

Nepochybne genézu väzby svätej Kingy s Pieninami a neskôr aj jej kultu v tej oblasti je tretí nájazd Mongolov na Malopoľsko, keď Nogajove oddiely obsadili kláštor v Starom Sączy. Historické pramene ako *Život svätej Kingy* zo začiatku 14. storočia a Długoszove *Roczniki* uvádzajú, že vtedy sa konvent klarisiek vedno s Kingou uchýlil do pieninského útočiska. Cesta ich úteku viedla horskými masívmi Sączských Beskýd, najpravdepodobnejšie dolinou Obidze, čo bola tradičná skratka, ktorú využívali obyvatelia z okolitých dedín a Krościenka až do polovice 20. storočia.

Uvedený horský chodník umožňoval dostať sa do bezpečia v krátkom čase, čo bolo nesmierne dôležité vzhľadom na nezvyčajnú rýchlosť, s akou sa pohybovali mongolské oddiely. Viedla od Dzwonkowki popri Jaworzyci, dnešného sídliska Podoly, Stodoliek a dolinou Ścigockého Potoka až na sídlisko Piaski, kde sa kedysi nachádzal brod.

⁴ Kowalski, L. – Fischer S.: Cit. dielo, s.111.

⁵ Tamže, s. 118-119.

⁶ Deptuła, Cz.: Cit. dielo, s. 11.

⁷ Tenże: *Nad rekonstrukcją dziejów regionu czorsztyńskiego w XIII i XIV wieku*. In: Pieniny – Przyroda i człowiek 1997, č. 5, s. 13.

⁸ Deptuła, Cz.: *Początki zamku czorsztyńskiego...*, s: 13

Práve takýto priebeh onej horskej skratky zobrazili na nákrese z roku 1855, na ktorom boli vyznačené cesty a dopravné spojenia v okolí Krościenka.⁹ Podľa *Kroniky zámočku svätej Kingy a Pustovni v Pieninách*, ktorú napísal pustovník Wincenty Kasprowicz v 20. rokoch 20. storočia:

úbohé reholníčky museli samy peši do Obidze vchádzať a brodiť sa vo vode a blate, lebo tak bolo v jesennom čase. Dunajec zdolali medzi Miedzusiom a Krościenkom.¹⁰

To, že utekajúce klarisky prekročili rieku práve na tomto mieste, potvrdzujú viaceré stopy v legendách. Sú to príbehy o milosrdnom sedliakovi Krasovi, ktorý na volskom záprahu odviezol sväticu na zámok, neskôr poplietol mongolských prenasledovateľov, za čo dostal jej požehnanie. Objavujú sa rozprávkové podrobnosti o ruženci, hrebeni a zrkadle, ktoré Kinga vyhadzovala a tie sa menili na potoky, lesy a bralá, čo zdržiavalo prenasledovateľov. V roku 1860 tam postavili expiačnú kaplnku a v spomenutej Kronike zámočku svätej Kingy zaznamenali zaujímavý príbeh: „Keď si Kinga na úpätí Pienin pri brehu sadala, na kameň stúpila, a vtedy tvrdá skala zmäkla a ostala na nej stopa jej malého chodidla zreteľne odtlačená (...)“ Pravdepodobne v 1850 uvedený balvan vybrali a slávnostne premiestnili do kláštora v Starom Sączy, kde vsadený do relikviára sa nachádza dodnes.¹¹

Ďalší zázračný odtlačok chodidla lokalizovali v samotnom prelome Dunajca pod Sokolicou a v Harklovej (20 kilometrov západnejšie).¹² Pripomeňme, že tejto otázke sa venovali pomerne dôkladne už v období návrhu kňazskej na beatifikáciu, čo dokumentujú viaceré protokoly z výsluchov svedkov a priamych návštev na miestach, kde ich *nezbotovila ľudská ruka, ale zázračným spôsobom boli v skale ani v mäkkom vosku odtlačené*.¹³

Niet pochýb o tom, že ten najstarší prejav kultu svätej Kingy v Krościenku nad Dunajcom, ktorého pravdepodobné počiatky siahajú do neskorého stredoveku, plnil apotropaickú funkciu. Pripomeňme, že viera v zázračnú moc takýchto miest bola charakteristická pre kruh indoeurópskych kultúr a v tomto aspekte ochotne zohľadňovala aj rolu svätých, čo malo zdôrazniť význam príslušnej lokality. Zázračné odtlačky chodidiel boli spravidla lokalizované na hraniciach príslušných lokalít, teda v „neistom“ priestore, ktorý oddeľoval dve zóny: pozitívnu, spojenú s teritóriom samotnej dediny – kostolom ako mystickým centrom, obydliami, susedským spoločenstvom, záhradami, poľnohospodárskou pôdou a vzdialenejšími – ako to vyjadril J.C. Schmitt – *miestami divokými, zrzámi a húštinami, kde sa potulovali zblúdilé duše*.¹⁴ Takéto príznačné rozlišovanie známeho a predvídateľného sveta poriadku a ríše chaosu si vyžadovalo obzvlášť presné vymedzenie hraničných bodov oboch zón. Existovala všeobecná predstava, že práve tam sa sústreďovalo široko chápané zlo, ktoré poľahky mohlo vniknúť do vnútra a zahubiť všetkých obyvateľov. Potvrdením pôvodne

⁹ Archiwum Państwowe w Krakowie, II Oddział, Starostwo Nowy Targ, (*AP Kr II/O, SiNT*), sygn. 58, plik 22-23. *Drogi i Mosty. Szkic sieci dróg w starostwie Krościenko*.

¹⁰ Kasprowicz, W.: *Kronika Zameczku św. Kingi i Pustelni w Pieninach*.

¹¹ Tamže

¹² Kowalski, L. – Fischer S.: Cit. dielo, s.142.

¹³ Tamže

¹⁴ Moszyński, K.: *Kultura Słowian ...*, s. 305; Schmitt, J.C.: *Duchy. Żywi i umarli...*, s. 179.

apotropaického charakteru kultu svätej Kingy v blízkom okolí môže byť informácia K. Łapczyńskiego z podstatne neskoršieho obdobia (19. stor.), ktorá opisuje stĺpovú kaplnku pred Čiernou vodou, kde:

vo výklenkoch stáli svätá Kinga a Barbara ako keby na stráži, aby zástupy duchov, prízrakov a zaklätých postáv z lesnatých hôr neprenikli do dediny.¹⁵

Ďalšie prvky kultu patrónky Pienin súvisia s akvatickou symbolikou. Jedna z prvých takýchto udalostí bola dôkladne opísaná v roku 1629 pre potreby beatifikačného procesu. Kinga mala pomocou lipovej tyče priviesť vodu z potoka až do kláštora, a to aj napriek tomu, že medzi nimi bol kopec.¹⁶ Okrem toho bol veľmi uctievaný pramienok na kláštornom nádvorí,

ku ktorému až zo vzdialených končín prichádzali, do fliaš a iných nádob vodu naberali, z čoho sa usudzuje, že vďaka tejto svätici má táto voda od Boha danú schopnosť chorobu uzdravovať.¹⁷

Všeobecné presvedčenie o nezvyčajnom vzťahu svätej Kingy k vode jestvuje v Pieninách od začiatku 17. storočia. O najznámejších miestach tohto typu hovorí nielen tradícia, ale aj historické pramene. Už jedna z najstarších pieninských legiend predstavuje rozprávkovú udalosť, keď zúfalá Kinga hodila za seba zrkadlo, ktoré sa zázračným spôsobom premenilo na vodu. A tá prechádzajúc po stopách svätice cez skaly Pienin stvorila Dunajec s nádherným prielomom.¹⁸

V kronike pustovníka W. Kasprowicza sa zachovala nasledovná správa:

Kinga zaplakala, ponosovala sa na ľudskú nevďačnosť, náreky svoje pišuc do tvrdej skaly. Zlutovala sa zem, pozbierala jej slzičky a vznikol malý pramienok, kvapkami bežiaci do blízkeho Dunajca. A ľud rozpráva, že kto z neho pije, sto rokov sa dožije.¹⁹

V mimoriadne zaujímavej relácii mlynára Wojciecha Bisiowca z roku 1629, ktorá sa zachovala v beatifikačných svedectvách, sa uvádza iný príbeh:

Na vlastné oči som videl studničku pri Dunajci, medzi mestečkom Krościenkom a obcou Szczawnica, ku ktorej, ako vraveli starší ľudia, chodila z Pienin svätá Kunigunda a mali tu vodu vždy v úcte ľudia a keď sa v nej niekto umyje, útechu si odnáša, ktorú u Pána Boha vyprosuje a ľudia prichádzajúci kladú na skalu almužnu, ktorú si berú chudobní z Krościenka. Každý piatok tam chodí veľkomožný Jan Baranowski, czorszynsky starosta, ktorý asi míľu od studničky býva a oči si v nej umýva (...) snáď mu tá voda pomohla na oči a na inšie defekty.²⁰

¹⁵Łapczyński, K.: *Lato pod Pieninami i w Tatrach*. Warszawa 1866, s. 62; Gustawicz, B.: *Wycieczka w Czorsztyńskie*. Warszawa 1881, reprint: Kraków 1989, s. 59.

¹⁶Kowalski, L. – Fischer S.: Cit. dielo, s. 135.

¹⁷Z výpovede F. Feliksa Borysza, deväťdesiatpäťročného obyvateľa Starého Sącza, vypočúvaného v roku 1629 roku, citované podľa Kowalski, L. – Fischer, S.: Cit dielo, s. 137.

¹⁸Janicka-Krzywda, U.; *Pienińskie legendy o błogosławionej Kunegundzie*. Prace Pienińskie 1997, č. 9, s. 11.

¹⁹*Kronika Zameczku św. Kingi i Pustelni w Pieninach*.

²⁰Z výpovede Wojciecha Bisiowca, citované podľa Kowalski, L. – Fischer, S.: Cit. dielo, s. 139.

Trádia pieneniských studniiek svätej Kingy sa taktiež spomína v štúdií z 19. storočia *Úlomok z archeologickej cesty po Galícii konanej v roku 1849*, ktorú napísali J. Lępkowski a J. Jerzmanowski

Na druhej strane Dunajca, pri brehu leží veľký balvan, okolo ktorého vyráza prameň. S týmto balvanom sa spája príbeh, že na ňom svätá Kunigunda z Uhorska priplávala a spísala na ňom palicou neprečítané slová.²¹

Trádie získavania minerálnych vôd v Krościenku patria k najdávnejším v Poľsku a zrodili sa začiatkom 19. storočia. Miestne obyvateľstvo už vtedy čerpalo vodu, ktorá v hojnom množstve vyvierala z horských svahov.²² V roku 1856 cestovateľ P. Tripplin uvádzal, že „celoročné kúpanie láka stále viac hostí a nepochybne v budúcnosti prispeje k rozvoju mestečka“.²³

J. Długosz písal: „Unavená tá rehoľníčka zatúžila po zdroji, udiera palicou do zeme, z ktorej vystrekuje voda“. Bohatstvo pieneniských zdrojov – Kinginho daru – sa rýchlo preslávi v širokom okolí. Práve tu vyvierajú veľa prameňov a priezračných horských bystrín. Na tomto mieste je možno uviesť Pieneniský potok s jeho prítokmi a početné podzemné vodné toky a pramienky, ktoré zostupujú rozličnými smermi a vynárajú sa až nad samotným Krościenkom.

Turisti v medzivojnovom období dobre poznali čaj, ktorý až do roku 1949 v blízkosti chrámu svätej Kingy varieval brat Wincentyho Kasprowicza. Veľmi dobre si to pamätá Stefan Plewa (nar.1922), ktorý ako mladý chlapec bol pustovníkovým pomocníkom:

„Po vodu som chodil do malého potoka, v ktorom bol malý žliabok. Do piatich minút sa naplnili vodou dve vedierka, ktoré som na špeciálnom držadle opatrne odnášal do pustovne. Brat Kasprowicz varil vodu, zalieval čaj a predával ho vyprahnutým turistom, ktorí zostupovali z Troch Korún a stavali sa do radu. S pohármi v rukách sa usádzali na verande vedľa pustovne a vychutnávali nápoj, kochajúc sa úchvatnou krajinou. Za svoju nezvyčajnú chuť čaj z pustovne pri jaskyni svätej Kingy vďačil nie bylinkám (pretože sa na to používal obyčajný čaj z obchodu), ale úžasnej pieneniskej vode, skutočnému požehnaniu svätej Kingy.“²⁴

V druhej polovici 18. storočia nastáva istá zmena pôvodného centra kultu patrónky Pienín. Z oblasti Podciemneho sa premiestňuje priamo do farnosti. Dôkazom toho je obraz patrónky Pienin, ktorý umiestnili na hlavnom oltári starého kostola v Krościenku. Je isté, že sa to stalo v dôsledku započatia prvého, neskôr prerušeného kanonizačného procesu (1742). Uvedené dielo zobrazuje Kingu pohrúženú do modlitby. Má na sebe tradičné rehoľné rúcho. Obraz sa tam nachádzal do roku 1907.²⁵ Neskôr ho premiestnili do kaplnky Premenenia Pána naproti komunálnemu cintorínu. V 19. storočí nasledovala intenzifikácia miestneho kultu, čo dokazujú písomné zmienky, ako aj mnohé hmotné pamiatky. Na tomto mieste treba spomenúť sochu svätice s charakteristickým modelom kláštora v ruke, ktorá je umiestnená na severnom pilieri

²¹ Lępkowski, J. – Jerzmanowski, J.: *Úlomok z podróży archeologicznej po Galicji odbytej w 1849 roku*. Warszawa 1850, s. 46.

²² Krzan, B.: *Klejnot zagubiony w górach*. Kraków 1988, s. 137.

²³ Tamže, s. 138.

²⁴ Relácia – 17.4.2004.

²⁵ Krzan, B.: Cit. dielo, s. 286.

chóru v starom farskom kostole. Ďalším príkladom je už spomenutá expiačná kaplnka pri starej szczawnickej ceste. Postavili ju v roku 1860 a nachádza sa v nej soška kňaznej a na jej bočných stenách je modlitba s vlasteneckým obsahom.

Stopy kultu svätej Kingy v Pieninách a ich blízkom okolí sa spomínajú v mnohých reláciách cestovateľov z 19. storočia. Napríklad okolo roku 1858 M. Steczkowska napísala:

Na strmom brale sa vypína zámok svätej Kunigundy (...) Je pravdepodobné, že bol postavený z dreva na podmurovke. Ludová viera hlása, že stojí neporušený, ale iba ten ho vidí, kto je bez hriechu.²⁶

Podľa B. Gustawicza (1880):

Koluje tu niekoľko legiend o svätej Kunigunde (...) Smrek, jedle a buky sú viditeľným plášťom Pienin a ich plášťom mystickým sú početné legendy o svätej Kunigunde. Najznámejší a už niekoľkokrát vydaný krásny mýtus hovorí o tom, ako svätica na úteku pred Mongolmi stretla gorala osievajúceho pole a pomocou vykonaného zázraku unikla prenasledovateľom.²⁷

V novembri roku 1903 sa obecná rada Krościenka uzniesla, že ulicu smerom do Szczawnice pomenujú po svätej (!) Kinge. Táto skutočnosť upevnila tradíciu tejto lokality a najmä úseku cesty pod takzvaným Ociemnom. V 20. rokoch 20. storočia maliar S. Bochyński na základe historického obrazu z roku 1758 zhotovil kópiu so zobrazením svätej Kingy s Pieninami v pozadí. Uvedené dielo umiestnili na oltári kaplnky Premenenia Pána na Zdrojovej ulici, kde sa nachádza dodnes. Podobizeň patrónky Pienin možno vidieť aj v malej kaplnke na Jagielovskej ulici v Krościenku a pri pieninskej ceste v Szczawnici. Taktiež v už neexistujúcej kaplnke Dobrého Pastiera boli dve rozmerné prezentácie svätice, ktoré ilustrovali tradície pobytu v Pieninách. Najnovším dokladom jej väzby k celému regiónu je jej kaplnka v novom farskom kostole v Krościenku. Uvedené príklady zobrazení svätej Kingy dokonalým spôsobom potvrdzujú jej kult, ktorý sa pod Pieninami rozvíjal od obdobia neskorého stredoveku.

Rozhodne najzávažnejším dôkazom reálnej prítomnosti svätej Kingy v Pieninách je kostol na Zámockom vrchu, v blízkosti takzvaného zámku Pieniny. Táto stavebná konštrukcia nemala v Poľsku obdobu a bola postavená s uplatnením zásady plnej kamufláže, dokonalého splynutia s prirodzeným tvarom skalného hrebeňa a maximálneho využitia prírodných daností horského masívu. Išlo o takzvané refugium – tajné útočisko, ktoré poskytovalo úkryt jedine v čase mimoriadne vážnych ohrození a útokov silnejšieho nepriateľa.

Áká teda bola genéza pieninskej pevnosti? Zdá sa, že ju treba priamo spájať s následkami takzvaného Burundajovho vpádu – druhého mongolského nájazdu na Malopoľsko v rokoch 1259-1260. Tieto tragické udalosti – na rozdiel od útoku, ktorý sa uskutočnil o osemnásť rokov skôr (1241) – sa odohrávali pri úplne odlišnej taktike a stratégii Mongolov. Burundajove oddiely vyše troch mesiacov pustošili poľské krajiny. Historické pramene, ako napríklad *List opáta cisterciánov z Rud* zreteľne hovoria, že tentoraz sa útočníci sústredili na dôkladné pátranie po rozpráchnutom obyvateľstve:

²⁶ Steczkowska, M.: *Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin*. Kraków s. 179.

²⁷ Łapczyński, K.: Cit. dielo, s. 46.

„Tatári začali prehladávať lesy, vrcholy kopcov a lesné húštiny”.²⁸ Preto bolo potrebné stavať dokonale skryté útočiská, pričom sa plne využívali tie najlepšie (najnáročnejšie) terénne podmienky. Pieniny sa na takýto účel zdali byť priam ideálne.

Mnoho legend rozpráva o zázračnej obrane zámku, o hmle, ktorá zahalila budovu a zmiatla útočníkov, o pomoci anjelov a o strašnej búrke, ktorú svojou modlitbou spustila svätica a ktorá zneškodnila mongolské hordy.²⁹ Asi sa už nedozvieme, aký bol podiel starosączských klarisiek na záchrane pieninského útočiska a akú úlohu zohral rýchlejší než sa očakávalo ústup útočníkov. Fakt je ten, že záchranu Pienin tradícia aj historické pramene prisudzujú Svätej Kinge. Myšlienka zriadiť uvedené sanktuárium vznikla v roku 1892, keď oslavovali 600. výročie úmrtia zakladateľky kláštora v Novom Sączy. Práve vtedy:

prijali rozhodnutie uctiť túto svätú patrónku postavením pamätnej stavby na zrúcaninách Pieninského zámočku, presláveného jej častými pobytmi a obranou.³⁰

Vtedy sa skonštituoval Výbor pre výstavbu kaplnky svätej Kunigundy v Pieninách, ktorého úlohou bolo zhromažďovanie finančných prostriedkov. Jeho prácu riadil Feliks Plawicki.³¹ V roku 1904 začali hlavné práce na výstavbe jaskyne, v ktorých sa veľmi angažoval vtedajší farár Krościenka kňaz Antoni Letowski. Sochu svätice zhotovili v kamenárstve v Bochni a na Zámočkový vrch ju vyviezli koňmi. 29. júla 1904 sa konalo slávnostné posväcovanie kostola za dunenia „delových sálv z okolitých kopcov”. *Zúčastnili sa na ňom* zástupy obyvateľov Krościenka a pútnici. Kostol vtedy zverili na večné časy do opatery krošcienským farárom.³²

Od roku 1921 sa tam pri každom výročí úmrtia patrónky Pienin konajú na jej počesť hody. Na júlovú svätú omšu v pôsobivej horskej scenérii prichádzajú davy obyvateľov Krościenka, goralov z okolitých osád a zástupy turistov.

V prvej polovici 20. stor. sa o sanktuárium na Zámočkom vrchu starali dvaja puštovníci. V rokoch 1904–1915 sa tam zdržiaval brat Andrzej Stachura, neskôr do roku 1949 tam bol Wincenty Kasproicz. Drevená chatka bola tým miestom, kde turisti a pútnici radi oddychovali, mohli si kúpiť suveníry a najmä ochutnať vychýrený čaj. V júni 1949 zhorela od úderu blesku a riaditeľstvo Pieninského národného parku nedalo súhlas na jej obnovenie. Toto miesto až do dnešných čias je jedným z najpôsobivejších miest v Pieninách a samotný Boží chrám počas sezóny navštevujú stovky turistov a pútnikov, ktorí svoje prosby k svätej Kinge nechávajú na lístkoch papiera.

²⁸ Jasiński, T.: *Przerwany bejnal*. Kraków 1988, s. 36.

²⁹ Tamže, s. 141

³⁰ Wiśniewski, F.: *Zameczek świętej Kingi*. Krosno 1906, s.18.

³¹ Remiszewski, R.: *Geneza sanktuarium bł. Kingi na Górze Zamkowej w Pieninach*. Prace Pienińskie 1994, č. 6, s. 18-19.

³² Kowalski, L. – Fischer, S.: Cit. dielo, s. 230; Krzan, B.: Cit. dielo, s. 21.

Prvé Zjazdy Podhaľanov v aspekte zachovaných pamätníkov a listov

Vymysleli sme formu zjazdov – povedal na II. zjazde Podhaľanov Władysław Orkan – lebo naša organizácia je voľná (...), to proste prišlo samo, pretože väčšina z nás je roztrúsená mimo Podhaľia a máme len dva letné mesiace v roku, keď sa môžeme spolu zísť.¹

Zjazdy Podhaľanov sa konali každý rok v auguste. Postupne prebiehali v Zakopanom (1911), Nowom Targu (1912), v Czarnom Dunajci (1913) a po vojne v Nowom Targu (1919). Dva mimoriadne zjazdy sa konali v roku 1913 – jeden v Chochołowe vo februári, pri príležitosti chochołowského povstania a druhý v Nowom Targu v máji, na výročie schválenia Ústavy 3. mája. Organizáciou zjazdu v Zakopanom sa zaoberali hlavne miestni činitelia, prevažne členovia Zväzu Goralov. Ďalšie zjazdy boli v kompetencii výkonných výborov, ktoré boli volené na zjazde na ročné volebné obdobie. Mimoriadne zjazdy pripravili miestne výbory organizujúce oslavy spolu s výkonným výborom II. zjazdu Podhaľanov.

Organizácia zjazdov dominovala aj v korešpondencii popredných organizátorov podhaľianskeho hnutia Władysława Orkana, Feliksa Gwiżdża, Jakuba Zachemského a Józefa Rajskeho. V listoch sa formovali názory podhaľianskych aktivistov na program zjazdov, termín chochołowského zjazdu, prípravu dostatočných ubytovacích miest pre cezpoľných účastníkov, ale aj na zlepšenie dopravy na Podhaľí počas zjazdových dní.

I. zjazd vzbudil veľa kontroverzií vzhľadom na sprievodnú oslavu 25. výročia spisovateľskej práce Kazimierza Przerwu-Tetmajera a na slávnosť odhalenia pomníka Vladislava Jagiełły v Zakopanom. Władysław Orkan v liste Zväzu Goralov z polovice augusta 1910 rozhodne namietal proti spojeniu Tetmajerovho jubilea s grunwaldskými slávnosťami na zjazde². „A to hlavne preto, že je krátky čas náležite sa pripraviť tak, ako by sme chceli a okrem toho sa nepatrí, aby sme si ho uctievali len tak príležitostne“.³ „Dumac spod Turbaca“ navrhoval hlavným organizátorom, aby sa na zjazde zaoberali prípravou podrobného programu osláv jubilea Kazimierza Przerwu-Tetmajera. Snahy W. Orkana však nepriniesli očakávaný výsledok. Tetmajerove slávnosti boli spojené s odhalením pomníka Vladislava Jagiełły. Preto sa I. zjazd stal zároveň vlasteneckou a kultúrno-regionálnou manifestáciou Podhaľanov.

¹ Jagelovská knižnica, rukopisné zbierky (ďalej BJ-ZR), sign. 8570, s. 10. Orkan, W.: *O celu zjazdów. Rzecz uogłoszona na II Zjeździe Podhaľan w Nowym Targu.*

² BJ-ZR, sign. 10466, s. 44, list W. Orkana Zväzu Goralov.

³ Tamže, s. 44.

O dva roky neskôr, pri príležitosti chochołowského zjazdu, došlo medzi organizátormi zjazdu k sporu, ktorý sa týkal jeho termínu. W. Orkan, predseda II. výkonného výboru, protestoval proti oslavám výročia chochołowského povstania, ktoré sa mali konať 23. februára. Vo svojom liste F. Gwiżdżovi vysvetľoval, že

23. február pripadá na obdobie pôstu, čo je najmenej vhodný čas na zjazd a pochybujem, že sa v tomto čase zide veľa ľudí a okrem toho to môže byť už neskoro, keď zjazd má byť zárodokom Družím*. Vyzerá to tak, že vojna sa začne vo februári. Okrem toho – chochołowska rebélia sa konala počas fašiangov a nie počas pôstu.⁴

Podľa predsedu najvhodnejším termínom na organizáciu zjazdu by bol sviatok Hromničnej Panny Márie 2. februára. Bral pritom do úvahy posledný deň fašiangov 4. februára. Výhodou týchto termínov bolo tiež to, že ešte trvali zimné prázdniny, čo by umožnilo príchod všetkým učiteľom a taktiež výbor by mohol zasadať už deň predtým. Pôst ani zima však neboli prekážkou pre podhaliansku inteligenciu a gazdov, ktorí sa v počte niekoľko tisíc zúčastnili na zjazde.

V januári 1913 sa miestny výbor na prípravu osláv v Chochołowe spolu s II. výkonným výborom začal zaoberať úpravou cestnej premávky počas zjazdových dní. Hlavným problémom bol konský sprievod goralov, ktorý smeroval do Witowa a Podczerwieňneho privítať hostí. Na návrh W. Orkana zakopiánsky starosta Wojciech Roj prikázal furmanom vezúcim účastníkov zjazdu vydať sa na cestu zo Zakopaného presne o ôsmej ráno. Vlak z Nowého Targu odišiel už pred ôsmou, vzhľadom na predpokladané meškanie spôsobené veľkým počtom cestujúcich, nastupujúcich v Rogoźniku a v Czarnom Dunajci. Poriadková služba, ktorá predtým zastavovala odchádzajúcich účastníkov, bola rozmiestnená v Zakopanom už od siedmej ráno.⁵

Málo premávajúcich vlakov pri stále rastúcom počte účastníkov zjazdov z odľahlejších častí Podhalia prinútili organizátorov pripraviť dostatočný počet ubytovacích miest. I. výkonný výbor preto vyzval záujemcov, aby zaslali prihlášky na II. zjazd do 1. augusta 1912.⁶ II. výkonný výbor a obec Czarny Dunajec mali pred sebou neľahkú úlohu – pripraviť oveľa viac ubytovacích miest, pretože na III. zjazde sa zúčastnili intelektuálky – goralky, mnohí predstavitelia Spiša a Oravy a veľký počet miestnych goralov. Obec Czarny Dunajec určila na ubytovanie hostí 300 korún.⁷ V Czarnom Dunajci vznikol miestny organizačný výbor. Na jeho čele stál člen II. výkonného výboru Józef Kantor. Prípravou nocľahov sa zaoberal profesor Ludwik Stopka spolu s mládežou. K sobotným a nedeľným ranným vlakom organizátori pristavili vozy, ktoré privádzali účastníkov na miesto zasadnutia.

O miestach a termínoch zjazdov informovali Podhalanov výzvy, oznamy v tlači a pozvánky. Obsah oznamov a pozvánok zostavoval predseda výkonného výboru a podpisovali ho ostatní členovia predsedníctva. Členovia výkonných výborov podpisovali pozvánky na výročné zjazdy. Ale pozvánky na mimoriadne zjazdy boli v kompetencii miestnych výborov pripravujúcich oslavu.

* T.j. „paramilitárnej organizácie Družyny Podhalańskie“ [Red.].

⁴ BJ-ZR, sign. 1078, s. 28, list W. Orkana F. Gwiżdżovi.

⁵ *Rocznica Chochołowska*. Gazeta Podhalańska, č. 9, 1913.

⁶ BJ-ZR, sign. 8571, s. 10, *Materiály týkajúce sa prvých štyroch zjazdov v rokoch 1911-1919*.

⁷ „Gazeta Podhalańska”, č. 33, 1913.

V auguste roku 1910 W. Orkan vyzval Zväz Goralov v Zakopanom, aby rozoslali správy „do všetkých novín, lebo veľa ľudí asi čaká na pozvanie”.⁸ I. výkonný výbor vydal informáciu o zjazde a poslal osobné pozvánky. Ak niekto nemal pozvánku, nebola to prekážka zúčastniť sa na zjazde. V ozname k II. zjazdu sa jasne hovorilo, že „tí, ktorí nedostanú načas pozvánku kvôli chýbajúcej adrese, alebo z iných príčin, majú smelo prísť na zjazd. Pozvánku dostanú na mieste”.⁹

Výročné zjazdy trvali obyčajne dva dni.¹⁰ IV. výročný zjazd plánovaný na rok 1914 mal byť podľa programu len jednodňovým zjazdom. Vojna však znemožnila zorganizovať toto stretnutie. Mimoriadne zjazdy trvali jeden deň. Predseda výkonného výboru pripravil presný plán výročných zjazdov. V archívnych zbierkach Jagelovskej knižnice sa zachovali podrobné programy zjazdov, ktoré vrhajú svetlo na ich denný poriadok. Prvý zjazdový deň sa začínal slávnostnou sv. omšou. Výnimkou bol II. zjazd, kde sa omša konala až na druhý deň. Po omši sa účastníci schádzali v sále, kde sa konalo zasadanie. Predseda výkonného výboru alebo primátor mesta, čiže hosťiteľ, mal otvárací prejav. Potom sa volilo predsedníctvo zjazdu, ktoré viedlo celé zasadanie. Ďalším bodom programu bola výročná správa výboru. Potom nasledoval hlavný referát. Na koniec prvej časti sa účastníci rozdelili do tematických sekcií – ekonomickej, vedecko-osvetovej a literárno-umeleckej. Na IV. zjazde bola zvolená zvláštna komisia, ktorá mala vypracovať stanovy. Obedňajšia prestávka trvala od jednej do tretej a po nej sa pracovalo v jednotlivých sekciách, kde boli prednesené referáty.

Druhý deň zjazdu sa začínal plenárnym zasadnutím. Sekcie predložili schválené návrhy a zjazd hlasovaním rozhodol o ich schválení alebo zamietnutí. Postuláty schválené zjazdom predstavovali úlohy na najbližší rok a nový výkonný výbor zvolený hneď po predstavení návrhov zo sekcií, zodpovedal za ich realizáciu v priebehu roka.

Mimoriadne zjazdy sa začínali veľkou omšou o desiatej hodine. Po omši sa konalo ľudové zhromaždenie, na ktorom boli prednesené príležitostné prejavy a referáty z oblasti dejín regiónu, osvetu a ekonomiky. Po zhromaždení bola obedňajšia prestávka. O tretej sa na zjazde v Nowom Targu začala veľká ľudová zábava s hudbou z rôznych regiónov Poľska. Družiny predvádzali vojenské cvičenia a mládež zo Zväzu remeselníckej mládeže vystúpila s drámou Józefa Rączkowského *Drymalov voz*. Slávnosti 3. mája prebehli bez narušenia. „(...) ľud sa netúlal po šenkoch, lebo mal skromné a lacné bufety v parku na čerstvom vzduchu – čítame v Gazete Podhalańskiej”.¹¹

Večery zjazdových dní mohli účastníci tráviť na literárnych večierkoch, prechádzkach po námestí, alebo pri známych husličkách muzikanta Knapczyka. Pokračovaním týchto stretnutí boli neoficiálne zábavy v cukrárnach, ktoré neraz trvali až do neskorých nočných hodín.

I. zjazd nezanechal veľa prameňov, ktoré by opisovali priebeh večerných stretnutí. „(...) čo do literárneho večera – písal W. Orkan v liste Zväzu Goralov – trochu neskoro sme si na to spomenuli”.¹² Ale podľa novín Świat literárny večierok sa na I. zjazde konal.

⁸ BJ-ZR, sign.10466, s. 44, list W. Orkana Zväzu Goralov.

⁹ BJ-ZR, sign. 8571, s. 10, *Materiály týkajúce sa prvých štyroch zjazdov v rokoch 1911-1919*.

¹⁰ Tamže, s. 12, 34, 39 a 47.

¹¹ *Obchód Rocznicy Konstytucji 3 Maja*. Gazeta Podhalańska, č. 20, 1913.

¹² BJ-ZR, sign. 10466, s. 44, list W. Orkana Zväzu Goralov.

Na večierku, ktorý mal charakter úplne výnimočného a originálneho stretnutia – píše korešpondent Świata - pred mnohými gazdami poďakoval W. Orkan významnému spisovateľovi, potom čítali svoje oslavné diela mladí básnici Tatier: Jedlicz, Lenart, Lubertowicz a Gwiźdz. Všetci sú Podhalaňania. Z úst zakopianskej goralky sa šírili verše Tetmajerovej poémy písanej v nárečí. Sivý Jędrek Gladczan hral zbojnícku na dudách starých ako on. Nakoniec básnik [Kazimierz Przerwa-Tetmajer – BK] prevzal diplom čestného člena Zväzu Goralov...¹³

To isté číslo Świata informuje o „tatranskom grunwaldskom večere“, zorganizovanom pri príležitosti odhalenia pomníka Vladislava Jagieľu. Stretnutie sa konalo 14. júla 1911. Na večierku sa čítali ukážky z diela Kazimierza Przerwu-Tetmajera.

Od II. zjazdu sa kultúrny a spoločenský život stal trvalou súčasťou zjazdových stretnutí. Plagát zo zbierok Jagelovskej knižnice obsahuje program literárneho večera, naplánovaného na 3. augusta 1912. Stretnutie, ktorého sa mohli zúčastniť účastníci zjazdu a takisto iní záujemcovia, sa malo začať o 20. hodine. S dielami s podhalianskou tematikou mali vystúpiť nasledujúci autori: Władysław Orkan, Józef Jedlicz, Feliks Gwiźdz, Zygmunt Libertowicz a Andrzej Galica. Čas vystúpenia jedného účastníka nesmel prekročiť 15 minút. Zisk z večera chceli organizátori venovať na osvetovú literatúru pre podhalianskych goralov. Aj na mimoriadnych zjazdoch sa konali kultúrne večery pri goralskej muzike.

Už po odchode hostí z Chochołowa a po slávnostiach sa dňa 23. februára konalo v miestnej čítárni stretnutie na počesť hrdinov povstania

– čítame v Gazete Podhalaňskej.¹⁴ Počas tohto stretnutia sa ujali slova: účastník povstania Wojciech Bochniak, účastník výpravy na Suchú Horu Jakub Michniak. Zhromaždení si uctili hrdinský čin starčekov povstaním a zvolaním – „Všetká česť, nech žijú!”

Chochołowska slávnosť sa skončila v cukrárni. Stretli sa tu hlavní organizátori zjazdu na čele s W. Orkanom a F. Gwiźdzom. O plánoch na najbližšie obdobie sa rozprávali do neskorých nočných hodín. Predĺžili si pobyt v Chochołowe na ďalšie dni. Opäť sa stretli na druhý deň v tom istom zložení. Účastníčka stretnutia opisuje atmosféru vtedajšieho večera takto:

Sedeli tam už všetci: Raczyński, Moszowa, tlstý bohatý pán, Sobczak, Gwiźdz, Orkan, Mieczysław Limanowski (...) Rozhovor akosi viazol. Hovorilo sa čosi o šťastí, pamätám si len, že najviac všetkých rozosmial tlstý bohatý pán a že sa hovorilo o práci. Je jasné, že taký vypasený určite nikdy nič nerobil. Odišli (...) s tlstým pánom... Gwiźdz sa tomu potešil (...) A teraz 'naše pesničky'. Orkan súhlasil. Začalo sa spievať:

Zol mi cie, zol mi cie
Barwny aksamicie
O już cie nie odzole
Póki mego žycia (...)
Orkan odspiewal:
Żeby ciebie było

¹³ Świat, 1911, č. 35.

¹⁴ Gazeta Podhalaňska, č. 11, 1913.

BIBLIOTEKA UCZELNI
Podhalańska Państwowa Wyższa
Szkoła Zawodowa w Nowym Targu

10002553

ISBN 83-921589-6-2